

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH
I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI

(TYMCZASOWY)

W PAŃSTWOWYM LICEUM PEDAGOGICZNYM
I JĘZYKIEM NAUCZANIA

1 9 3 8

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO
KSIĄŻEK SZKOLNYCH WE LWOWIE

131747

Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna
we Wrocławiu

WRO0074569

21798

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH
I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI

(TYMCZASOWY)

W PAŃSTWOWYM LICEUM PEDAGOGICZNYM
Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA

1812

1938
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO
KSIĄŻEK SZKOLNYCH WE LWOWIE

Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna
we Wrocławiu

WRC0074569

Centralna Biblioteka Pedagogiczna
Kuratorium Okręgu Szkolnego Wrocławskie
we Wrocławiu

RP

Nr. Inw.

1812

program

Złożono i odbito

W Drukarni Jana Żydaczewskiego, Lwów, Leona Sapiehy 77

ROZPORZĄDZENIE

MINISTRA WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLI-
CZNEGO Z DNIA 11 CZERWCA 1938 R. (Nr II Pr. - 5160/38)
O NOWYM PROGRAMIE NAUKI W PAŃSTWOWYCH LICEACH
PEDAGOGICZNYCH Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA.

Na podstawie art. 2 ustawy z dnia 11 marca 1932 roku
o ustroju szkolnictwa (Dz. U. R. P. Nr 38 poz. 389) zarządzam
co następuje:

§ 1. Ustalam nowy program nauki w państwowych liceach
pedagogicznych z polskim językiem nauczania. Program ten
ogłasza się równocześnie jako oddzielne wydawnictwo p. t.:
Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedago-
gicznym z polskim językiem nauczania.

§ 2. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem
ogłoszenia.

Równocześnie tracą moc: rozporządzenie Ministra Wyznań
Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 23 lipca 1937 r.
Nr II Pr. - 6685/37) o programie nauki w klasie I państwowego
liceum pedagogicznego (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr 9 poz. 307)
i okólnik Nr 74 z dnia 23 lipca 1937 r. (Nr II Pr. - 6684/37)
w sprawie programu nauki w klasie I państwowego liceum
pedagogicznego (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr 9 poz. 313).

MINISTER
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO:
W. ŚWIĘTOŚŁAWSKI

Należy jednak wyraźnie uświadomić sobie, że liceum nie może wykształcić „gotowych“ nauczycieli. Liceum może jedynie i powinno dać swoim uczniom podstawy do rozpoczęcia skutecznej pracy w szkole i do dalszego samokształcenia. Liceum winno więc posiadać taką organizację całokształtu życia szkolnego, która zapewniłaby młodzieży możliwość pełnego rozwoju i pracy nad kształtowaniem własnej osobowości, nad wyrobieniem w sobie postawy właściwej dla przyszłego nauczyciela-wychowawcy, nad należytym zorientowaniem się w najważniejszych zjawiskach współczesnego życia Polski. Dlatego też program liceum pedagogicznego w zakresie poszczególnych przedmiotów zawiera przede wszystkim taki materiał, który może dojrzewającą młodzież duchowo kształtować, który potrafi do niej przemówić. Jakikolwiek jednak byłby ten program, nie należy ulegać złudzeniu, iż zapewni on zdobycie całej wiedzy potrzebnej w przyszłej pracy zawodowej i dalszym życiu człowieka. Wychowanek liceum powinien rozumieć, iż liceum da mu jedynie podstawę niezbędną do rozpoczęcia pracy zawodowej i do dalszego samokształcenia, ale że jego obowiązki i zmienne warunki pracy i życia wymagają będą dalszej stałej i systematycznej pracy nad sobą, pogłębiania własnych zainteresowań i wiedzy. Dlatego stopniowe, lecz ciągłe zaprawianie uczniów do samokształcenia i wdrażania do pracy nad sobą winno być jednym z podstawowych zadań liceum.

Przyszła wartość pracy nauczyciela zależeć będzie w znacznej mierze od tego, jaki będzie jego osobisty stosunek do pracy, jego postawa wobec dzieci, rodziców i środowiska. Dlatego w młodzieży, zamierzającej poświęcić się zawodowi nauczycielskiemu, należy rozbudzać i pogłębiać różnorodne przeżycia wychowawcze, tworząc w ten sposób powoli i stopniowo coraz silniejszą podstawę dla teorii i praktyki.

Cała praca liceum musi nawiązywać do tych przeżyć i zainteresowań społeczno-wychowawczych ucznia, pogłę-

biać je i opierać się na nich. Bliższe zelknienie się młodzieży licealnej ze środowiskiem dziecka ze szkoły powszechnej pomoże również przy opracowywaniu najważniejszych zagadnień współczesnego życia środowiska lokalnego, w którym znajduje się liceum, a nadto drugiego środowiska bardzo ważnego dla przyszłego nauczyciela, tj. środowiska wiejskiego.

To zapoznanie się dokładniejsze ze środowiskiem lokalnym jest nieodzowne zarówno dla należytego postawienia przyszłej pracy licealisty jako nauczyciela w szkole powszechnej, dla umiejętnego nawiązywania jej do życia, i czerpania z niej wszystkich dostępnych i przydatnych materiałów i odpowiedniego ich wykorzystywania dla pracy w szkole i poza nią jak i dla głębszego wnikięcia w najważniejsze zagadnienia współczesnego życia państwa polskiego.

Zorientowanie się w życiu współczesnym, przy tym w ujęciu z punktu widzenia nie organizatora życia, lecz zwykłego obywatela, winno pogłębić zrozumienie najistotniejszych problemów naszego życia państwowego. Winien je zrozumieć każdy, ale specjalnie nauczyciel, który zobaczy we właściwym świetle społeczną rolę szkoły powszechnej i rolę swoją — obywatela, pełniącego swoje obowiązki obywatelskie przede wszystkim przez pracę zawodową w szkole powszechnej. Zobaczy także przykładowo możliwości swojej obywatelskiej pracy dobrowolnej poza murami szkoły powszechnej.

Ze względu jednak na szereg daleko idących nieporozumień, podkreślić wyraźnie, że praca w szkole stanowi głównie zadanie nauczyciela szkoły powszechnej i do jej podjęcia liceum pedagogiczne musi swego ucznia należycie przygotować.

Praca w liceum winna dać licealiście nastawienie dynamiczne w stosunku do siebie samego, do przyszłej pracy zawodowej w szkole powszechnej, do ewentualnych możliwości pracy pozaszkolnej. Organizacja całego życia licealnego z internatem włącznie winna być tak skonstruowana, by da-

wała uczniom możliwość brania w nim czynnego udziału i ponoszenia w dostępnej im mierze współodpowiedzialności za życie licealne.

Zagadnienia powyższe nie mogą być rozwiązane przez wprowadzenie pewnych „przedmiotów” do programu liceum. Muszą one przeniknąć całą pracą liceum jako tendencje zasadnicze, oddziaływać na strukturę liceum, treść i metodę pracy.

Trzeba przy tym stwierdzić, że specjalnie wielkie znaczenie w liceum pedagogicznym mają pewne dziedziny życia i zajęć młodzieży poza programem nauczania. Samowychowanie młodzieży w liceum jako podstawa do wprowadzenia nie tylko w zadania, ale i w zagadnienia wychowawcze jest szczególnie doniosłe przede wszystkim w zakresie wychowania społecznego. Głównym czynnikiem działania będzie tu współżycie społeczności szkolnej, uczniów i nauczycieli.

Na zakończenie przypomnieć należy, że absolwenci liceów pedagogicznych zgodnie z art. 52 ustawy o ustroju szkolnictwa mają zapewnione prawo wstępu do szkół wyższych. Określenia, do jakich szkół i na jakie wydziały, ma dokonać rozporządzenie Ministra W. R. i O. P., wydane po zasięgnięciu opinii rad wydziałowych szkół akademickich. Przyznanie tego uprawnienia wyniknęło z założenia, że rozwój i poziom absolwentów liceów pedagogicznych, uznany za dostateczny dla podjęcia samodzielnej pracy nauczycielskiej, będzie oczywiście również wystarczający dla podjęcia studiów wyższych; będzie tylko osiągnięty na innym materiale i przy pomocy niejednokrotnie odmiennych metod niż w liceum ogólnokształcącym. Fakt ten nie może jednak wpływać na kształtowanie programu liceum pedagogicznego w sensie upodobnienia go do programu liceum ogólnokształcącego, gdyby miało się to odbić w jakiegokolwiek mierze niekorzystnie na spełnieniu podstawowych zadań liceum pedagogicznego.

KONSTRUKCJA PROGRAMU.

Realizacja zadań liceum pedagogicznego jest bardzo trudna. Trudność podstawową stanowi konieczność, z uwagi na wiek i poziom przygotowania kandydatów wstępujących do liceum, uwzględnienia w programie wykształcenia ogólnego w dość szerokim zakresie. Występują tu przy tym te same zagadnienia co w liceum ogólnokształcącym, jednak wymagają specjalnego oświetlenia i nieraz innego ujęcia ze względu na zawodowy charakter tego liceum. Przy określaniu więc celu nauczania każdego przedmiotu brano pod uwagę nie tylko konieczność takiego pokierowania przez nauczyciela pracą szkolną, aby uczeń opanował określony zasób wiedzy i w związku z tym pogłębił własną sprawność intelektualną oraz aby przez przyswojenie pierwiastków wychowawczych materiału nauczania wyrobił w sobie właściwą postawę wobec rzeczywistości i obowiązków obywatelskich, ale i fakt, że absolwent liceum pedagogicznego swoje obowiązki obywatelskie pełnić będzie przede wszystkim przez pracę zawodową w szkole powszechnej.

Zakres materiału nauczania starano się ograniczyć do zasobu wiadomości niezbędnych ze stanowiska poznawczego, ideowo-wychowawczego i zawodowego. Kryteria te w liceum pedagogicznym zajął się bardzo silnie i niejednokrotnie trudno jest je całkowicie od siebie oddzielić.

Ze stanowiska przede wszystkim poznawczego dobrano materiał tak, aby młodzież mogła nabyć zasób wiadomości, wystarczający do intelektualnego określenia swego stosunku do świata i życia, do nauczania w szkole powszechnej i do dalszej pracy nad sobą.

Właściwym ośrodkiem całej pracy w liceum pedagogicznym są zagadnienia kulturalno-wychowawcze. W tym świetle nabierają charakteru, odpowiadającego zadaniom szkoły kształcącej wychowawców, także i przedmioty wyraźnie ogólnokształcące.

Uwzględnienie kryterium ideowo-wychowawczego przy doborze materiału nauczania jest szczególnie ważne w liceum, nie tylko dlatego, że młodzież licealna przeżywa okres tworzenia i harmonizowania elementów, składających się na pogląd na świat, ale także ze względu na rozpoczynanie samodzielnej pracy zawodowej bezpośrednio po ukończeniu liceum pedagogicznego. Szkoła w miarę możliwości ma ten proces ułatwić przez oparcie tego poglądu na konkretnej wiedzy oraz przez uświadamianie wartości poszukiwania prawdy oraz przez przygotowanie do samokształcenia. Z tego względu zasób nabytych przez ucznia wiadomości nie powinien być zbyt mały, gdyż może zająć niebezpieczeństwo wyrobienia światopoglądu na podstawie powierzchownego ujęcia rzeczywistości, nie powinien być również zbyt wielki i szczegółowy, gdyż niepotrzebnie obciążałby umysł ponad miarę. Z tego samego względu starać się trzeba o to, by przerabiany materiał nauczania miał żywą wartość kształcącą, bo wówczas tylko może oddziaływać na młodzież, oraz by elementy wiedzy zawarte w poszczególnych przedmiotach nauczania zespoliły się w umyśle w jedną całość.

Pogląd na świat nie tworzy się jednak w umysłach jednostek odosobnionych jako ich własność osobista lub dowolnie wytworzona, nie łącząca się z niczym teorią. Przeciwnie, rodzi się on zarówno z przeżyć osobistych jak i z wpływów zbiorowości, powstaje z zespolenia dążeń własnych z dziedzicznymi tradycjami i wymaganiami, wynikającymi z rozwoju współczesnego państwa. Z tego względu cały program licealny jest ściśle związany z warunkami życia i rozwoju narodu i państwa. Jest to też specjalnie ważne ze względu na przyszły zawód ucznia.

Tym tłumaczy się fakt, że w niektórych przedmiotach umieszczono wiadomości mniej ważne ze stanowiska ściśle poznawczego, niezbędne jednak z punktu widzenia wychowawczego w stosunku do jednostki jako osobowości, jak również jako członka społeczeństwa, narodu i państwa, pełniącego specjalnie odpowiedzialną służbę nauczycielską.

W różnych przedmiotach ujawniają się różne fragmenty współczesnej rzeczywistości polskiej, dzięki czemu młodzież będzie się mogła zorientować w najważniejszych dla Polski zagadnieniach, jak: obronność państwa, czynniki i drogi rozwoju materialnego i duchowego, nasza rola wśród innych państw itp., oraz będzie mogła ustosunkować się czynnie do życia. Ta tendencja przejawia się najsilniej w przedmiocie, który, choć nie odpowiada żadnej ściśle określonej dyscyplinie naukowej, posiada doniosłą rolę wychowawczą, a mianowicie w „Zagadnieniach życia społecznego”.

Ponieważ każdy obywatel powinien być należycie przygotowany do wzięcia czynnego udziału w obronie niepodległości swego kraju, we wszystkich przedmiotach nauczania uwzględniono elementy związane z obronnością państwa, a przysposobienie wojskowe zostało wprowadzone jako oddzielny przedmiot nauczania. Ma ono być nie tylko źródłem wiadomości i sprawności potrzebnych przyszłemu oficerowi, ale również czynnikiem wychowawczym, wprowadzającym atmosferę pracy, opartej na karnym podporządkowaniu swej woli rozkazom. Winno również przygotować licealistów do nastawiania uczniów w całej szkole powszechnej, a zwłaszcza w klasie VII na zagadnienia obrony państwa, na konieczność wypełniania żołnierskiego obowiązku obywatelskiego.

Kryterium zawodowe odegrało, jak już zaznaczono wyżej, bardzo dużą rolę przy doborze materiału także z punktu widzenia dwóch pierwszych stanowisk — poznawczego i ideowo-wychowawczego — a przede wszystkim ono zdecydowało o wyborze jako ośrodka pracy zagadnień kulturalno-wychowawczych. Pracy bezpośredniej nad temi zagadnieniami służą: psychologia, pedagogika, nauczanie i wychowanie w szkole powszechnej oraz poznawanie życia dziecka w środowisku i zagadnień współczesnego życia Polski.

Co do wzajemnego ustosunkowania tych przedmiotów należy przede wszystkim uprzytomnić sobie w pełni fakt wielokrotnego ich powiązania. Poszczególne przedmioty na-

uczania współdziałają w wyjaśnianiu różnych składników, różnych stron jednego złożonego zespołu procesów, zachodzą więc na siebie z konieczności i przeprowadzenie pomiędzy nimi wyraźnej granicy jest w istocie niemożliwe. Program dla zapewnienia możliwej ekonomii pracy i dla nadania jej architektonicznej budowy przeprowadza pewien podział często oparty na zasadach konwencjonalnych. Jednak podziału tego nie można uznawać za sztywny, niejednokrotnie głębsze wniknięcie w jakąś dziedzinę zagadnień właśnie w toku nauczania danego przedmiotu będzie uwarunkowane tak cennym żywym zainteresowaniem młodzieży, obudżonym przy sposobności pewnych prac lub przeżyć. W związku z tym sama natura rzeczy wymaga stalego porozumiewania się wszystkich osób, biorących udział w nauczaniu przedmiotów pedagogicznych.

Wielkie znaczenie dla skutecznej pracy ma troska o to, aby zadania najbardziej rozdzielone pomiędzy różne dziedziny pracy były istotnie dobrze wykonane. Tak np. konieczne jest należyte ustosunkowanie pracy zagadnień życia współczesnego i pedagogiki. W danym przypadku chodzi zwłaszcza o zagadnienia dotyczące jednostki i jej roli w życiu zbiorowym oraz o pewne problemy z zakresu kultury duchowej. Potrzebne jest dalej świadome współdziałanie pedagogiki i psychologii oraz pedagogiki i wychowania i nauczania w szkole powszechnej. W tym ostatnim przypadku, omówionym nieco szerzej w uwagach do programu pedagogiki, chodzi o wielki zakres zagadnień.

W krąg zagadnień wychowawczych młodzież wprowadzana jest stopniowo. W klasie I zakres ten jest niewielki, rozszerza się natomiast coraz silniej w klasie II i III, w miarę dojrzewania intelektualnego młodzieży i pogłębiania jej przeżyć w tej dziedzinie.

Poznanie życia dziecka w środowisku oraz zagadnień współczesnego życia Polski występują już w klasie I i ciągną się przez wszystkie 3 lata.

Nauczanie psychologii rozpoczyna się w klasie I, aby

zapewnić licealistom pierwsze zetknięcie się z dzieckiem z punktu widzenia psychologicznego, a nie dydaktycznego, w klasie II następuje zaznajomienie praktyczne i teoretyczne z nauczaniem i wychowaniem w szkole powszechnej przy wplataniu równoczesnym zagadnień psychologii pedagogicznej różnicowej, naświetlającej zarówno postępowanie dzieci jak i nauczanie i wychowanie, oraz zagadnień dydaktycznych i metodycznych.

W klasie III występuje nadal nauczanie i wychowanie wraz z praktyką pedagogiczną, która nabiera tu charakteru pracy samodzielnej, obliczonej na dłuższą nieco metę. Między innymi przewiduje się, że trzy razy do roku zawiesza się naukę w klasie III na okres przewidziany w programie dla umożliwienia uczniom odbycia dłuższej praktyki pedagogicznej.

Osobno pojawia się psychologia, która w tej klasie ma na celu pogłębienie i rozszerzenie zakresu wiedzy. Pedagogika wraz z historią wychowania, opierając się na doświadczeniu uczniów, zdobytych już w pewnym zakresie w latach poprzednich, z jednej strony ułatwi zrozumienie procesu wychowania, czynników, od których jest on uzależniony; z drugiej oprócz wyjaśnienia wskazywać będzie także, czy i jak można procesem wychowania kierować i w imię jakich założeń należy do tego dążyć.

Pracy nad zagadnieniami kulturalno-wychowawczymi służą pośrednio wszystkie inne przedmioty nauczania w różnym zresztą zakresie. W ciągu klas I i II przedmioty te mają zapewnić uczniom uzupełnienie zasobu wiadomości i sprawności, nabytych w gimnazjum, w zakresie niezbędnym dla pełnego wykształcenia średniego oraz dla należytego poziomu nauczania w szkole powszechnej.

W klasie III przedmioty te nabierają nieco odmiennego nastawienia. Uczeń, idąc za swymi zainteresowaniami i uzdolnieniami, ogranicza się do wyboru jednego lub dwóch z pośród tych przedmiotów i przede wszystkim zaprawia się do dalszej pracy samokształceniowej, rozszerzając przy tym

swój horyzont umysłowy przez nieco głębsze wniknięcie w pewne dziedziny wiedzy.

Język obcy gra rolę pomocniczą, chodzi bowiem przede wszystkim o doprowadzenie do takiej znajomości języka, by uczeń mógł następnie dość swobodnie korzystać z książek pisanych w tym języku.

Kryterium zawodowe zdecydowało o wprowadzeniu do programu jako obowiązkowych w szerokim zakresie przedmiotów takich jak: rysunek, zajęcia praktyczne, śpiew i ćwiczenia cielesne. Winny one dać uczniom osobiste usprawnienie oraz metodykę nauczania na poziomie szkoły powszechnej. Wartości wychowawcze i dydaktyczne każdego z tych przedmiotów winny być należycie wyzyskane. Specjalną uwagę zwrócić trzeba na śpiew i rysunek, które w gimnazjum są przedmiotami nadobowiązkowymi, w szkole powszechnej zaś mają duże znaczenie.

Osobne zagadnienie stanowi sprawa wychowania fizycznego licealistów. Wychowanie fizyczne winno zapewnić zdrowie jednostek i ogólne ich usprawnienie fizyczne, potrzebne w życiu codziennym zarówno w czasie pobytu w liceum jak i w przyszłej pracy zawodowej oraz, jak to wspomniano już wyżej, dla celów obronności Państwa. Liceum pedagogiczne musi więc utrwalić u licealisty nawyki życia higienicznego i przygotować go do wychowywania w szkole powszechnej dziecka zdrowego, przyszłego obywatela, rozumiejącego potrzeby zdrowia publicznego i chcącego współdziałać w ich zaspokajaniu. To ostatnie zadanie nie będzie łatwe. Rzeczywistość polska wskazuje bowiem, że cały szereg występujących masowo wad fizycznych i usterek zdrowotnych młodzieży wynika z nienależytego uwzględnienia potrzeb dziecka, z błędów popełnianych wskutek nieświadomości. Oddziaływanie przez szkołę powszechną w kierunku usuwania tych błędów stanowi poważne zadanie społeczne nauczyciela. Dla osiągnięcia tych celów wychowawczych jest konieczne współdziałanie szkoły i domu rodzinnego oraz wnikanie w życie rodzinne dziecka. To też

wśród zagadnień życia dziecka w środowisku naczelnie miejsce zajmie niewątpliwie poznanie bytowania dziecka w rodzinie, warunków jego życia, potrzeb żywienia, ruchu, zajęć i czasów, snu i wypoczynku, psychologia ze swej strony uwzględni rozwój fizyczny dziecka, tak że licealista pozna w ciągu pierwszego i drugiego roku studiów właściwości ustroju dziecięcego różnych okresów rozwojowych i jego najistotniejsze potrzeby.

Praktyczne nauczanie higieny rozłożone będzie na wszystkie lata nauczania i przeprowadzone w liceum i w szkole ćwiczeń pod kierunkiem lekarza szkolnego przy współdziałaniu wszystkich wychowanków i całego grona nauczycielskiego. Wybitnie współdziałać będą, jak już wspomniano, przede wszystkim nauczyciele, prowadzący poznawanie życia dziecka w środowisku i zagadnienia współczesnego życia Polski, psychologii, pedagogiki, wychowania i nauczania w szkole powszechnej oraz ćwiczeń cielesnych. Nauka higieny szkolnej i społecznej w klasie III będzie niejako zebraniem i podsumowaniem całej tej pracy w liceum.

Internat licealny odgrywać będzie bardzo wielką rolę w zakresie praktycznej higieny życia osobistego i umiejętności radzenia sobie z trudnościami życia zbiorowego.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Charakter i zadania liceum pedagogicznego znajdują swe odbicie nie tylko w doborze przedmiotów, w ich treści i rozłożeniu jej na poszczególne lata nauczania, ale także w metodach nauczania.

Metody nauczania w liceum pedagogicznym winny wyrażać samodzielność ucznia zarówno w jego pracy szkolnej jak i domowej. Będzie ona zaznaczała się w różnych formach i w różnym natężeniu zależnie od przedmiotu nauczania w ciągu wszystkich trzech lat.

W przedmiotach pedagogicznych metoda nauczania opierać się będzie możliwie w największym stopniu przede wszystkim na samodzielnej pracy ucznia, który winien dojść do możliwie samodzielnego opracowywania i realizowania w praktyce zagadnień nauczania i wychowania w zakresie szkoły powszechnej.

W innych przedmiotach samodzielność ucznia w pracy winna najsilniej wystąpić w klasie III.

Poza tym podstawowym ograniczeniem pozostawia się nauczycielom liceum znaczną swobodę pracy. Programom starano się nadać formę elastyczną, pozostawiającą możliwie jak największą swobodę zwłaszcza w dziedzinie organizacji i metody pracy. Oczywiście żadna metoda nauczania nie może być uważana za wyłącznie obowiązującą przy nauczaniu danego przedmiotu.

Podręczniki będą odgrywały w liceach pedagogicznych odmienną rolę, niż w gimnazjach ogólnokształcących. Uczniowie liceów pedagogicznych mają powoli zaprawiać się do samokształcenia, muszą więc przyzwyczajać się do korzystania z różnych źródeł, już więc w czasie swojej nauki nie mogą ograniczać się w całym szeregu przedmiotów do jednego podręcznika jako jedynego źródła wiedzy.

Jeśli chodzi o organizację pracy, zaznaczyć przede wszystkim należy, że w klasie I i II wszystkich uczniów obowiązują wszystkie przedmioty, w klasie III zaś wszystkich

obowiązują tylko niektóre przedmioty. Natomiast program przewiduje 6 godzin tygodniowo na pracę własną uczniów. Praca ta winna być prowadzona równolegle w dwóch dziedzinach, wybranych przez ucznia z pośród następujących: język polski, język obcy, historia, matematyka, biologia, fizyka i chemia, geografia, życie dziecka w środowisku i zagadnienia współczesnego życia Polski. Na pracę w każdym z dwóch wybranych zakresów przypada po 3 godziny tygodniowo, organizacja zaś tej pracy może być dwójaka. Uczeń ma prawo — w porozumieniu z nauczycielem — wybrać sobie dowolnie interesujące go zagadnienia i pracować nad nimi indywidualnie. Czas pracy nad obranym zagadnieniem nie jest oznaczony i zależy od jego rodzaju i trudności. Może się zdarzyć, iż w ciągu roku szkolnego uczeń opracuje kilka zagadnień, może się i tak zdarzyć, iż wykona większy fragment, ale nie ukończy pracy nawet nad jednym zagadnieniem. Nauczyciel kierujący pracą może na to zezwolić, o ile temat wybrany przez ucznia interesuje go tak bardzo, a praca rozpoczęta prowadzona jest tak poważnie, iż należy się spodziewać, że uczeń po wyjściu z liceum nie porzuci pracy, ale — już jako samodzielny nauczyciel — wykończy ją. W pewnych przypadkach takie „zaczynanie” prac w liceum może mieć doniosłe znaczenie: nauczyciel opuszczający szkołę i idący na stanowisko wynosi z niej nie tylko zasób wiedzy, ale również dobrze rozpoczęte prace, które może kontynuować. Dzięki temu zyskuje podstawy do samokształcenia, a opieka starszych i doświadczonych nie opuszcza go w najtrudniejszych chwilach pierwszego okresu samodzielności zawodowej.

Taki sposób zużywania 6 godzin przeznaczonych na pracę własną przesądza, iż nie mogą one być zorganizowane jako godziny lekcyjne, wspólne dla całej grupy, wybierającej zagadnienie z zakresu tego samego przedmiotu. Praca „wspólnym frontem” nie jest tu możliwa. Szkolna organizacja tych godzin przeprowadzona być musi tak, by każdej jednostce dawała możliwość samodzielnej i skupionej pracy.

oraz indywidualnego zwracania się o pomoc do nauczyciela. Nie przesądza to oczywiście możliwości spontanicznego łączenia się uczniów w mniejsze lub większe zespoły, o ile pokrewieństwo wybranych zagadnień i upodobania uczniów składają do takiej współpracy.

Drugi sposób wyznaczenia tych 6 godzin opiera się na zmniejszeniu swobody i indywidualnego wyboru zagadnień przez uczniów.

O ile całkowita swoboda uczniów nie będzie z jakichkolwiek względów możliwa do przeprowadzenia, można postawić sprawę tak, iż wyboru tematów do pracy dokonywać będzie nauczyciel łącznie z uczniami, oczywiście uwzględniając ich zainteresowania i uzdolnienia jak najszerszej. W tym przypadku program poddaje pewne wskazówki co do wyboru. Najdalej idące wskazówki i ograniczenia występują z natury rzeczy w naukach matematyczno-przyrodniczych, w których wskazuje się wyraźnie tematy dostępne dla uczniów na tym poziomie, znacznie więcej zaś swobody pozostawia się np. w historii i geografii, gdzie program wskazuje tylko dziedziny, z których należy czerpać tematy.

Wynika stąd, że praca grupy uczniów obierających dany przedmiot może być prowadzona razem nad wspólnie opracowywanymi zagadnieniami, w formie lekcyjnej, z najsilniejszym wszakże uwzględnieniem samodzielnego wysiłku każdego ucznia zarówno przy zdobywaniu materiału jak i przy jego opracowywaniu.

Obranie jednego z dwu powyższych sposobów pracy uczniów na roku III zależne będzie od decyzji dyrektora łącznie z radą pedagogiczną liceum oczywiście przy uwzględnieniu swoistych warunków życia i pracy danego zakładu oraz doświadczenia lat ubiegłych. Zamierzony cel można osiągnąć i jedną i drugą drogą, zawsze przy tym należy przestrzegać jak najsilniej rzetelności i sumienności w pracy i niemarnowania czasu.

W każdym razie nauczyciel danego przedmiotu będzie służył uczniom radą i pomocą w sprawie wyboru tematu

i jego przystosowania do warunków pracy, przy zdobywaniu potrzebnych materiałów i przy ich opracowywaniu.

Poza powyższymi przedmiotami uczeń obiera w klasie III albo rysunek, albo śpiew, albo zajęcia praktyczne i poświęca tej obranej dziedzinie 3 godziny tygodniowo.

Ze względu na znaczne obciążenie ucznia liczbą godzin pracy w szkole nauczanie winno się opierać na pracy szkolnej, tj. odbywanej w czasie przepisany przez program. Praca domowa ucznia winna uzupełniać pracę szkolną i nie obciążać ucznia ponad 3 godziny dziennie.

PLAN GODZIN.

UWAGI.

1. Stosownie do rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 marca 1937 r. Nr. II S—1291/37 o organizacji państwowego liceum pedagogicznego (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. z r. 1937 nr. 3 poz. 56) przy nauczaniu: fizyki i chemii, biologii, geografii, nauczania i wychowania w szkole powszechnej, życia dziecka w środowisku i zagadnień życia współczesnego, rysunku, zajęć praktycznych klasę (oddział), liczącą nie mniej niż 26 uczniów, dzieli się na dwie grupy.

2. Praca własna ucznia, przewidziana w klasie III, obejmuje do wyboru ucznia 2 przedmioty z pośród następujących: język polski, język obcy nowożytny, historia, matematyka, fizyka i chemia, geografia, biologia, życie dziecka w środowisku i zagadnienia życia współczesnego w wymiarze 3 godzin każdy.

3. Z godzin przewidzianych w klasie III na objęcie kłama przedmioty, tj. na rysunek, zajęcia praktyczne i śpiew, przeznacza się 1 godzinę na chór, a pozostałe 3 na jeden z tych przedmiotów do wyboru ucznia.

4. Podział na zespoły w przedmiotach nadobowiązkowych: w języku obcym nowożytnym i w grze instrumentalnej jest przewidziany według stopnia zaawansowania, a nie według klas.

5. W programie poznawania życia dziecka w środowisku i zagadnień współczesnego życia Polski przewidziane są zajęcia poza murami liceum, które bądź będą mieściły się w wymiarze godzin, przewidzianych na ten przedmiot, bądź też będą musiały być wykonywane poza tymi godzinami pod opieką nauczyciela, w wymiarze nie przekraczającym dla klasy I dwóch godzin tygodniowo dla nauczyciela.

LICEUM PEDAGOGICZNE Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA.

Przedmioty i zajęcia	K l a s y			
	I	II	III	
O b o w i ą z k o w e	Religia	2	2	1
	Język polski	4	4	2
	Historia	3	3	—
	Matematyka	3	2	—
	Fizyka i chemia	3	—	—
	Geografia	—	3	—
	Biologia	3	2	—
	Praca własna ucznia	3	—	2
	Psychologia	—	—	—
	Nauczanie i wychowanie w szkole powszechnej	—	6	6
	Pedagogika z historią wychowania	—	—	6
	Życie dziecka w środowisku i zagadnienia życia współczesnego	3	3	3
	Przysposobienie wojskowe	2	2	2
	Rysunek	3	2	} 3
	Zajęcia praktyczne	—	2	
	Śpiew łącznie z chórem	3	3	} 1
Cwiczenia cieleśne	2	2		
Ogółem	34	36	34	
Ponadto 2 godziny tygodniowo przysposobienia sportowego na klasę (oddział)				
Nadobowiązkowe	Gra instrumentalna	1—2	1—2	1
	Język obcy nowożytny	2	2	—

1812

RELIGIA RZYMSKOKATOLICKA.

(Niniejszy program nauki religii rzymskokatolickiej został ustalony w porozumieniu z Władzami Kościelnymi.)

KLASA I.

(2 godziny tygodniowo)

PRAWDY WIARY KATOLICKIEJ.

1. Potrzeba wyrobienia katolickiego światopoglądu.

Różne światopoglądy dzisiejsze.

Światopogląd katolicki i jego podstawa.

Pojęcie i istota religii. Religia prawdziwa i błędna; naturalna i objawiona.

Potrzeba i znaczenie religii w życiu jednostki, rodziny, społeczeństwa.

Stosunek wybitnych przedstawicieli wiedzy do religii.

2. Objawienie Boże jako źródło prawdziwej religii.

Objawienie Boże i jego potrzeba. Dowody objawienia: cuda i proroctwa. Tęsknota duszy ludzkiej za objawieniem Bożym widoczna we wszystkich religiach.

Źródła objawienia Bożego: a) Pismo św., jego natchnienie, autentyczność i wiarygodność. Polskie tłumaczenia Pisma św. Znaczenie czytania Pisma św. dla życia religijnego.

b) Tradycja, jej istnienie i potrzeba. Kościół katolicki nieomylnym stróżem i nauczycielem prawd objawionych. Pojęcie wiary katolickiej. Dogmaty. Symbole wiary.

3. O Bogu w świetle rozumu i Objawienia.

a) Poznanie Boga naturalne (Orzeczenie soboru Watykańskiego): z istnienia świata, celowości, z istnienia życia na ziemi, z pragnienia szczęścia. Powszechne przekonanie ludzkości o istnieniu Boga.

b) Poznanie Boga nadnaturalne z Objawienia: istota i przymioty Boga. Trójca Święta.

4. Dzieło stworzenia.

a) Stworzenie świata i jego cel. Nauki przyrodnicze o początku świata. Opatrzność Boża nad światem.

b) Stworzenie aniołów i upadek oraz ich stosunek do świata widzialnego.

c) Stworzenie człowieka. Obraz Boga w człowieku. Duchowość i nieśmiertelność duszy ludzkiej.

Teoria ewolucji a pochodzenie człowieka.

Wyniesienie człowieka do stanu nadprzyrodzonego. Pierwotny stan i upadek człowieka.

Następstwa grzechu pierworodnego dla całej ludzkości.

Ślady upadku pierwszego człowieka w podaniach wszystkich ludów.

5. Dzieło Odkupienia.

Potrzeba i przygotowanie Odkupienia. Tajemnica Wcieleń. Chrystus Pan prawdziwym Bogiem i człowiekiem. Jego Bóstwo na podstawie Ewangelii św. Świadectwo własne Pana Jezusa o sobie. Cuda. Zmartwychwstanie. Proroctwa Chrystusa Pana, odnoszące się do Jego uczniów, swej śmierci, Zmartwychwstania, zburzenia Jerozolimy, Kościół, Tajemnica Odkupienia.

Najświętsza Panna Maria w dziele Odkupienia. Jej god-

ność Matki Boga i przywileje udzielone z tego tytułu. Połoga Jej wstawiennictwa. Najświętsza Panna Maria w liturgii kościelnej.

6. O Kościele.

Założenie i istota Kościoła.

Sobór Watykański o łączności Kościoła z dziełem Odkupienia: „ażeby dzieło Odkupienia uczynić trwałym, ustanowił Chrystus Pan swój Kościół”.

Ustrój Kościoła.

Potrójny urząd Kościoła: nauczycielski, kapłański, pański.

Prymat św. Piotra i jego następców.

Prymat w świetle historii. Nieomyślność urzędu nauczycielskiego Kościoła.

Znamiona Kościoła.

Różnice i podobieństwa główniejszych wyznań chrześcijańskich.

Szybkie rozszerzenie się chrześcijaństwa, odrodzenie świata przez chrześcijaństwo, trwałość i niezniszczalność Kościoła mimo ustawicznych prześladowań, jako dowody historyczne boskości Kościoła.

Kościół mistycznym Ciałem Chrystusa.

Świętych obcowanie.

7. Uświęcenie człowieka w Kościele.

Duch Święty, Jego działalność w Kościele i duszy ludzkiej. Laska uczynkowa i uświęcająca. Sakramenta św. — główne źródła łask boskich konieczne potrzebnych do osiągnięcia zbawienia. Świętość życia obowiązkiem chrześcijanina.

Sakramenta św. w szczególności. Chrzest sakramentem odrodzenia i przyjęcia do mistycznego Ciała Chrystusowego. Obowiązki chrześcijanina jako wyznawcy i członka Kościoła.

Bierzmowanie — umocnieniem życia nadprzyrodzonego.

Sakrament Pokuty — środek odzyskania życia nad-

przyrodzonego, utraconego przez grzech ciężki. Znaczenie wychowawcze i społeczne Pokuty.

Najświętszy Sakrament Ołtarza — główne źródło łaski i uświęcenia. Eucharystia jako Sakrament i Ofiara. Kult Eucharystii.

Sakrament Ostatniego Namaszczenia i Jego działanie.

Sakrament Kapłaństwa. Jego znaczenie dla pielęgnowania życia religijno-moralnego, które jest fundamentem porządku społecznego.

Sakrament małżeństwa — jego świętość i nierozzerwalność (encyklika Piusa XI o małżeństwie).

Małżeństwo sakramentalne uświęceniem rodziny i społeczeństwa.

8. O Rzeczach Ostatecznych.

Życie pozagrobowe. Śmierć, sąd szczegółowy, czyściec, niebo i piekło. Zmartwychwstanie ciała.

Sąd ostateczny. Chrystus Sędzią świata.

Życiowe i wychowawcze znaczenie tych prawd.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Młodzież winna pamiętać, że praktyki religijne trzeba wypełniać nie pod przymusem, ale dobrowolnie, z wewnętrznej potrzeby i przekonania.

Przy urabianiu i pogłębianiu światopoglądu katolickiego winien nauczyciel religii pielęgnować poczucie osobistej odpowiedzialności wobec Boga i społeczeństwa.

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo)

ETYKA KATOLICKA.

Wstępne pojęcia.

Porządek moralny jako zjawisko przez wszystkich uznane. Etyka katolicka a etyka świecka. Istotny związek etyki z religią. Jezus Chrystus — najdoskonalszy ideał życia.

ETYKA OGÓLNA.

1. Człowiek jako istota moralna.

a) Natura duchowo-zmysłowa, indywidualna i społeczna, stworzona i odkupiona przez Chrystusa Pana podstawą prawd etycznych.

b) Cel ostateczny człowieka: zjednoczenie się człowieka z Bogiem przez miłość w chwale wiecznej i stąd płynące szczęście. Sens życia i jego zadania w świetle celu ostatecznego.

c) Pojęcie wolnej woli i dowody jej istnienia. Przeszkody wpływające na wolność woli. Odpowiedzialność za czyny.

2. Istota moralności.

a) Istnieje moralny porządek w świecie. Różnice między dobrem a złem.

b) Fałszywe zapatrywania na istotę moralności (fałszywe systemy etyczne).

c) Czyn moralny i jego składniki.

d) Prawo Boże naturalne oraz pozytywne w Dekalogu i Kazaniu Chrystusa Pana na Górze.

Prawo ludzkie: kościelne i państwowe.

Sankcje prawa i obowiązek z niego płynący, kolizja między prawami. Rola łaski Bożej w zachowaniu prawa.

3. Norma bezpośrednia moralności, środki i pobudki moralności chrześcijańskiej.

a) Sumienie i jego istota, podział i odnośne zasady. Wolność sumienia. Wychowanie sumienia.

b) Środki naturalne i nadprzyrodzone wyrobienia etycznego.

c) Znaczenie pobudek naturalnych i nadprzyrodzonych.

4. Czyny moralnie dobre i cnoty.

a) Warunki i rodzaje czynu moralnie dobrego.

b) Cnoty, ich podział. Znaczenie i wartość cnot w świe-

tle wiary i rozumu. Istota i obowiązek doskonałości chrześcijańskiej.

5. Czyny moralnie złe i nalogi.

a) Grzech, jego rodzaje i skutki.

b) Nalogi, wady, pokusy, okazje do grzechu i walka z nimi.

c) Oczyszczanie z grzechu przez pokutę.

ETYKA SZCZEGÓŁOWA.

1. Obowiązki wobec Boga opierają się na cnotach Boskich wiary, nadziei i miłości, oraz cnotcie religijności (w zakresie I—III przykazania Dekalogu).

a) Pojęcie wiary (istota, przymioty, potrzeba), grzechy przeciw wierze, trudności i wątpliwości w wierze, troska o zachowanie wiary, źródła osłabienia i utraty wiary.

b) Istota nadziei, jej potrzeba, przymioty, wartość dla życia moralnego.

c) Pojęcie miłości Bożej (istota, potrzeba, przymioty). Miłość Boga streszcza w sobie wszystkie obowiązki i wszelką doskonałość, łączy nas ściśle z Bogiem.

Wykroczenia przeciw cnotcie miłości Bożej.

d) Cnota religijności (pobożności) i jej akty: cześć Boga i Świętych. Modlitwa prywatna i liturgiczna. Ofiara Mszy Św. i udział w niej. Przysięgi, śluby, święcenie niedzieli i świąt. Grzechy przeciw cnotcie religijności.

e) Obowiązki wobec Kościoła. Stosunek do Kościoła: posłuszeństwo (przykazania kościelne) i miłość, aktywny udział w jego pracach. Akcja katolicka.

Pielęgnowanie i rozwijanie żywej wiary, nadziei i miłości oraz cnoty religijności.

Środki do tego. Znaczenie łaski Bożej; uświęcającej i uczynkowej oraz Sakramentów Św. w życiu chrześcijanina, zwłaszcza Eucharystii i Pokuty.

2) Obowiązki wobec siebie samego (w zakresie V—X przykazania).

- a) Troska o zbawienie duszy.
- b) Troska o kształcenie rozumu, wyrobienie woli i zdrowe życie uczuciowe. Znaczenie charakteru chrześcijańskiego i jego urabianie. Cnoty roztropności, umiarkowania i męstwa i od nich pochodne, jak czystość, wyrwałość, prawdomówność, słowność, szczerość, grzeczność, sumiennosc.
- c) Troska o dobre imię i honor. Pojedynki w świetle etyki katolickiej.
- d) Obowiązek pracy i wybór stanu.
- e) Troska o zdrowie i życie. Znaczenie sportu i ćwiczeń fizycznych. Szkodzenie zdrowiu i życiu przez nieumiarkowanie, samobójstwo.

3. Obowiązki społeczne oparte na sprawiedliwości i miłości chrześcijańskiej (w zakresie V—X przykazania).

- a) Różne formy życia społecznego.
- b) Obowiązki wobec poszczególnych ludzi. Zasady i porządek chrześcijańskiej miłości bliźniego. Akcja charytatywna. Miłość nieprzjaciół. Wykroczenia przeciw miłości bliźniego.
- c) Cnota sprawiedliwości i obowiązki z niej płynące wobec dobrej sławy i czci bliźniego, wobec dóbr cielesnych i mienia. Prawo własności prywatnej. Prawo pracy. Liberalizm, kapitalizm, socjalizm, komunizm. Życie gospodarcze i moralność chrześcijańska. Sprawiedliwość a miłość.

4. Kwestia społeczna.

- a) Encykliki społeczne Leona XIII i Piusa XI.
- b) Ustrój społeczny chrześcijański.
- c) Stosunek przełożonych, pracodawców i pracowników.

5. Życie w rodzinie (IV przykazanie).

Rodzina, jej cele i przymioty w świetle Ewangelii i nauki Kościoła katolickiego.

Niechrześcijańskie prądy współczesne.
Prawa rodziców do wychowania dzieci.
Wzajemne obowiązki rodziców i dzieci.

6. Obowiązki wobec Narodu i Państwa.

- a) Obowiązek solidarności narodowej.
- b) Państwo, jego cel i zadania w świetle etyki chrześcijańskiej. Błędne poglądy na genezę i zadania państwa.
- c) Obowiązki władzy państwowej i obowiązki obywateli wobec państwa.
- d) Współpraca Kościoła i państwa.

7. Zagadnienia etyczne w stosunku do życia narodów.

- a) Współpraca państw i narodów.
- b) Prawo międzynarodowe. Ocena moralna wojny.
- c) Chrystusowa idea pokoju i królestwa Bożego na ziemi.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Młodzież winna pamiętać, że praktyki religijne trzeba wypełniać nie pod przymusem, ale dobrowolnie, z wewnętrznej potrzeby i przekonania.

Przy urabianiu i pogłębianiu światopoglądu katolickiego winien nauczyciel religii pielęgnować poczucie osobistej odpowiedzialności wobec Boga i społeczeństwa.

KLASA III.

(1 godzina tygodniowo)

METODYKA RELIGII.

A. METODYKA OGÓLNA.

1. Cel nauczania nauki religii w szkole powszechnej:
  - a) podawanie i utrwalanie prawd religijnych, oraz pogłębianie moralnych zasad w duszach młodzieży, aby umiała

chętnie i samodzielnie swoje życie uzgodnić ze wskazaniami Chrystusowego Zakonu i w późniejszym życiu umiała pracować nad pogłębieniem prawd wiary, oraz brać czynny udział w publicznym życiu Kościoła, co łącznie z pracą nad sobą pomoże jej osiągnąć doczesną i wieczną szczęśliwość;

b) wychowanie religijno-moralne:

pielęgnowanie modlitwy;

duch zdrowej pobożności i żywej wiary;

praktyka cnót — miłość Boga, bliźniego, prawdomówność, czystość, postuszeństwo;

wychowanie eucharystyczne.

2. Trudności w nauczaniu religii: a) treść i charakter prawd religijnych, b) rozwój psychiczny działwy, c) warunki środowiska.

3. Chrystus Pan wzorem wychowawcy.

4. Osobowość nauczyciela religii: a) kwalifikacje intelektualne, moralne, prawne, b) stosunek do dzieci.

5) Założenia filozoficzne i teologiczne pedagogiki katolickiej i jej główne kierunki, z uwzględnieniem pedagogów w Polsce.

Pojęcie, potrzeba i znaczenie katechetyki.

6. Materiał nauczania religii:

Biblia, katechizm, liturgika i hagiografia.

7. Programy nauki religii dla szkół powszechnych i ich układ, podręczniki, pomoce szkolne i literatura katechetyczna.

8. Metody i formy nauczania religii. Opowiadania i pogadanki religijne. Lektura.

9. Praktyki religijne dzieci i ich udział w organizacjach religijnych.

10. Wprowadzenie dzieci w życie parafialne.

B. METODYKA SZCZEGÓŁOWA.

1. Nauczanie dziejów biblijnych.

a) Znaczenie wychowawcze historii biblijnej.

b) Metoda nauczania historii biblijnej na poszczególnych stopniach rozwoju dziecka: kl. 1—2, kl. 3—4, kl. 5—7.

c) Zdarzenia biblijne źródłem i podstawą odpowiednich wskazań i pouczeń etycznych.

2. Nauczanie katechizmu.

a) Pojęcie, potrzeba i rola katechizmu w całokształcie nauki religii.

b) Dostosowanie sposobu nauczania prawd katechizmu do rozwoju umysłowego dziecka.

c) Metody nauczania katechizmu w szkole powszechnej. Charakter życiowy nauczania katechizmu. Wyjaśnianie i pogłębianie wyłożonego materiału przy czynnej współpracy działwy. Podawanie prawd i zasad dla wychowania sumienia katolickiego, wdrażanie dzieci do pracy nad sobą, do pielęgnowania cnót i zwalczanie wad.

d) Życiorysy Świętych, zwłaszcza polskich Świętych, materiałem pomocniczym przy nauce katechizmu.

3. Nauka liturgiki.

a) Okolicznościowe nauczanie liturgiki w związku z materiałem nauczania i z rokiem kościelnym.

b) Zakres i metoda nauczania liturgicznego w szkole powszechnej.

c) Wdrażanie dzieci do czynnego uczestniczenia w liturgii kościelnej, zwłaszcza w Ofierze Mszy św.

C. PRAKTYKA PEDAGOGICZNA.

Uczniowie powinni możliwie najwcześniej przysłuchiwać się lekcjom religii, czytać drukowane katechezy, w klasie III zaś wypracowywać całe katechezy i sami przeprowadzać lekcje, które następnie się omawia.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Młodzież winna pamiętać, że praktyki religijne trzeba wypełniać nie pod przymusem, ale dobrowolnie, z wewnętrznej potrzeby i przekonania.

Przy urabianiu i pogłębianiu światopoglądu katolickiego winien nauczyciel religii pielęgnować poczucie osobistej odpowiedzialności wobec Boga i społeczeństwa.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

1. Dokładne zaznajomienie z prawdami wiary i moralności katolickiej oraz z ich wzajemnym związkiem i wartością życiową, przez co doprowadzenie młodzieży do wyrobienia światopoglądu katolickiego.
2. Ugruntowanie przekonania, że nie wystarczy poznać te prawdy teoretycznie, ale należy dać temu wyraz w życiu codziennym, indywidualnym i zbiorowym.
3. Obudzenie żywego zainteresowania zagadnieniami religijnymi i trwałego zamiłowania do czytelnictwa dzieł wartościowych z dziedziny religijnej.
4. Rozwijanie zamiłowania do życia liturgicznego Kościoła i ścisłe łączenie z nim nauki religii.
5. Przygotowanie licealistów do nauczania religii w szkołach powszechnych każdego stopnia i do wychowywania religijnego działawy.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Nauczanie religii w liceum, zdążając do zrealizowania wymienionych celów, staje się coraz głębszym ujęciem prawd wiary i zasad etycznych i odpowiednio do rozwoju umysłowego młodzieży podaje materiał przeznaczony na kl. I i II liceum jako logiczne i systematyczne całości, umożliwiając młodzieży lepsze uporządkowanie dotychczasowych wiadomości i głębsze wnikięcie w istotę wiary i moralności.

Ze względu na cel specjalny liceów pedagogicznych, nauczyciel religii będzie przy nauce dogmatyki i etyki podawał w miarę możliwości, w jaki sposób można omówić dane prawdy z dziećmi w szkole powszechnej. Przy zagad-

nieniach apologetycznych — wysunąć należy wartości pozytywne, gdyż poddawanie w wątpliwość pewnych prawd (jak to jest praktykowane przy niektórych metodach) rzekomo w celu ich pogłębienia, może zrodzić prawdziwe wątpliwości w duszy młodzieży.

Tak przy nauce dogmatyki, jak etyki, należy pierwszeństwo dawać wartościom pozytywnym. Należy jasno podać, co jest artykułem wiary, a co nie jest, nadto trzeba wyjaśnić stosunek rozumu do tajemnic wiary.

W nauczaniu prawd wiary metoda wykładowa wysuwa się na plan pierwszy, tak ze względu na słabe przygotowanie uczniów w tej dziedzinie, jak również na powagę autorytetu Kościoła nauczającego.

Umiejętny, dobrze opracowany wykład w połączeniu z omówieniem utrzymanym na poziomie rozwoju 16—18-letniej młodzieży, ma rozbudzić zainteresowanie zagadnieniami religijnymi i pobudzić do samokształcenia.

Unikając racjonalizowania, dobrze jest nieraz posłużyć się metodą św. Tomasza z Akwinu, ażeby młodzież wiedziała, że: 1. prawdy wiary nie sprzeciwiają się rozumowi; 2. filozofia i jej metody służą teologii do pogłębienia prawd i lepszego ich przyswojenia.

Przy nauce dogmatyki należy strzec się drobiazgowości, a raczej mieć na względzie głębokość i piękno nauki Chrystusa i Kościoła, oraz ich związek z życiem i celem naszym, pracą wewnętrzną i wychowawczą.

Przy nauce etyki — metody pobudzające aktywność ucznia powinny mieć pierwszeństwo. Wychodzić należy od życia, nie uczymy bowiem etyki filozoficznej, ale etyki, która ma być normą postępowania, ułatwiać kształcenie charakteru i wieść do doskonalenia.

Referaty, sprawozdania z lektury, szukanie pogłębiających cytatów z Pisma św., dowodów na potwierdzenie danego zagadnienia w arcydziełach naszej literatury, oto co powinien wykorzystywać ks. prefekt na lekcjach etyki, kierując

i prostując błędne mniemanie, ucząc w życiu stosować prawa i zasady.

Należy przy wyjaśnianiu zasad etycznych nawiązać do żywej nauki samego Chrystusa w ścisłym oparciu o Ewangelię św., podkreślając równocześnie, jak moralność katolicka we wszystkich swoich zasadach i przepisach łączy ściśle z dobrem jednostki troskę o dobro rodziny i społeczeństwa. By nauczanie religii uczynić żywym, aktualnym, należy posługiwać się konkretnymi przykładami z dziejów Kościoła i Ojczyzny.

Przy nauczaniu metodyki w klasie III za podstawę wziąć należy programy nauki religii dla szkół powszechnych i podane tam zasady pedagogiczne i dydaktyczne stosować w nauczaniu.

Nauczanie religii w szkole powszechnej nie może być oddzielone od wychowania religijnego, gdyż stanowi z nim całość nierozdzielalną. Osoba Chrystusa Pana musi być wciąż ogniskiem skupiającym prawdy katechizmowe, życie wewnętrzne dzieci i liturgię Kościoła. Najważniejszym środkiem wychowawczym jest Eucharystia i praktyki religijne, z których czerpać mają dzieci siłę do pełnienia cnót. W tym kierunku nauczyciel musi zachęcać nie tyle słowem, co przykładem.

Wskazane jest organizowanie przez uczniów liceum dla dzieci obchodów religijnych, przedstawień (jasełka), które mają na celu pogłębienie uczuć religijnych i znajomości prawd wiary.

Również uczniowie powinni być na jednym przynajmniej przygotowaniu do Pierwszej Komunii św., jako też na uroczystości Pierwszej Komunii św. oraz w miarę możliwości zaznajomić się z organizacją religijną młodzieży.

Pamiętając o zasadzie korelacji, przy nauczaniu metodyki należy wykazywać punkty styczne zagadnień religijnych z nauką języka polskiego, historii, geografii, przyrody, śpiewu, rysunku, zajęć praktycznych. Ze względu na wra-

żliwość dziecka na piękno duże znaczenie mają pieśni i poezje religijne.

Wynik pracy w szkole powszechnej w wielkiej mierze zależeć będzie od osobowości nauczyciela. Jego kwalifikacje naukowe, a przede wszystkim moralne gwarantować mu będą pomysłny wynik pracy, mimo trudności, jakie narzuca nauka religii. (Wzór Chrystus-Nauczyciel). Konieczne jest przy tym stosowanie metod uwzględniających psychikę dziecka, by wywołać przeżycia religijne, wyrabiać sumienie i karność religijną. Podkreślić przy tym trzeba odpowiedzialność stanowiska nauczyciela religii w życiu dziecka.

Podręcznik do metodyki religii nie zastąpi w liceum żywego, dobrze obmyślanego wykładu, który w klasie III odgrywa ważną rolę. Obok wykładu przewiduje się dyskusję, zwłaszcza na temat obserwacji poczynionych na lekcji religii w szkole powszechnej oraz referaty uczniów.

Ważną rolę w klasie III liceum pedagogicznego odgrywać będzie praca domowa ucznia: a) lektura dzieł z zakresu pedagogiki katolickiej i katechetyki, żywotów Świętych, przewidzianych programem dla szkół powszechnych, wreszcie czasopism religijnych tak dla dorosłych jak i dla młodzieży, b) opracowywanie konspektów lekcji różnymi metodami i na różne tematy.

Młodzież kl. III liceum powinna uczestniczyć pod kierunkiem nauczyciela w niektórych nabożeństwach liturgicznych, by nauczyła się wyciągać z nich wartości pedagogiczne i dydaktyczne.

Przy nauczaniu metod katechizmu wskazanym będzie powtórzenie prawd zawartych w katechizmie niemo nauki dogmatyki i etyki.

W porozumieniu z nauczycielami śpiewu, należy zorganizować raz w roku audycję muzyki religijnej. Przy organizowaniu wycieczek należy uwzględnić zwiedzanie zabytków sztuki religijnej, a kopie dzieł wielkich malarzy mogą być użyte jako pomoc przy wykładzie niektórych zagadnień.

We wszystkim jednak pamiętać należy, że nie posługujemy się tymi pomocami, by udowodnić prawdziwość nauki Kościoła, ale aby wykazać organiczny związek życia i kultury z religią.

W związku z oddziaływaniem wychowawczym całej szkoły ks. prefekt winien dbać o rozwój uczuć obywatelsko-państwowych poruczonej mu młodzieży, rozwijając w ciągu całej pracy szkolnej religijne pobudki miłości ojczyzny i pracy dla dobra państwa na każdym stanowisku.

JĘZYK POLSKI.

KLASA I.

(4 godziny tygodniowo)

A. LITERATURA.

1. Początki polskiej kultury duchowej. Wpływ chrześcijaństwa i jego walki z tradycją pogańską. Idealy średniowiecza. Kształtowanie się polskiej świadomości narodowej. Początki piśmiennictwa.

2. Rozkwit nowych sił kulturalnych w epoce odrodzenia. Walka z średniowiecznym poglądem na świat. Humanizm. Rozwój życia umysłowego i literatury narodowej w Polsce XVI w. Jej związek z życiem państwa oraz jej rola w tworzeniu się polskiej myśli politycznej. Narodziny polskiego języka literackiego. Lektura najbardziej charakterystycznych utworów piśmiennictwa polskiego omawianej epoki z szerszym uwzględnieniem twórczości Jana Kochanowskiego oraz najwybitniejszych utworów (fragmentów) literatury obcej. Rola wieku złotego w dziejowym procesie formowania się polskiej kultury duchowej. Literatura wieku XVII jako wyraz ducha religijnego i rycerskiego oraz odbicie polskiego życia obyczajowego.

3. Główne problemy ideowe i artystyczne wieku oświecenia i ich wpływ na życie umysłowe i literackie w Polsce. Literatura okresu stanisławowskiego w walce i pracy nad uratowaniem upadającego państwa. Nowe ideały polityczne i społeczne. Walka o czystość języka. Lektura wybranych utworów piśmiennictwa polskiego tego okresu oraz charakterystycznych fragmentów literatury obcej. Znaczenie epoki oświecenia w rozwoju umysłowości polskiej.

4. Rola literatury po upadku państwa. Narodziny polityki „pracy u podstaw” i polityki „walki czynnej”. Legiony

i ich rola w tworzeniu się polskiej myśli demokratycznej i niepodległościowej. Lektura wybranych utworów piśmiennictwa polskiego do początków romantyzmu.

Lektura (prowadzona w ciągu całego roku) wybitnych utworów współczesnej literatury polskiej i obcej, zwłaszcza dzieł związanych z omawianymi epokami.

B. NAUKA O JĘZYKU.

1. Poglębianie i uzupełnienie znajomości współczesnego systemu gramatycznego języka polskiego w zakresie fonetyki i morfologii.

2. Zmienność języka w czasie:

a) w zakresie formy — wyjaśnienie najważniejszych przeżytków we współczesnym języku;

b) w zakresie słownictwa — najgłówniejsze typy zmiany znaczenia wyrazów, wyrazy zapożyczone (źródła, czas, zakres treściowy zapożyczeń, stopień przyswojenia).

3. Najważniejsze właściwości fonetyczne i fleksyjne pięciu głównych typów gwar polskich (na tle współczesnego systemu językowego i form przeżytkowych).

4. W związku z tematami wymienionymi pod 1, 2, 3 lektura łatwych rozpraw, wyjątków z dzieł, artykułów z zakresu językoznawstwa. Streszczenia oraz samodzielne opracowania łatwiejszych zagadnień.

C. MÓWIENIE I PISANIE.

Mówienie: ćwiczenia praktyczne w zakresie różnych form wypowiedzenia się (opowiadanie, opis, charakterystyka, sprawozdanie, streszczenie, dyskusja, przemówienie, wykład) oraz teoretyczna znajomość konstrukcji i najbardziej charakterystycznych cech tych form.

Ćwiczenia słownikowe i stylistyczne.

Pisanie: swobodne wypowiedzianie się na różne tematy w odpowiednio dobranej formie; streszczenia, plany

poznanych utworów, referat, plany opracowania różnych tematów i zagadnień (z uwzględnieniem treści i formy), prowadzenie notatek i zapisków i korzystanie z nich.

Dykcja: ćwiczenia w wygłaszaniu wybranych tekstów prozaicznych i poetyckich czytanych i opanowanych pamięciowo oraz opowiadań, baśni, przemówień itp. własnego układu uczniów.

KLASA II.

(4 godziny tygodniowo)

A. LITERATURA.

1. Czynniki kształtujące romantyczną postawę wobec świata. Poszukiwanie nowych form wyrazu poetyckiego. Ideale romantyczne i walka o ich urzeczywistnienie w literaturze i życiu; odrębne właściwości romantyzmu polskiego: dążenie do wolności i bohaterstwa, ideale demokratyczne, idea posłannictwa jednostki i narodu. Rola poety i literatury w tym okresie. Lektura najwybitniejszych utworów piśmiennictwa polskiego ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Adama Mickiewicza, oraz wybranych arcydzieł (fragmentów) literatury obcej.

Romantyzm polski jako forma walki z rzeczywistością dziejową oraz jego rola jako czynnika kształtującego kulturę i postawę duchową Polaków XIX i XX w.

2. Idea sztuki i idea pracy w twórczości Cypriana Norwida.

3. Pozytywistyczny pogląd na świat. Hasła pozytywizmu polskiego w związku z warunkami życia narodowego i ich odbicie w literaturze. Pogląd na rolę pisarza i literatury Artyzm prozy powieściowej. Zagadnienie realizmu i naturalizmu. Lektura najwybitniejszych utworów piśmiennictwa polskiego tego okresu z szerszym uwzględnieniem twórczości Bolesława Prusa, oraz wybranych arcydzieł literatury obcej.

Rola pozytywizmu w kształtowaniu ducha i kultury narodowej w Polsce.

4. Różne formy protestu w literaturze przeciw ideologii pozytywizmu. Ścieranie się różnorodnych kierunków artystycznych w ostatnim dwudziestolecu. Pesymizm w poglądzie na świat jako wyraz oderwania się literatury modernizmu od podłoża społecznego życia narodu. Poszukiwanie nowego wyrazu poetyckiego i nowych wartości w świecie. Lektura najwybitniejszych utworów piśmiennictwa polskiego tego okresu z szerszym uwzględnieniem twórczości Jana Kasprzycza, oraz wybranych utworów (fragmentów) literatury obcej.

Romantyczna postawa buntu i walki w literaturze polskiej od końca XIX w. do czasów Wielkiej Wojny. Radykalizm społeczny i polityczny; idea walki zbrojnej. Tworzenie się nowej ideologii narodu — państwa. Idea odpowiedzialności jednostki za naród. Lektura najwybitniejszych utworów piśmiennictwa polskiego oraz wybranych arcydzieł literatury obcej ze specjalnym uwzględnieniem dzieł St. Żeromskiego i St. Wyspiańskiego.

Walka o przebudowę podstaw kultury polskiej. St. Wyspiański, St. Brzozowski.

Lektura (prowadzona w ciągu całego roku) wybitnych utworów współczesnej literatury polskiej i obcej, zwłaszcza dzieł związanych z omawianymi epokami.

B. NAUKA O JĘZYKU.

1. Pogłębienie znajomości i rozumienia składni na tle wyjaśnień psychologicznych i logicznych.

2. Język jako środek wypowiedzania się, jako wyraz psychiki jednostki:

a) zależność języka od stopnia rozwoju umysłowego (język człowieka dorosłego i język dziecka, stopniowy rozwój języka dziecka), od stopnia wykształcenia, od usposobienia wypowiadającego się, od celu wypowiedzi;

b) język jako narzędzie myśli — język naukowy; język

jako środek twórczości artystycznej — język poetycki (w związku z lekturą i omawianiem utworów literackich).

3. Lektura z zakresu językoznawstwa jak w klasie I.

C. MÓWIENIE I PISANIE.

Mówienie: ćwiczenia praktyczne w zakresie różnych form wypowiedzania się (opowiadanie, opis, charakterystyka, sprawozdanie, streszczenie, dyskusja, przemówienie, wykład) oraz teoretyczna znajomość konstrukcji i najbardziej charakterystycznych cech tych form ze szczególnym uwzględnieniem różnych form potrzebnych nauczycielowi w pracy szkolnej i społecznej.

Ćwiczenia słownikowe i stylistyczne.

Pisanie: swobodne wypowiedzanie się na różne tematy w odpowiednio dobranej formie; streszczenia, plany poznanych utworów, referat, plany opracowania różnych tematów i zagadnień (z uwzględnieniem treści i formy), prowadzenie notatek i zapisków i korzystanie z nich.

Dykcja: ćwiczenia w wygłaszaniu wybranych tekstów prozaicznych i poetyckich czytanych i opanowanych pamięciowo oraz opowiadań, baśni, przemówień itp. własnego układu uczniów.

KLASA III.

Dla wszystkich uczniów.

(2 godziny tygodniowo)

A. LITERATURA.

1. Walka o państwo i jego odbudowę: kształtowanie się nowego okresu w dziejach polskiej kultury duchowej. Problem wielkości i bohaterstwa w życiu i pismach Marszałka Józefa Piłsudskiego.

2. Literatura Polski dzisiejszej w obliczu nowych za-

dań i poszukiwanie nowych wartości ideowych i artystycznych, charakterystyka głównych kierunków w poezji, powieści i dramacie (w związku z lekturą prowadzoną w I, II i III klasie).

3. Kultura ludowa, jej znaczenie dla odnowy życia współczesnej Polski. Lektura wybranych utworów z uwzględnieniem Witkiewicza, Orkana oraz pisarzy i publicystów współczesnych. Poezja ludowa: charakterystyczne rodzaje i szczytowe osiągnięcia. Wpływ tradycji i poezji ludowej na rozwój polskiej literatury z uwzględnieniem literatury dla dzieci (bajki, legendy, podania itp.). Literatura regionalna. Lektura charakterystycznych utworów.

Rola kultury ludowej w ogólnym dorobku duchowego życia narodu.

4. Literatura polska w swym dziejowym rozwoju jako wyraz dążeń narodu polskiego.

5. Lektura najwybitniejszych utworów polskiej literatury dla dzieci i młodzieży ze szczególnym uwzględnieniem czasów najnowszych. Kryteria doboru lektury polskiej i obecnej z uwzględnieniem przykładów książek niedozwolonych do bibliotek. Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Rola czytelnictwa w pogłębianiu życia duchowego młodzieży i kształceniu kultury estetycznej.

Zagadnienie teatru dla dzieci.

B. NAUKA O JĘZYKU.

1. Język jako zjawisko społeczne (zależność języka od środowiska, różne odmiany języka):

- a) język potoczny a język literacki, poprawność językowa;
- b) języki grupowe i zawodowe (terminy techniczne, nowotwory, skróty);
- c) gwara a język potoczny i literacki; opis najistotniejszych, charakterystycznych właściwości gwary jednego wybranego regionu; rozmieszczenie głównych typów gwar polskich, język polski na obszarach narodowościowo mieszanym.

2. Język jako odbicie właściwości psychicznych i kultury narodu.

3. Lektura z zakresu językoznawstwa jak w klasie I.

C. MÓWIENIE I PISANIE.

Mówienie: ćwiczenia praktyczne w zakresie różnych form wypowiedzania się (opowiadanie, opis, charakterystyka, sprawozdanie, streszczenie, dyskusja, przemówienie, wykład) oraz teoretyczna znajomość konstrukcji i najbardziej charakterystycznych cech tych form ze szczególnym uwzględnieniem różnych form potrzebnych nauczycielowi w pracy szkolnej i społecznej, a ponadto układania i wygłaszania baśni i opowiadań dla dzieci.

Ćwiczenia słownikowe i stylistyczne.

Pisanie: swobodne wypowiedzanie się na różne tematy w odpowiednio dobranej formie; streszczenia, plany poznanych utworów, referat, plany opracowania różnych tematów i zagadnień (z uwzględnieniem treści i formy), prowadzenie notatek i zapisków i korzystanie z nich, nadto próby dramatyzacji nadających się do tego tekstów.

Dykcja: ortofonia polska, rola przyśpiewu i przyśpiewu w mowie; elementarne zasady dykcji; ćwiczenia w wygłaszaniu tekstów prozaicznych i poetyckich czytanych i opanowanych pamięciowo oraz opowiadań, baśni, przemówień itp. własnego układu uczniów.

Dla grupy uczniów.

(3 godziny tygodniowo).

A. LITERATURA.

1. Pogłębienie paru wybranych zagadnień podanych w programie w oparciu o nowy materiał lektury, zwłaszcza z zakresu literatury wieku XIX i XX, poezji ludowej, literatury regionalnej oraz literatury dla dzieci.

2. Zagadnienia z zakresu literatury polskiej i obcej przede wszystkim nowszej i najnowszej, związane z bezpośrednio zainteresowaniami młodzieży a ustalone przez nauczyciela w porozumieniu z uczniami.

B. NAUKA O JĘZYKU.

Przykłady tematów do wyboru uczniów.

1. Styl jako wyraz stosunku piszącego do treści przedstawianej. (Język artystyczny, język naukowy; formy pośrednie).

2. Zależność formy językowej (stylu) od okoliczności, towarzyszących wypowiedzianiu się, i celu wypowiedzi.

3. Język (styl) jako odzwierciedlenie osobowości wypowiedzającej się jednostki.

4. Charakterystyczne właściwości języka wybranego pisarza.

5. Jak się wyraża uczucie w języku. (Słownik, budowa wyrazu, użycie form fleksyjnych i składniowych).

6. Wartość stylistyczna wyrazów określających.

7. Znaczeniowe i stylistyczne wartości ubocznych form deklinacyjnych.

8. Wartość znaczeniowa i stylistyczna form czasów i trybów czasownika.

9. Obrazowość w języku potocznym. (Na podstawie wybranych zwrotów i powiedzeń).

10. Język jako wykładnik swojskich i obcych momentów w różnych dziedzinach życia i kultury. (Słownik z zakresu życia rodzinnego, obyczajowego, gospodarczego, wojskowego, urzędowego itp.).

11. Nazwy miejscowości. -Wyjaśnienie i klasyfikacja na podstawie znaczeniowej i formalnej.

12. Pochodzenie polskich nazw zwierzęcych. (Odmiany: gwarowa, potoczna i naukowa).

13. Zebranie słownictwa gwarowego z różnych zakresów rzeczowych.

14. Najważniejsze językowe właściwości gwary określonej miejscowości, okolicy lub regionu.

15. Opis wybranego języka zawodowego lub języka określonej grupy.

16. Porównanie koniugacji polskiej z koniugacją jednego ze znanych języków obcych (łacina, język francuski, niemiecki, angielski).

17. Charakterystyczne właściwości polskiej deklinacji licebznika.

18. Użycie akcentowanych i enklitycznych form zaimka w zdaniu.

19. Opis języka wybranej osoby. (System głosowy, formy fleksyjne, formy słotwórcze, składnia, słownik, właściwości stylistyczne).

20. Błędy językowe uczniów określonej klasy.

21. Porównanie opracowania metodycznego tego samego zagadnienia językowego w różnych podręcznikach gramatyki, przeznaczonych dla tej samej klasy szkoły powszechnej.

22. Różne sposoby opracowania danego zagadnienia językowego na różnych szczeblach szkoły powszechnej.

Niektóre tematy nadają się do opracowania grupowego, np. 10, 13, 14, 19, 20.

UWAGI.

Ze względów przede wszystkim redakcyjnych program nauki języka polskiego podzielony został na 3 osobne działy: literaturę, naukę o języku oraz mówienie i pisanie. Jednakże w pracy szkolnej ząębąwanie się wszystkich tych działów jest rzeczą konieczną dla pełnego zrozumienia istoty i wartości przedmiotu. Łączenie zagadnień i tematów ze wszystkich trzech działów umożliwi równocześnie wykonanie programu w ramach wyznaczonych godzin.

LITERATURA.

CELE NAUCZANIA.

Celem nauczania literatury polskiej w liceum pedagogicznym jest:

1. Zapoznanie z rozwojem literatury, z uwzględnieniem zwłaszcza tych okresów i dzieł, które dla kultury polskiej oraz jej związku z kulturą zachodnio-europejską mają specjalne znaczenie.
2. Uświadamianie znaczenia kultury ludowej dla kultury narodowej.
3. Zapoznanie z nowszą i najnowszą literaturą dla dzieci i młodzieży.
4. Wyrabianie umiejętności rozumienia i odczuwania wartości ideowych i formalnych dzieła literackiego.
5. Pogłębianie kultury estetycznej i danie podstaw do przyszłej pracy samokształceniowej.
6. Łącznie z metodyką i praktyką nauczania przygotowanie młodzieży do podjęcia pracy zawodowej w zakresie nauczania języka polskiego w szkole powszechnej.
7. Przygotowywanie do odpowiedzialnego i twórczego udziału w życiu duchowym narodu i państwa przez pogłębianie związku z istotnymi wartościami polskiej kultury narodowej.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU.

Układ materiału nauczania jest oparty na zasadzie następstwa chronologicznego i uwydatnia epoki rozwoju kultury duchowej w Polsce. W ramy poszczególnych okresów ujęto twórczość najwybitniejszych pisarzy, najważniejsze problemy ideowe i artystyczne. Układ taki pozwoli głębiej zrozumieć i przeżyć dzieła literackie, ponieważ uświadomi uczniowi współzależność życia i literatury oraz wewnętrzną łączność treści ideowej z jej artystycznym wyrazem. Pozwoli

również głębiej wniknąć w duchową kulturę poszczególnych epok, lepiej zrozumieć przejawiające się w nich różnorodne postawy wobec świata, wyraźniej określić dorobek ważniejszych okresów i ich trwały wkład do kultury narodowej. Program ujmując zagadnienia literackie i językowe jako wyraz kultury duchowej narodu i zmierza do tego, by w wyniku nauczania uświadomić istotne cechy ducha narodowego, przy czym ze względu na przyszłą zawodową pracę absolwentów liceum położono specjalny nacisk na zagadnienia kultury ludowej i jej znaczenia dla odnowy duchowego życia narodu.

Byłoby jednak spaceniem intencji programu, gdyby nauczyciel dobierał z listy lektury wyłącznie utwory o tematach patriotycznych lub gdyby z każdego dzieła pragnął wydobywać „filozofię ducha narodowego”. Postawa wobec świata, różna w różnych epokach, szukanie prawd moralnych i niepokój sumienia, zdobywanie artystycznego wyrazu — wszystko to, w tym szerokim zasięgu, należy do zakresu problemów narodowej kultury, ujawnianych w dziełach literackich w sposób naturalny i bezpośredni. Z kulturą narodową wiąże ucznia każde głębsze przeżycie wielkiego dzieła, bez względu na jego temat i interpretację, ponieważ dzieło literackie jest wyrazem tej kultury właśnie dzięki samoistnym wartościom artystycznym i duchowym. Winien o tym pamiętać nauczyciel, że abstrakcyjny komentarz, dotyczący cech narodowych określonych utworów lub pisarzy, choćby nawet wespół z uczniami zdobyty — nie posiada tego wpływu wychowawczego, który wywierają dzieła, o ile są zrozumiane i przeżyte. Dlatego rzeczą umiejętności, wyczucia i taktu nauczyciela jest w każdym przypadku wyznaczyć właściwe granice interpretacji dzieł literackich.

Zgodnie z tymi zasadami ustosunkowuje się nauczyciel do literatury obcej. Ze względu na wymiar godzin będą mogli uczniowie zapoznać się jedynie z niewielką ilością najwybitniejszych arcydzieł obcych, przy czym niektóre z nich

poznają jedynie we fragmentach. Poznanie jednak tych utworów ułatwi im zrozumienie dążeń duchowych, znamienych dla kultury zachodniej, w której granicach rozwijała się polska kultura.

W programie przewidziane zostały zagadnienia związane z zakresem polskiej kultury ludowej. Aczkolwiek zjawiają się one dopiero pod koniec nauczania, to jednak winny być odpowiednio przez nauczyciela docenione — pewna ilość materiału potrzebna do ich opracowania będzie zebrana w latach poprzednich w związku z omawianiem rozwoju literatury w poszczególnych epokach. Tak np. przy średniowieczu zwrócić należało by uwagę na brak zabytków z epoki pogańskiej i uświadomić uczniom znaczenie tego faktu dla późniejszego rozwoju literatury, w XVI w. czy też XVII w. będzie można podkreślić związek twórczości pewnych autorów z życiem wsi i ludu, w romantyzmie zagadnienie tradycji ludowej, ludowej poezji wystąpi z całą wyrazistością, z podobnymi problemami spotkać się będzie można i w innych epokach.

Wszystkie tego rodzaju zagadnienia, opracowywane łącznie z innymi kwestiami będą mogły być w roku III zebrane i raz jeszcze syntetycznie już opracowane, tak aby uczniowie zdolali możliwie jasno uświadomić sobie znaczenie ludowej kultury dla duchowego życia narodu, oraz potrafili w przyszłości w środowisku, w jakim wypadnie im pracować, ustosunkować się właściwie do zabytków poezji i sztuki ludowej.

Ze względu na przygotowanie zawodowe zostały w roku trzecim wprowadzone do programu zagadnienia, związane z literaturą dla dzieci i młodzieży. Na ich omówienie należy poświęcić w pierwszym półroczu tego roku pewną ilość osobnych godzin lekcyjnych, przy czym dla ułatwienia pracy należy już w roku drugim w związku z hospitowaniem lekcji i praktyką pedagogiczną zachęcić uczniów do zapoznawania się z najbardziej charakterystycznymi utworami litera-

tury dziecięcej, przede wszystkim zaś z książkami, stanowiącymi lekturę uzupełniającą w szkole powszechnej.

Pamiętać przy tym należy, że zadaniem nauki licealnej nie jest przyswojenie przez uczniów wielkiej liczby nazwisk i utworów, lecz zorientowanie się w szczytowych i charakterystycznych osiągnięciach artystycznych i ideowych literatury. Pożądany byłby taki dobór utworów, któryby pozwolił, bądź na uwydatnienie jakiegoś istotnego, ideowego lub artystycznego nurtu epoki, bądź na poznanie wybranego autora, o ile wnosi on szczególnie cenne wartości do dorobku artystycznego i ideowego kultury polskiej.

W żadnym jednak razie nie należy pominąć następujących dzieł i utworów z literatury polskiej:

KLASA I.

Bogurodzica. Rozmowa mistrza ze śmiercią. Skarga Matki Bolesnej pod Krzyżem, Legenda o św. Aleksym. M. Rej: Żywot człowieka poczciwego (wyj.). J. Kochanowski: Wybór pieśni, psalmów, Treny (wybór), Odprawa posłów greckich. P. Skarga: jedno kazanie w całości. Sz. Szymonowicz: Sielanki (wybór). Sz. Zimorowicz: Roxolanki (wybór). W. Potocki: Wojna chocimska (wyj.). I. Krasicki: Wybór satyr i bajek. Jedna komedia epoki stanisławowskiej. Fr. Karpiński: Wybór liryk. Wyjątek z pism publicystycznych Staszica lub Kołłątaja. J. Wybicki: Pieśń legionów.

KLASA II.

Jeden z urywków ówczesnej teorii literatury. A. Mickiewicz: Oda do młodości, Romantyczność, Dziadów część II, Dziadów część III, Pan Tadeusz. J. Słowacki: Balladyna, Lilla Weneda, Grób Agamemnona, wybór liryk. Z. Krasieński: Nieboska Komedia. C. K. Norwid: Promethidion (wyj.), Fortepian Szopena. B. Prus: Lalka. H. Sienkiewicz: jedna powieść historyczna, wybór nowel. J. Kasprzowicz: wybór li-

ryk, jeden hymn. St. Wyspiański: Wesele lub Noc listopadowa, Wyzwolenie (wyj.). St. Żeromski: Ludzie bezdomni i Popioły. St. Brzozowski: Legenda Młodej Polski (wyj.).

KLASA III.

Wybór z pism J. Piłsudskiego. E. Orzeszkowa, B. Prus, A. Dygasiński, Wł. Reymont: wybór nowel o tematach chłopskich. Konopnicka: wybór liryk społecznych. Wł. Reymont: Chłopi. Witkiewicz: Wybór z pism. K. Tetmajer: Na skalnym Podhalu (wyj.). Wł. Orkan: W Rozłokach, Listy ze wsi (wyj.). J. Kasprzowicz: Księga ubogich (wyj.). St. Żeromski: Słowo o bandosie. Wybór pieśni ludowych różnych regionów: obyczajowych, obrzędowych itp.

Utworów z literatury obcej, literatury współczesnej oraz dla dzieci i młodzieży nie podaje się, pozostawiając ich wybór uznaniu nauczyciela.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Sposób realizacji programu, w myśl charakterystycznych powyżej zamierzeń, jest pozostawiony samodzielności nauczyciela. Program przesądza jedynie historyczny układ materiału oraz wymaga od nauczyciela uwydatnienia łączności między epokami i zamykania poszczególnych działów krótką syntezą, pozwala mu natomiast na swobodny dobór materiału faktycznego, potrzebnego do opracowania zagadnień, na wybór takiej czy innej kolejności ich i sposobu łączenia, jak również na dobór lektury.

Intencją programu jest danie nauczycielowi możliwie dużej swobody przy rozwijaniu poszczególnych zagadnień, których opracowanie dostosowane winno być do miejscowych warunków nauczania (poziom klasy, posiadane pomoce naukowe, zainteresowania klasy itp.), i dlatego też wymieniono jedynie kilku najwybitniejszych autorów, których dzieła

czytane i omawiane mają oświetlać nie tylko podane zagadnienia (kulturalne czy artystyczne), ale również sam problemat pisarza jako osobowości twórczej. Omawianie twórczości tych pisarzy winien nauczyciel oprzeć na właściwym doborze lektury, tak aby doprowadzić młodzież do głębszego przeżycia wyrazu artystycznego dzieł, ich problematyki ideowej i osobowości twórcy. Dobór dzieł i pisarzy nie wymienionych w programie, pozostawia się swobodnemu uznaniu nauczyciela. Decydować tu winny: rodzaj i znaczenie opracowywanego zagadnienia, zainteresowanie uczniów oraz przygotowanie nauczyciela.

W podanym powyżej spisie lektury znajdują się również utwory umieszczone w gimnazjalnym spisie lektury bądź obowiązującej, bądź uzupełniającej. Utwory te winny być albo przeczytane jeszcze raz (w całości lub nowych wydaniach) albo też przypomniane uczniom w sposób, który nauczyciel uzna za słuszny w danym przypadku.

Od nauczyciela zależy również, czy opracowywanie jakiejś epoki zacznie od lektury utworów, których analiza dostarczy mu materiału do oświetlenia zagadnień wymienionych w programie, czy też zarysuje naprzód tło ogólne kultury w danym okresie i dopiero na tej podstawie przystąpi do omawiania dzieł. W wielu przypadkach taka lub inna metoda pracy wynikać będzie z rodzaju zagadnienia oraz warunków, w jakich ma być opracowane.

Utwory z literatury obcej opracowywane być mogą bądź w związku z okresem, w którym powstały, bądź też w związku z ich aktualnością w innych epokach. Tak więc Boską Komedję można omawiać zarówno przy literaturze średniowiecza, jak i romantyzmu. Tragedię grecką można czytać bądź w związku z twórczością Kochanowskiego, bądź w związku z dramatem romantycznym lub dramatem Wyspiańskiego.

Lekturę utworów pisarzy współczesnych może nauczyciel zorganizować w związku z omawianymi epokami, dobierając odpowiednie dzieła. Może również traktować ją

samoistnie, przerywając historyczny tok nauki. Jeśli nauczyciel uzna to za celowe, może nawet naukę literatury rozpocząć od lektury dzieł współczesnego pisarza, a to w celu wprowadzenia uczniów we właściwą metodę pracy na materiale bliższym ich zainteresowaniom, niż materiał historyczny.

Przy opracowywaniu utworów należy unikać zbyt drobiazgowej, nużącej analizy. Wydobywając z utworu walory ideowe, należy jednocześnie pamiętać, że o wartości dzieła rozstrzyga przede wszystkim jego artystyczny wyraz. Dlatego też należy dążyć w nauczaniu literatury do wyrobienia w uczniach świadomego stosunku do dzieła literackiego jako przedmiotu estetycznego przeżycia. W związku z tym, stopniowo i okolicznościowo zarazem, winien nauczyciel zapoznać młodzież z podstawowymi wiadomościami z teorii literatury, ułatwiającymi zrozumienie procesu twórczego i dzieła jako pewnej odrębnej rzeczywistości. A więc na podstawie przygodnie podanego materiału dostępnego uczniom nauczyciel winien zaznajomić ich z różnymi metodami pracy i twórczości pisarskiej, uprzytomnić im, co to jest warsztat pisarski, określić stosunek literatury do życia i ułatwić zrozumienie tak zwanej rzeczywistości artystycznej, zapoznawać wreszcie z zagadnieniami tego rodzaju jak: treść i forma, idea, struktura dzieła, słowo jako materiał tworzywa literackiego, styl pisarza, rodzaj literacki, epoka, kategorie estetyczne itp.

Zagadnienia te ze względu na konieczność wyrobienia właściwego stosunku do dzieła literackiego należy uznać za specjalnie ważne, zarówno z punktu widzenia przyszłej pracy absolwenta liceum w szkole, w której kształtować będzie formę wypowiedzi uczniów, pogłębiać ich kulturę estetyczną, uczyć właściwego stosunku do książki, jak i ze względu na późniejszą jego pracę samokształceniową, w której dzieło literackie odgrywać będzie niepoślednią rolę.

Dla grupy uczniów, którzy w klasie III wybiorą język polski jako przedmiot pracy samodzielnej, przewidziano

w programie dwa rodzaje zagadnień, z których należy wybrać tematy najbardziej odpowiednie dla danego zespołu.

Do działu pierwszego należą zagadnienia, będące pogłębieniem i rozszerzeniem w oparciu o nowy materiał lektury problematów podanych w obowiązującym wszystkich uczniów programie nauczania. Przy tego rodzaju tematach prowadzić należy pracę w paru grupach, opracowujących różne fragmenty jednego większego zagadnienia. Zagadnienie to i sposób jego podziału ustala nauczyciel w porozumieniu z uczniami. W programie nie podano szczegółowych tematów dla prac samodzielnych, nie chcąc nazbyt krępować inicjatywy nauczyciela. Dla orientacji jedynie wskazuje się przykładowo, że z zakresu historii literatury tematy mogą dotyczyć zagadnień w ich rozwoju historycznym przez różne epoki (np. rozwój wątku, rodzaju literackiego, bogacenie się form ekspresji artystycznej itp.), jak również kwestyj charakterystycznych dla jednego jakiegoś okresu czy też związanych z twórczością kilku współczesnych sobie autorów. Wybrane zagadnienia nie mogą być zbyt obszerne. W ciągu roku szkolnego należy przewidzieć opracowanie 3—4 zagadnień z tego działu, dotyczących różnych dziedzin wymienionych w programie (historia literatury, zagadnienia z teorii literatury, poezja ludowa, regionalna, literatura dla dzieci).

Przed rozpoczęciem pracy przez poszczególne grupy winien nauczyciel omówić ze wszystkimi uczniami zasady podziału pracy, jej plan, literaturę itp. oraz określić wzajemny stosunek prac w poszczególnych grupach. Niektóre lekcje w toku opracowywania zagadnień poświęcone będą wspólnemu omawianiu zebranego materiału, inne zaś pracy jednej grupy, gdy tymczasem grupy pozostałe pracować będą samodzielnie. Po zakończeniu pracy nad zagadnieniem przez poszczególne grupy nastąpić winno wspólne omówienie wyników prac, porównanie wniosków i syntetyczne ujęcie całości materiału.

Niezależnie od pracy nad zagadnieniami działu pierw-

szego, każdy uczeń wybierze sobie na początku roku z działu drugiego najbardziej odpowiadający mu problemat, który ustali w porozumieniu z nauczycielem. Prace te winny być kontrolowane przez nauczyciela podczas indywidualnych rozmów z uczniami.

NAUKA O JĘZYKU.

CELE NAUCZANIA.

Naczelnym zadaniem nauki o języku w liceum pedagogicznym jest wprowadzenie w rozumienie zjawisk językowych, przede wszystkim stosunku między treścią a formą utworów językowych, oraz roli języka w życiu jednostki i zbiorowości.

Zrozumienie roli i wartości różnych utworów językowych, jako najbardziej wyrazistych znaków życia wewnętrznego, przyczyni się do wyrobienia i pogłębienia świadomości językowej i do wysubtelnienia poczucia językowego.

Oświelenie społeczne, narodowe, polityczne i kulturalnego znaczenia języka przyczyni się do uświadomienia podstaw wspólnoty narodowej, do rozszerzenia horyzontów myślowych i do ogólnego wykształcenia.

Wartości kształcące i wychowawcze nauki o języku nabierają szczególnego znaczenia w liceum pedagogicznym. W przyszłej pracy zawodowej wychowanka liceum pedagogicznego język będzie spełniał może najważniejszą rolę jako najdoskonalszy środek porozumienia się z uczniem, jako sposób poznania jego poziomu intelektualnego i życia uczuciowego i jako klucz, otwierający uczniowi skarbnicę wiedzy i kultury. Znajomość istotna, nie powierzchowna ani werbalna języka, jego zasobów, właściwości, cech znamienych oraz jego roli to jeden z głównych warunków owocnej i pożytecznej pracy nauczyciela.

KONSTRUKCJA PROGRAMU.

Materiał nauczania skupia się w każdej klasie około pewnych wybranych zagadnień.

W klasie I występują jako tematy główne: 1) pogłębienie i uzupełnienie znajomości współczesnego systemu gramatycznego języka polskiego w zakresie głosowni i morfologii, 2) rozwój języka w czasie, 3) zróżnicowanie języka w przestrzeni; w klasie II tematami głównymi są: 1) zjawiska składniowe w oświeceniu psychologicznym i logicznym, 2) język jako wyraz psychiki indywidualnej; w klasie III pojawiają się następujące tematy: 1) język jako funkcja społeczna, z czym łączy się omówienie pewnych tematów z zakresu gwary, i 2) język jako wyraz kultury i właściwości psychicznych narodu.

Między poszczególnymi tematami w obrębie każdej klasy zachodzą wewnętrzne powiązania, co ułatwi opracowanie materiału programowego w tym wymiarze czasu, jaki jest przeznaczony na naukę o języku. I tak w klasie I wiadomości o rozwoju języka w czasie pod względem formy wystąpią w związku z wyjaśnieniem form przeżytkowych w dzisiejszym systemie gramatycznym, zaś rozważanie fonetycznych i fleksyjnych właściwości gwar polskich oprze się na porównaniu z formami współczesnego systemu gramatycznego języka ogólnopolskiego, a równocześnie ukaze kilka form dawniejszych, zachowanych w gwarze, a nieistniejących już w języku ogólnopolskim.

W klasie II wyjaśnienie psychologiczne i logiczne zjawisk z zakresu składni zwróci uwagę na związek między treścią a formą utworu językowego, ukaze wpływ intencji mówiącego na dobór środków językowych, rolę akcentu w mowie, szyku wyrazów w zdaniu itp.; będzie to niejako wprowadzeniem do pracy nad drugim głównym tematem tej klasy, dotyczącym języka jako wyrazu psychiki indywidualnej.

W klasie III zrozumienie tematu drugiego, dotyczącego związku między życiem i psychiką narodu a jego językiem

znajduje oparcie w oświetleniu zależności języka od warunków życia społecznego, co jest przedmiotem pierwszego głównego tematu w tej klasie.

W klasie III dla grupy, wybierającej język polski jako przedmiot pracy samodzielnej, podano z nauki o języku tytułem przykładu szereg tematów do wyboru uczniów. Nie wyklucza to oczywiście możliwości obrania przez ucznia za zgodą nauczyciela, jeszcze innych tematów, dostosowanych do zainteresowań uczniów i warunków miejscowych.

Ponadto istnieją następujące punkty styczne między nauką o języku a ćwiczeniami językowymi (mówienie i pisanie): 1) uświadomienie cech poprawnej wymowy (ortofonia) opiera się na znajomości glosowni i przyczynia się do ugruntowania wiadomości z tego działu nauki o języku; rozważania i ćwiczenia z zakresu ortofonii zwracają uwagę na różnorakie zabarwienie gwarowe i regionalne wymowy Polaków z różnych okolic Polski; 2) zależność językowego wyrazu od treści i rodzaju utworu, od celu wypowiedzi, od psychiki wypowiadającego się okaże się niejako naocznie w ćwiczeniach w wypowiadaniu się oraz w ćwiczeniach słownikowych i stylistycznych.

Należy uwydatniać momenty wspólne między lekturą a nauką o języku np. utwory z epoki odrodzenia i wieku oświecenia dostarczą materiału do rozpatrywania rozwoju języka i odbicia się kultury w języku; utwory z okresu romantyzmu, neoromantyzmu i współczesnego realizmu ukażą wyraźnie ekspresyjny charakter języka oraz pozwolą obserwować wpływ gwary na język literacki. Takich możliwości i wzajemnego uzupełniania się znajdzie się więcej.

Uwagi do programu literatury podkreślają kilkakrotnie, iż strona językowa utworów literackich, już to jako wyraz artystyczny utworu, już to jako wyraz kultury duchowej narodu, ma być przedmiotem uwagi przy omawianiu i opracowywaniu dzieła literackiego. Zaobserwowane przy tej sposobności jednostkowe fakty językowe i spostrzeżenia dotyczące ich wartości znaczeniowej, uczuciowej, intencjonalnej

i kulturalnej będą stanowiły materiał faktyczny i punkt wyjścia dla nauki o języku. Zadaniem zaś nauki o języku będzie doprowadzenie do pojęciowego ujęcia wyników jednostkowych obserwacji.

METODY PRACY.

Nauka o języku w liceum pedagogicznym obejmuje różnego rodzaju zagadnienia, wymaga też stosowania różnych metod nauczania. Wybór metody będzie zależny przede wszystkim od natury tematu opracowywanego, od stopnia przygotowania ucznia, a nadto od wymiaru godzin przeznaczonego na naukę o języku. Zasadniczo należy ograniczać się w ramach poszczególnych tematów do spraw najistotniejszych i ukazywać różne zagadnienia w głównych ich zarysach.

W zakresie gramatyki systematycznej należy położyć nacisk na fonetykę i słowotwórstwo, których znajomość jest nauczycielowi niezbędnie potrzebna w praktyce szkolnej, zaś w zakresie fleksji i składni dążyć do wydobycia takich momentów, na które w gimnazjum czteroletnim mało lub wcale nie kładło się nacisku. Należy przestrzec przed mechanicznym powtarzaniem materiału znanego z nauki gimnazjalnej.

Przy opracowywaniu tematów, z gramatyki systematycznej właściwe będzie zastosowanie indukcji na materiale zebranych przez ucznia z mowy żywej lub języka książki. W innych przypadkach znajdzie zastosowanie wykład nauczyciela, lektura i interpretacja artykułu, rozprawy lub rozdziału z większego dzieła naukowego, prowadzona pod kierunkiem nauczyciela, sprawozdanie uczniów z samodzielnie przeczytanych i opracowanych utworów, wreszcie samodzielne opracowanie jakiegoś tematu. Jąkałkolwiek metodę stosownie do omawianego zagadnienia nauczyciel wybierze, nie powinna ona nigdy skazywać ucznia na jedynie bierne przyjmowanie wiadomości. Samodzielna praca ucznia dostosowana do jego

możliwości jest warunkiem zrozumienia różnorodnych zjawisk językowych.

Wykład nauczyciela będzie albo wprowadzeniem do opracowania jakiegoś zagadnienia, albo też może pojawić się jako ogniwo końcowe pracy nad pewnym tematem. W wykładzie może nauczyciel oświetlić jakieś zagadnienie, a następnie uczniowie poszukują odpowiedniego materiału, jako ilustracji poglądów i twierdzeń, z którymi zaznajomił ich wykład. Czasem wykład może przedstawić różne poglądy na tę samą kwestię, wówczas praca uczniów będzie zdążyła do spojrzenia na konkretny materiał pod kątem widzenia każdego z przedstawionych poglądów. Może to znaleźć zastosowanie np. w związku z omawianiem roli języka w życiu narodu, przy omawianiu stosunku treści do formy w języku, przy rozpatrywaniu definicji zdania itp. Zagadnień takich, które w nauce znajdują różne rozwiązania, nie należy przedstawiać tylko z jednego punktu widzenia; byłoby to niezgodne ze stanem faktycznym badań, a także zacieśniałoby spojrzenie na zjawiska językowe.

Jednym z rodzajów samodzielnej pracy uczniów będą sprawozdania i referaty. W tym zakresie trzeba pamiętać o stopniowaniu trudności i o różnych formach pracy. Do pracy samodzielnej wdrożymy ucznia przez interpretację lektury pod kierunkiem nauczyciela. Przedmiotem interpretacji mogą być albo wyjątki z większego dzieła z zakresu językoznawstwa, albo artykuły lub krótkie i popularnie ujęte rozprawy albo wreszcie podręczniki nauki o języku dla szkół powszechnych i gimnazjum ogólnokształcącego. W początkach będzie chodziło głównie o sprawozdanie czyli o wydobycie z tekstu rzeczy istotnych, o zrozumienie, jak autor ujmuje i oświetla określone zjawisko językowe; dalszym etapem może być porównanie poglądów dwu różnych autorów na to samo zjawisko, na ten sam fakt językowy, w końcu można porównywać ujęcie rzeczowe i metodyczne tego samego tematu gramatycznego w różnych podręcznikach dla tej samej klasy lub też opracowanie pewnego zagadnie-

nia przez cały ciąg nauczania w szkole powszechnej — albo też w szkole powszechnej i gimnazjum.

Po takich ćwiczeniach prowadzonych pod kierunkiem nauczyciela, mogą uczniowie przystąpić do zupełnie samodzielnego rozwiązywania podobnych zadań, ale i tu należy pamiętać o stopniowaniu trudności. Troska o to wyraża się w ten sposób, że na początku wystąpią tematy proste, łatwe do ujęcia i tylko jednostkowe. Zestawianie i porównywanie jest już sprawą trudniejszą. Na początek również należałoby dawać streszczenia z artykułów i rozpraw z zakresu językoznawstwa; sprawozdania z podręczników szkolnych nastąpić powinny dopiero później, gdyż wymagają one już do pewnego stopnia własnego sądu sprawozdawcy. Najtrudniejszą pracą będzie niewątpliwie porównywanie ujęcia tego samego zagadnienia przez kilku autorów, to też należy ją stosować dopiero wówczas, gdy uczniowie już umieją sobie poradzić z zadaniami wymienionymi poprzednio.

Samodzielne opracowanie przez uczniów pewnych tematów z nauki o języku będzie polegało najczęściej na zebraniu odpowiedniego materiału, na jego opisie, na ugrupowaniu tego materiału. W niektórych tylko łatwiejszych przypadkach może uczeń także samodzielnie wysnuć i sformułować wnioski uogólniające, oparte na dokładnej analizie materiału faktycznego. Do takiego samodzielnego opracowania nadają się przede wszystkim takie zjawiska językowe, z którymi uczeń liceum pedagogicznego spotka się później w pracy nauczycielskiej i wobec których będzie musiał zając zdecydowane stanowisko i stosować się do niego w praktyce. Wymienić tu można przykładowo takie tematy, jak: zabarwienie regionalne mowy Polaków w różnych okolicach kraju; błędy występujące w języku uczniów szkoły powszechnej, w wymawianiu, w użyciu form fleksyjnych, w budowie zdania; słownik ucznia szkoły powszechnej na różnych stopniach nauczania; typy zdań występujących w języku uczniów w różnym wieku itp. Praca samodzielna uczniów zarówno

w zakresie referatu jak i nad samodzielny opracowaniem określonego tematu, może być rozdzielona między kilku uczniów, z których każdy opracowuje jakąś część zagadnienia lub dostarcza materiału ze ściśle ograniczonego zakresu; możliwości takiego podziału pracy jest wiele i trudno je wszystkie wymienić. Przy takim organizowaniu pracy można uwzględnić zarówno stopień zdolności, umiejętności i wiadomości ucznia, jak też jego indywidualne zainteresowania.

Pracę w zakresie referatów ułatwią wypisy, obejmujące artykuły, popularne rozprawy lub wyjątki z dzieł językoznawców polskich i obcych, współczesnych i dawniejszych.

Przy każdej sposobności należy zestawiać i porównywać określone fakty językowe, poznane przy obserwacji języka polskiego, z odpowiednimi faktami w znanych uczniowi językach obcych. Przyczyni się to niewątpliwie do pogłębienia zrozumienia określonego faktu i ułatwi osiągnięcie szerszego poglądu na zjawiska językowe.

MÓWIENIE I PISANIE.

CELE NAUCZANIA.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu oraz towarzyszące im nieodłącznie ćwiczenia w gromadzeniu zasobów słownictwa i ćwiczenia stylistyczne mają dać uczniowi umiejętność jasnego, porządnego, poprawnego wypowiadania się w słowie i piśmie; ćwiczenia te mają równocześnie wyrabiać dokładność obserwacji, ścisłość i planowość myślenia i wzbogacać umysł w treść pojęciową.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu nie dążą do wyrobienia języka artystycznego, mało kto bowiem ma zadatki i zdolności w tym kierunku, niemniej jednak powinny one wysubtelniać poczucie językowe i usprawnić mówienie i pisanie w tym stopniu, by bogaty i naprawdę przyswojony zasób wyrazów i umiejętność ujęcia każdej treści w odpo-

wiednią dla niej formę dawały swobodę wypowiadania się w każdej sytuacji i w różnych warunkach. Obok praktycznego opanowania różnorodnych form wypowiadania się powinni uczniowie zdobyć najważniejsze i najbardziej zasadnicze teoretyczne wiadomości o konstrukcji oraz o znamienych cechach najczęściej spotykanych form wypowiadania się. Uświadomienie sobie wartości różnych środków stylistycznych, zrozumienie zależności między treścią a formą, zdawanie sobie sprawy z tego, na czym polega istota opowiadania, opisu, sprawozdania itp., jest rzeczą niezbędną dla przyszłego nauczyciela; bez elementarnego przygotowania teoretycznego nie będzie on w stanie realizować w sposób właściwy, zgodnie z intencją programu, ćwiczeń w mówieniu i pisaniu oraz ćwiczeń słownikowych w szkole powszechnej. Także nauka o języku zyska wiele na żywości i przystępności dzięki uświadomieniu różnorodnej wartości wyrażań oraz związku między treścią a formą.

KONSTRUKCJA PROGRAMU.

W programie ćwiczeń w mówieniu i pisaniu ukazują się formy wypowiadania się, objęte już programem gimnazjalnym, takie jak opowiadanie, opis, charakterystyka, sprawozdanie, dyskusja, swobodne wypowiadanie się na różne tematy. Obok nich występują jako rzecz nowa formy potrzebne nauczycielowi w pracy zawodowej, a więc w mówieniu referat i wykład, a w pisaniu, obok referatu, plany czytanych artykułów i rozpraw, plany własnych rozprawek oraz prowadzenie notatek; ponadto w klasie III w mówieniu pojawiają się baśnie i opowiadania dla dzieci, a w pisaniu próby dramatyzacji odpowiednich do tego tekstów.

W każdym roku wymienia program ćwiczenia słownikowe i stylistyczne oraz ćwiczenia z zakresu dykcji. Tym ostatnim towarzyszy teoretyczne uświadomienie cech wymowy poprawnej, starannej i scenicznej oraz wymowy potocznej i niedbalej. W klasie III nie wydało się potrzebnym

ani celowym tworzenie osobnego programu mówienia i pisanie dla grupy uczniów, wybierającej język polski jako przedmiot pracy samodzielnej. Ćwiczenia z tego zakresu winny być jednak prowadzone w ścisłej łączności z opracowywaniem tematów z działów A i B programu.

W praktyce nauczania występuje stale wyraźny związek między ćwiczeniami stylistycznymi a lekturą oraz między ćwiczeniami słownikowymi a nauką o języku. Rozważanie budowy różnych gatunków literackich, planu i układu utworów z zakresu pracy naukowej, zastanawianie się nad środkami ekspresji językowej u różnych autorów utoruje drogę do teoretycznego oświetlenia różnych zagadnień stylistycznych.

METODY PRACY.

Jak sama nazwa tego działu wskazuje, realizacja jego polega na ćwiczeniu, na praktycznym wykonywaniu czynności mówienia i pisanie, a nie na przyswojeniu sobie przepisów i reguł, ustalających cechy poszczególnych form. Nawet teoretycznej strony pracy przewidzianej w programie nie należy rozumieć jako pamięciowego opanowania przepisów i reguł, praca ta polega natomiast na uświadomieniu sobie znamienych cech danej formy, uwarunkowanych przez sam przedmiot, przez stosunek autora do przedstawianej treści. Uświadomienie to zdobywa uczeń dzięki obserwacji cudzych i kształtowaniu własnych wypowiedzi.

W ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu punkt ciężkości przesuwają się ku stronie formalnej wypowiedzi jako wykładnikowi treści. Mimo to treść nie jest rzeczą obojętną; znaczenie jednak treści nie w tym leży, że tkwi w niej zasób wiadomości wzbogacających umysł, lecz w tym, że wyzwała ona, rozwija i potęguje umiejętność wyrażania się (wyrazu). Wynika stąd postulat, by treść była dostosowana do zasobu wiadomości i rozwoju umysłowego ucznia, oraz

by uwzględniała także jego zainteresowania, podobnie jak to jest w gimnazjum. Stosunek do przedstawionej treści będzie tu jednak najczęściej inny niż u młodszych uczniów, będzie to nastawienie bardziej świadome i do pewnego stopnia krytyczne, choćby przedstawiona treść była bardzo konkretna i bardzo prosta.

W liceum pojawiają się w ćwiczeniach te same formy wypowiedzi, co w gimnazjum, a więc opowiadania, opisy, charakterystyka, sprawozdanie, streszczenie, przemówienie; jako forma nowa ukazuje się referat, plany opracowywanych zagadnień oraz wykład.

Do zreferowania należy dobierać taki utwór, aby jasne uchwylenie zasadniczej treści nie przekraczało możliwości ucznia. W przeciwnym razie zamiast jasności myśli i wyrazu powstaje mętny frazes. Pierwsze próby referowania artykułu lub rozprawki odbywają się przy wspólnej pracy całej klasy. W przeczytanej całości wyróżnia się poszczególne części, omawia się ich zawartość, rozjaśnia trudne miejsca i wydobywa najważniejsze myśli. Nad ujęciem tej zasadniczej treści w zwięzłą, jasną i jak najlepszą formę językową pracuje cała klasa. Po opracowaniu w ten sposób całości następuje rozważanie rozplanowania przez autora przeczytanej i omówionej treści.

Taką samą pracę wykonywują później uczniowie samodzielnie lub też w pracy grupowej.

Po takich ćwiczeniach można już przystąpić do układania planu opracowania jakiegoś zagadnienia. Najpierw zbierają uczniowie materiał, następnie wyróżniają rzeczy istotne i ważne, ustalają związki między poszczególnymi myślami lub faktami, dobierają szczegóły, służące do oświetlenia zagadnienia i sprecyzowania myśli. Tematem takich ćwiczeń powinny być tylko zagadnienia, których zrozumienie i myślowe opanowanie jest dostępne dla uczniów. Na pracy przygotowawczej tego rodzaju oprze się inny rodzaj ćwiczenia, mianowicie wykład. Może on być napisany i odczytany, albo też wygłoszony z pamięci po uprzednim pi-

śmiennym opracowaniu całości lub tylko na podstawie przygotowanych odpowiednio notatek. Notatki robili uczniowie już w gimnazjum w związku z lekturą, teraz należy tę technikę pracy szczególnie otoczyć opieką i wydoskonalić. Ćwiczenia w referowaniu i odtwarzaniu planu czytanych utworów będą tu również przygotowywaniem do notowania wykładu, przebiegu dyskusji itp. Najważniejsze jest to, by uczniowie umieli wyróżnić rzeczy zasadnicze i zdotali równocześnie wyrazić je w bardzo treściwej a jasnej formie. Kontrolowanie notatek, porównywanie różnych indywidualnych sposobów notowania przez uczniów, ocena ich stron dodatkich i ujemnych, nadawanie im odpowiedniej formy przy współpracy całej klasy — to różne sposoby pracy w tym zakresie.

Bardzo ważnym momentem w pracy nad wydoskonaleniem sposobów wyrażania się są ćwiczenia słownikowe i stylistyczne. Przy organizowaniu tych ćwiczeń jest rzeczą ważną, by nie stawały się one oderwanym katalogowaniem wyrażeń, tworzeniem słownika dla słownika, lecz by wynikały zawsze z jakiejś konkretnej sytuacji lub służyły do jakiegoś celu. Uprawiając w dalszym ciągu, podobnie jak w gimnazjum, zbieranie wyrażeń o treści konkretnej, należy w liceum położyć nacisk na słownictwo z zakresu pojęć oderwanych. Pozostaje to w związku z wprowadzaniem tu formami referatu i wykładu oraz z wdrażaniem do korzystania z lektury popularno-naukowej i naukowej. Ćwiczenia te mogą przybierać różną formę, np. różne sposoby wyrażania w języku określonego stanu psychicznego (lęk, radość itp.), a więc rzeczownikami, przymiotnikami, czasownikami, przysłówkami, przy czym ustala się jeszcze w obrębie każdej grupy odcienie znaczeniowe.

Ćwiczenia stylistyczne zmierzają do wyrobienia żywości, jasności i poprawności w języku ucznia, obok tego zaś prowadzą do uświadomienia uczniowi różnych właściwości stylistycznych, charakterystycznych dla języka poszczególnych autorów, a w następstwie do ujęcia różnych typów styli-

stycznych oraz ich związku z przedmiotem przedstawionym i sposobem tego ujęcia.

Ćwiczenia pierwszego rodzaju polegają na poszukiwaniu najlepszych wyrażeń, skracaniu zbyt rozwlekłych zdań, wstawianiu opuszczonych wyrazów do kontekstu, zastępowaniu wyrazów obcych przez wyrazy rodzime, właściwym łączeniu zdań itp.

Język autora można rozpatrywać z różnych szczegółowych punktów widzenia, np.: przewaga przenośni czy porównań, określiń plastycznych, przewaga określonego typu w budowie zdań itp. Takich punktów widzenia może być tyle, ile istnieje właściwości stylistycznych. Oczywiście nie będzie się nigdy opracowywało wyczerpująco języka jednego autora, ponadto zbieranie materiału można rozdzielić między grupy lub pojedynczych uczniów tak, aby każda grupa lub jednostka zbierała materiał z zakresu jednego tylko zjawiska stylistycznego. Zebranie wyników pracy częściowej da pełniejszy obraz.

Można wreszcie porównywać język dwu autorów ze względu na tę samą właściwość stylistyczną. I tu podział pracy między grupy uczniów pozwoli zdobyć bogatszy materiał i szerszy pogląd.

Na pograniczu pierwszego i drugiego typu ćwiczeń stylistycznych stoją tłumaczenia urywków z utworów obcych pisarzy. Dążenie do wiernego odtworzenia oryginału i do oddania go w języku o czystym w formach i zwrotach temu językowi właściwych zwróci uwagę na odrębność różnych języków i na znaczenie doboru właściwego wyrazu dla wyrażenia określonej treści i intencji autora.

We wszystkich rodzajach ćwiczeń słownikowych i stylistycznych należy unikać roboty mechanicznej, bez wyraźnego celu, ale dążyć do powiązania ćwiczeń powyższych typów z rzeczywistą potrzebą lub do zainteresowania się ucznia odpowiednim tematem.

LISTA LEKTURY.

Zadaniem tej listy jest ułatwić nauczycielowi wybór lektury szkolnej i domowej. Jej obszerność wynika z chęci zapewnienia swobody nauczycielowi oraz umożliwienia mu dostosowania lektury do zamiłowań poszczególnych uczniów. Przy wyborze odpowiednich utworów należy pamiętać o konieczności uniknięcia przeciążenia młodzieży zbyt wielkim materiałem.

LITERATURA POLSKA.

Bogurodzica. Rozmowa mistrza ze śmiercią. Skarga Matki Bolesnej pod Krzyżem. Wybór z legend (z uwzględnieniem legendy o św. Aleksym), z pieśni. Wybór z kronik.

M. Rej: Krótka rozprawa między panem, wójtem a plebanem, Żywot człowieka poczciwego (wyjątki). K. Janicki: jedna elegia. J. Kochanowski: wybór fraszek, pieśni, psalmów; Pieśń świętojańska o sobótce, Odprawa posłów greckich, Treń (wybór). A. Modrzewski: De republica emendanda (wyj. z tłum. Bazylika). P. Skarga: Kazania sejmowe. M. Szarzyński: Rytmu albo wiersze polskie (wyb.). Wybór mów sejmowych z w. XVI i XVII.

Sz. Szymonowicz: Sielanki (wyb.). Szymon Zimorowicz: Roxolanki (wyb.). A. Morsztyn: wybór liryk. W. Potocki: Wojna chocimska (wyj.). J. Pasek: Pamiętniki (wyj.). Sz. Starowolski: Lament utrapionej matki (wyj.) W. Kochowski: Psalmodia polska (wyj.). S. Żółkiewski: Testament.

S. Konarski: O skutecznym rad sposobie (wyj.). I. Krasiński: wybór satyr i bajek, Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki (wyj.), Pan Podstoli (wyj.). A. Naruszewicz: wybór satyr. St. Trembecki: wybór bajek. Fr. Zabłocki: Fircyk w załotach, Sarmatyzm. W. Bogusławski: Krakowiaci i górale. J. Niemcewicz: Powrót posta, A. Czartoryski: Katechizm moralny. Fr. Książnin: wybór liryk. Fr. Karpiński: wybór liryk. St. Staszic: Uwagi nad życiem J. Zamoyskiego (wyj.), Prze-

strogi dla Polski (wyj.). H. Kołłątaj: Do Stanisława Matachowskiego... Anonyma listów kilka (wyj.).

J. Wybicki: Pieśń Legionów. Fragmenty z Dekady legionowej. J. Niemcewicz: Spiewy historyczne. A. Fredro: Zemsta, Słuby panieńskie.

K. Brodziński: O klasycyzności i romantyczności (wyj.). Wiesław. A. Mickiewicz: wybór z pism filomackich, Oda do młodości, Romantyczność, wybór ballad, Dziadów cz. II i IV, Sonety krymskie (wyb.), Konrad Wallenrod, Farys, liryki rzymskie, Dziadów cz. III, Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego (wyb.), Pan Tadeusz, wybór liryk lozańskich, wyjątki z listów, artykułów z Pielgrzymia, z Trybuny Ludów, z Wykładów, Skład zasad. J. Słowacki: Kordian, Balladyna, Hymn o zachodzie słońca, Anelli, Grób Agamemnona, Lilla Weneda, Beniowski (fragmenty), Testament mój, wybór liryk, wybór listów. Z. Krasiński: Nieboska komedia, Irydion. Manifest Towarzystwa Demokratycznego. C. K. Norwid: Wybór poezji z uwzględnieniem Fortepianu Szopena, Promethidion (wyj.), Stygmat (wyj.).

J. Korzeniowski: Kollokacja, Krewni, Spekulant. Wybór poezji W. Pola, L. Syrokomli, T. Lenartowicza. Wybór pism literackich, politycznych, historycznych pisarzy okresu pozytywistycznego z uwzględnieniem utworów: Świętochowskiego, Prusa, Szujskiego. T. T. Jez: Wasyl Holub, Uskoki, Pamiętniki. A. Asnyk: wybór liryk. M. Konopnicka: wybór liryk i nowel. B. Prus: wybór nowel, Placówka, Lalka, Emancypantki, Faraon. E. Orzeszkowa: wybór nowel, Kilka słów o kobietach, Marta, Meir Ezołowicz, Patriotyzm i kosmopolityzm, O żydach i kwestii żydowskiej, Dziurdziowie, Cham, Nad Niemnem, Gloria victis. A. Dygasiński: wybór nowel, Gody życia (wyj.). G. Zapolska: Moralność Pani Dulskiej, H. Sienkiewicz: wybór nowel, Trylogia, Quo vadis, Krzyżacy, Rodzina Potanieckich. Wybór pism Witkiewicza, Szczepanowskiego, Abramowskiego.

Wybór fragmentów z Chimery i Życia (warszawskiego i krakowskiego) z uwzględnieniem pism: Z. Przesmyckiego

(Miriam), A. Górskiego, St. Przybyszewskiego. K. Tetmajer: wybór liryk, Na skalnym Podhalu (wyj.). L. Staff: wybór liryk, J. Kasprzewicz: wybór liryk, Hymny (wyb.), Księga ubogich (wyb.). St. Przybyszewski: Z gleby kujawskiej. St. Wyspiański: wybór liryk, Wesele, Warszawianka, Noc listopadowa, Wyzwolenie (wyj.), Kazimierz Wielki (wyj.). Wł. Sieroszewski: Nowele (wyb.). Sewer (L. Maciejowski): Matka. Wł. Reymont: wybór nowel, Chłopi, Ziemia Obiecana. Wł. Orkan: Wskazania (wyj.), Listy ze wsi (wyb.), W Roztokach. St. Żeromski: nowele, Ludzie bezdomni, Popioły, Powieść o Walgierzu, Duma o Hetmanie, Bieże z piasku, Słowo o bandosie, Uciekła mi przepióreczka, Snobizm i postęp. Wiatr od morza (wyb.). W. Berent: Fachowiec, Żywe kamienie, Nurt. St. Brzozowski: Legenda Młodej Polski (fragmenty). A. Górski: Na nowym progu.

J. Piłsudski: Moje pierwsze boje, Rok 1920, Wybór pism, rozkazów, przemówień. Poezja legionowa.

Wybór pieśni ludowych różnych regionów, obyczajowych, obrzędowych itp.

Utworky najwybitniejszych współczesnych pisarzy polskich (poezja, powieść, dramat), zamieszczone w spisie książek dozwolonych do bibliotek licealnych, ogłaszanych w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

LITERATURA POWSZECHNA.

Sofokles: Antygona, Król Edyp. Saga o Gislím (opr. A. Górski). Zagłada Nibelungów (opr. A. Górski). Pieśń o Rolandzie. Malory: O królu Arturze i rycerzach okrągłego stołu. Słowo o wyprawie Igora. Kwiatki św. Franciszka. Dante: Boska komedia (wyb.). Calderon: Książę niezłomny. Cervantes: Don Kichot. Szekspir: Juliusz Cezar, Makbet, Król Lear, Hamlet, Corneille: Cyd. Molière: Mizantrop, Świętoszek, Skąpiec. Wybór pism szermierzy oświecenia. Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie (tłum. E. Porębo-

wicza), Goethe: Faust (wyj. z cz. I). Schiller: Don Karlos, jedna ballada. Byron: Giaur, Korsarz, Więzień Chillonu. Dickens: Klub Pickwicka, Dawid Copperfield. Balzac: Komedia ludzka (wyb.). Wybór fragmentów z pism teoretyków pozytywizmu (z uwzględnieniem realizmu i naturalizmu). Ibsen: Wróg ludu, Budowniczy Solnes, Dzika kaczka. Nietzsche: Narodziny tragedii (wyj.). Turgieniew: Ojcowie i dzieci. Hamsun: Błogosławieństwo ziemi. Conrad: Lord Jim, Korsarz, Ocalenie.

Utworky najwybitniejszych współczesnych pisarzy obcych, zamieszczone w spisie książek dozwolonych do bibliotek licealnych, ogłaszanych w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

HISTORIA.

KLASA I.

(3 godziny tygodniowo)

1. Kultura duchowa Grecji starożytnej w jej najważniejszych przejawach.

(Literatura i sztuka grecka w jej szczytowych momentach. Wybitni przedstawiciele greckiej filozofii. Rola sztuki i filozofii w życiu greckim. Hellenizm).

2. Imperializm rzymski.

(Etapy rozwoju terytorialnego państwa rzymskiego. Przeobrażenia gospodarcze i społeczne w Rzymie w okresie podbojów. Państwo uniwersalne i jego organizacja, prawo, kultura, ideał obywatela. Romanizacja prowincji. Podział cesarstwa. Upadek Zachodniego Cesarstwa Rzymskiego).

3. Przeobrażenia polityczne i kulturalne Europy po upadku Cesarstwa Zachodniego.

(Tworzenie się nowych państw na zachodzie; wpływy cywilizacji rzymskiej i chrześcijaństwa. Nowe potęgi uniwersalne. Cesarstwo Karola Wielkiego, Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, jego ekspansja na Wschód. Kościół i Papiestwo. Świat muzułmański; wyprawy krzyżowe, ich rola w kształtowaniu się średniowiecza. Przemiana Cesarstwa Wschodniego na Bizantyjskie; kultura bizantyjska, Rozłam w Kościele. Kultura Zachodu i Kultura Wschodu).

4. Ludy słowiańskie.

(Rozmieszczenie Słowian, ich kultura. Prehistoria Polski. Tworzenie się państw słowiańskich. Wpływy polityczne

i cywilizacyjne Zachodu i Wschodu. Stosunek Cesarstwa do Zachodniej Słowiańszczyzny.

Dążenia Polski do niezależności; jej ekspansja terytorialna za pierwszych Piastów. Rola dynastii Piastowskiej w budowaniu Państwa — Bolesław Chrobry. Wpływ chrześcijaństwa i Kościoła na kształtowanie kultury polskiej).

5. Rola Polski na wschodzie Europy (do XVII wieku włącznie).

(Polska a Ruś Kijowska. Ruś Czerwona, zmienne losy polityczne tej ziemi, ścieranie się wpływów wschodu i zachodu. Niebezpieczeństwo mongolskie w XIII wieku. Polityka wschodnia Kazimierza Wielkiego. Unie Polski z Litwą. Ekspansja gospodarcza i kulturalna Polski na wschód. Współżycie narodów w Państwie Jagiellońskim. Stosunki wyznaniowe na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, projekty unii kościelnej i ich realizacja. Mocarstwowe stanowisko Polski Jagiellońskiej, jej siła atrakcyjna. Rola dynastii Jagiellonów w Europie.

Polska a Moskwa w wieku XVI—XVII, przyczyny konfliktów. Tradycje idei Jagiellońskiej w XVII stuleciu; próby rozszerzenia jej na stosunki z Moskwą, na zatwierdzenie sprawy kozackiej. Rola Polski w obronie Zachodu przed Tatarami i Turcją).

6. Odrodzenie i reformacja.

(Ważniejsze przejawy humanizmu i odrodzenia w poszczególnych krajach Europy, a zwłaszcza we Włoszech i w Polsce; ruch umysłowy i artystyczny; wpływ humanizmu na obyczaje, stosunki społeczne, poglądy polityczne.

Przyczyny szerzenia się reformacji religijnej w różnych krajach. Ruchy społeczne pod wpływem reformacji. Wpływ reformacji na układ stosunków politycznych w Europie. Najważniejsze przejawy kontr-reformacji. Rola humanizmu i reformacji w kształtowaniu się kultury narodowej w Polsce).

7. Polityczny ruch szlachty w XV—XVII wieku.

(Program naprawy Rzeczypospolitej i jego realizacja: piśmiennictwo polityczne, Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej w końcu XVI stulecia. Liberum veto, konfederacje i rokosze jako objawy wypaczenia ruchu politycznego i swobód szlacheckich).

8. Walki o Bałtyk (do XVIII wieku włącznie).

(Dążenia Piastów do utrzymania Pomorza w łączności z Polską. Walki o Pomorze z Krzyżakami. Odzyskanie Pomorza, lenna pruskie i kurlandzkie, przyłączenie Inflant. Znaczenie posiadania wybrzeży Bałtyku dla rozwoju gospodarczego i politycznego Polski w wieku XV—XVI. Droga handlowa Bałtyk—Morze Czarne. Scieranie się na Bałtyku interesów Polski, Moskwy i Szwecji. Polityka brandenbursko-pruska w sprawie morza i jej rezultaty w XVII i XVIII stuleciu).

9. Siły zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej w XVI i XVII stuleciu.

(Polożenie międzynarodowe Polski w końcu XVI i w XVII stulecia na tle ogólnego układu stosunków politycznych w Europie. Próby przeobrażenia i wzmocnienia organizacji sił zbrojnych lądowych i morskich w Polsce od czasów Zygmunta Augusta do Władysława IV. Źródła utrzymania sił zbrojnych. Wybitni wodzowie polscy w XVII wieku (np. Chodkiewicz, Żółkiewski, Czarniecki, Sobieski).

10. Wieś polska w XV—XVII stuleciu.

(Rozrost gospodarki folwarcznej. Rozwój poddaństwa. Stosunek dworu i wsi. Kultura i obyczaje wsi. Głosy w piśmiennictwie za poprawą doli chłopą).

11. Odrodzenie wewnętrzne Polski w XVIII stuleciu.

(Prądy umysłowe i społeczno-polityczne w Europie za-

chodniej, przenikanie ich do Polski. Potrzeba reform. Pisarze polityczni, współdziałanie literatury pięknej z ruchem reformatorskim. Stronnictwa, sejmy, ruch mieszczański, sprawa włościańska. Odrodzenie gospodarcze, społeczne, kulturalno-oświatowe i polityczne. Ustawa z dnia 3 maja 1791 r.).

12. Rozbiory Polski.

(Wzrost potęgi Rosji i Prus. Przyczyny osłabienia Polski w XVIII w. Upadek państwa polskiego na tle układu sił w Europie w drugiej połowie XVIII w.).

KLASA II.

(3 godziny tygodniowo)

1. Ideologia wielkiej rewolucji francuskiej i formy jej realizacji w XVIII i XIX stuleciu.

(Deklaracja praw człowieka i obywatela, realizacja jej zasad we Francji w dobie rewolucji. Przenikanie hasel rewolucji francuskiej do innych społeczeństw w końcu XVIII w. i w epoce napoleońskiej. Dążenia liberalne po kongresie wiedeńskim i formy ich realizacji w poszczególnych państwach w XIX w.).

2. Dzieje jednego z państw Zachodniej Europy w latach 1815—1920 (np. Anglii lub Francji).

3. Dążenia niepodległościowe Polski po rozbiorach do 1864 r. włącznie.

(Walki zbrojne o przywrócenie państwa polskiego. Związek sprawy polskiej z ruchami wolnościowymi w Europie. Międzynarodowy charakter sprawy polskiej).

4. Sprawa włościańska w Polsce porobiorowej do roku 1863 włącznie.

(Uwłaszczenie włościan w poszczególnych zaborach. Publicystyka w sprawie włościańskiej. Związek sprawy włościańskiej z ideologią powstańczą).

5. Kwestia robotnicza na zachodzie w XIX i XX stuleciu.

(Przeobrażenia gospodarze, powstanie i rozwój wielkiego przemysłu w XIX w. Kwestia robotnicza w Anglii, we Francji, w Niemczech. Rola kwestii robotniczej w ruchach wolnościowych. Socjalizm. Ustawodawstwo socjalne, jego rozwój w XX wieku).

6. Kierunki i ugrupowania społeczno-polityczne w Polsce na przełomie XIX i XX wieku, od upadku powstania styczniowego do 1914 roku.

(Warunki życia w poszczególnych zaborach po roku 1864. Bierny stosunek Europy zachodniej do sprawy polskiej. Powstanie nowych ugrupowań politycznych na ziemiach polskich; konserwatyści krakowscy, pozytywści warszawscy, nacjonalizm i socjalizm w Polsce, stronnictwa ludowe. Ideologia tych grup, jej przeobrażenia do chwili wybuchu wielkiej wojny).

7. Ruch ideowy wśród młodzieży polskiej na przełomie XIX i XX wieku.

(Organizacje młodzieży, ich ideologia. Praca wewnętrzna. Walka o szkołę polską. Udział młodzieży w pracy oświatowej, w ruchu robotniczym i ludowym. Młodzież w organizacjach wojskowych).

8. Odrodzenie państwa polskiego w czasie wielkiej wojny.

(Warunki zewnętrzne: stosunek państw zaborczych do sprawy polskiej, stosunek innych państw walczących, zmiany spowodowane przez losy wojny i postawę narodu polskiego. Postawa społeczeństwa polskiego: czyn zbrojny, orientacje,

programy polityczne. Józef Piłsudski. Odbudowa państwa polskiego. Układ stosunków międzynarodowych po wojnie).

9. Wybrany fragment z dziejów Polski. (Zależnie od wyboru nauczyciela).

10. Z dziejów miejscowości lub regionu.

(Zależnie od wyboru nauczyciela albo opracowanie okresu ważnego w rozwoju danej miejscowości lub regionu, gdzie znajduje się liceum, albo opracowanie zdarzenia, ważnego w dziejach ogólnych Polski a związanego szczególnie z danym terenem).

KLASA III.

(3 godziny tygodniowo dla grupy uczniów)

1. Kilka zagadnień historycznych wybranych przez nauczyciela, także przy współudziale uczniów. Wśród zagadnień winny się znaleźć:

1. Zagadnienia z historii Polski i powszechnej bardziej aktualne w danym momencie np. zagadnienia dotyczące przeobrażeń gospodarczych, prądów i idei kulturalnych, międzynarodowego znaczenia Polski itp. w przeszłości; zagadnienia w danym momencie bardziej interesujące z powodu ukazania się nowych opracowań, źródeł itp.

2. Zagadnienia ze współczesnego życia Polski w oświetleniu historycznym.

3. Zagadnienia nadające się do opracowania w korelacji z innymi przedmiotami szczególnie z pedagogiką i językiem polskim (lekturą lub opracowywanymi zagadnieniami) np. Rola rodziny w życiu starożytnego Rzymu (pedagogika); Napoleon a Polska (w związku z lekturą Popiołów) itp.

4. Zagadnienia z historii (wraz z prehistorią) lokalnej lub regionalnej.

Przynajmniej jedno z zagadnień historycznych ogólnych wskazanych wyżej w punktach 1—3, winno być ukazane młodzieży w różnorodnych ujęciach, a więc w źródłach (rzeczowych i piśmiennych), w monografii naukowej, w opracowaniu naukowo-popularnym, w sztuce (w literaturze pięknej, w sztukach plastycznych), w podręcznikach, w programach szkolnych, w opracowaniach popularnych, w literaturze dla dzieci i młodzieży.

II. Wybrane zagadnienia z dydaktyki historii.

1. Ocena i dobór lektury historycznej dla dzieci. Organizacja wystaw historycznych, kompletowanie historycznych zbiorów w szkole, dobór materiału historycznego na obchody i uroczystości, przygotowanie i prowadzenie wycieczek historycznych.

2. Zaznajomienie uczniów z literaturą dydaktyczną traktującą o nauczaniu historii w szkole powszechnej, a więc referowanie odpowiednich rozdziałów z ogólnych książek pedagogicznych, referowanie opracowań specjalnych, artykułów z pism itp.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Celem nauczania historii w liceum pedagogicznym jest:

1. wyrabianie w młodzieży:

- umiejętności ujmowania zjawisk życiowych w ich rozwoju dziejowym;
- głębszego rozumienia współczesności, a szczególnie rzeczywistości polskiej;

- rozumienia roli jednostki w życiu państwa i społeczeństwa oraz roli państw i narodów w kształtowaniu dziejów ludzkości i życia jednostki;
- pogłębienie wiedzy o przeszłości;
- danie podstaw do pracy samokształceniowej w zakresie historii;
- łącznie z metodyką i praktyką nauczania przygotowanie młodzieży do podjęcia pracy zawodowej w zakresie nauczania historii w szkole powszechnej.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU NAUCZANIA.

Program składa się z niewielu zagadnień wybranych z dziejów Polski i powszechnych. W doborze materiału historycznego uwzględniono te zagadnienia i momenty dziejowe, których poznanie głębsze i wszechstronniejsze niż w kursie gimnazjalnym jest niezbędne dla rozumienia zjawisk życia współczesnego w zakresie stosunków kulturalnych, politycznych, ustrojowych, społecznych i gospodarczych. Uwzględnienie stosunkowo wydatniejsze życia i dziejów wsi polskiej jest wyrazem troski o przygotowanie najliczniejszej wśród przyszłych nauczycieli grupy uczących na wsi do rozumienia życia środowiska wiejskiego i ułatwienia współpracy z nim.

Temat z historii lokalnej lub regionalnej w klasie II został wprowadzony dla zainteresowania uczniów regionem i z tego punktu widzenia oraz dla dania przykładu wiązania historii regionu z życiem państwa.

Program klasy I i II obejmuje zagadnienia, obowiązujące we wszystkich liceach pedagogicznych. Materiał zawarty w nawiasach nie oznacza poszczególnych punktów czy tematów programowych, służy jedynie do wyjaśnienia zasadniczej treści danego zagadnienia. Od nauczyciela zależy obszerniejsze lub zwięźlejsze ujęcie danego zagadnienia, położenie większego nacisku na pewne jego strony np. stosunki kulturalne itp. Decydować o tym będzie większe zaintereso-

wanie nauczyciela lub uczniów, większa aktualność pewnego tematu w danym czasie, możliwość łatwiejszego zebrania potrzebnego materiału itd. W klasie III dobór zagadnień pozostawiony jest nauczycielowi, którą ustala tematy w porozumieniu z uczniami, uwzględniając możliwie najszersze ich zainteresowania. Swoboda doboru ograniczona jest tylko koniecznością uwzględnienia wszystkich typów zagadnień historycznych wskazanych w programie.

Układ materiału w klasie I i II zasadniczo jest chronologiczny, jakkolwiek w opracowaniu poszczególnych zagadnień trzeba będzie niejednokrotnie cofać się do momentów o wiele wcześniejszych niż te, do których doprowadzone zostało zagadnienie uprzednie oraz wyprzedzać w czasie początek zagadnień następnych; poszczególne zagadnienia bądź występują i mieszczą się całkowicie na tle jednej epoki dziejowej, np. odrodzenie i reformacja, bądź najsilniej zarysowują się w danej epoce, chociaż wykraczają poza ramy chronologiczne, np. zagadnienie „Rola Polski na wschodzie Europy” będzie najszerzej ujęte na tle epoki jagiellońskiej, jakkolwiek sięga czasów piastowskich i wykracza poza czas Jagiellonów. Szczegółowe określenie tematu 2 w klasie II czyli wybór państwa, którego nowoczesne dzieje będą treścią opracowania, pozostawiony jest nauczycielowi w zależności od zainteresowania posiadanych materiałów itp. Zadaniem tego tematu jest zbliżenie uczniów do zrozumienia problemów życia nowoczesnego państwa, jego ewolucji, zadań i prac.

Temat 9 w klasie II ma charakter odrębny. Nie chodzi tu o ukazanie pewnego zagadnienia w jego rozwoju historycznym, lecz o zarysowanie w ramach chronologicznie krótkich plastycznego i bardziej szczegółowego obrazu, odtwarzającego różnorodność przejawów zbiorowego życia. Wyboru określonego fragmentu dziejów Polski dokonywa nauczyciel, zależnie od możliwości zebrania odpowiednich materiałów dostępnych dla młodzieży, jak źródła, opracowania, materiał

ilustracyjny itp. Wybierać należy te okresy, w których życie polskie było szczególnie bogate i wartościowe. Zwłaszcza wiek XVI (np. czasy Zygmunta Augusta lub Stefana Batorego) może być w ten sposób wyzyskany. Przy opracowywaniu tego tematu należy wykorzystać wiedzę uczniów, zdobyłą w ciągu dwuletniego kursu, a dotyczącą wybranego okresu.

Zagadnienie z historii lokalnej lub regionalnej (temat 10 w klasie II) nie musi być opracowywane w kolejności wskazanej przez program. Nauczyciel może tę pracę rozplanować, jak będzie uważał za właściwe.

Dobór i układ zagadnień w klasie I i II przy umiejętnym opieraniu się i odwoływaniu do wiadomości, osiągniętych przez młodzież w kursie gimnazjalnym, pozwoli na jednoczesne syntetyczne ujęcie i scharakteryzowanie najważniejszych epok w dziejach powszechnych i polskich. W związku z tym należy uwzględnić wpływ dominujących w danej epoce czynników na kształtowanie psychiki człowieka.

W klasie III specjalne zainteresowania i uzdolnienia historyczne grupy młodzieży, większe już stosunkowo jej przygotowanie do opracowywania zagadnień historycznych pozwalają na niechronologiczny układ materiału historycznego. Kolejność opracowywanych zagadnień będzie zależała od aktualnych potrzeb życia i szkoły.

Zagadnienia opracowywane w klasie III winny dostarczać sposobności i być wyzyskane dla stawiania i omawiania zagadnień natury ogólnej np. obiektywizmu i subiektywizmu w historii itp.

Odrębną grupę zagadnień w materiale nauczania w klasie III stanowią zagadnienia z dydaktyki historii. Zagadnienia ogólne z tego zakresu mieszczą się w ramach innego przedmiotu, a mianowicie w nauczaniu i wychowaniu w szkole powszechnej, tu występują one jako zagadnienia bardziej szczegółowe, obliczone na zainteresowanie tych przyszłych

nauczycieli, którzy będą w dostępnym im zakresie szerzyli kulturę historyczną w szkole powszechnej i w najbliższym jej środowisku.

METODA I ORGANIZACJA PRACY.

Ze względu na konieczność przygotowania uczniów do pracy nauczycielskiej i do samokształcenia w dziedzinie historii w metodzie pracy w liceum pedagogicznym należy uwzględnić zaprawianie do umiejętnego korzystania z książki historycznej, do posługiwania się mapą, planem, statystyką, do korzystania ze zbiorów historycznych (zbiory szkolne, muzeum, wystawy); do zbierania i opracowywania obserwacji dokonanych w terenie; zorientować w znaczeniu źródła historycznego (rzeczowego i pisanego), zaprawić do umiejętnego mówienia i opowiadania o zjawiskach historycznych.

W doborze lektury należy uwzględniać zaznajomienie uczniów z opracowaniami, które mogą rozszerzyć znajomość materiału potrzebnego przy realizowaniu programu historii w szkole powszechnej.

Stąd w metodzie opracowywania zagadnień programowych w liceum wynika doniosła rola:

1. lektury uczniów oraz referowania przez nich rozdziałów z podręczników, monografii, opracowań popularnych, artykułów a także odczytów historycznych;
2. opracowywania i referowania *ustnie* szczegółowych zagadnień historycznych;
3. posługiwania się przy tym odpowiednio dobranymi środkami pomocniczymi;
4. wycieczek historycznych;
5. prowadzenia notatek bibliograficznych.

Przy pracy nad zagadnieniami wskazanymi w programie młodzież sięgać będzie pamięcią lub odszukiwać w podręcznikach wiadomości potrzebne, a zdobyte uprzednio

w szkole powszechnej i w gimnazjum zarówno na lekcjach historii, jak i innych przedmiotów.

Opracowywanie zagadnień na lekcjach może być oparte bądź na jednakowym przygotowaniu całości potrzebnego materiału przez całą klasę, bądź na indywidualnym czy grupowym opracowaniu przez uczniów poszczególnych punktów danego zagadnienia. Zakres zagadnień przygotowywanych indywidualnie lub grupowo zwiększa się stopniowo od klasy I do III.

Obok sprawozdań z samodzielnej pracy indywidualnej czy grupowej uczniów, obok dyskusji, ważną formą nauczania na tym poziomie będzie wykład nauczyciela.

MATEMATYKA.

KLASA I.

(3 godziny tygodniowo)

Przegląd wiadomości o numeracji i liczbach rzeczywistych.

Numeracja w układzie dziesiętkowym i innych. Zapisywanie w układach niedziesiętkowych liczb danych w układzie dziesiętkowym i odwrotnie. Nietrudne przykłady działań na liczbach w układach niedziesiętkowych. Uporządkowanie i uzupełnienie wiadomości o liczbach rzeczywistych.

Ciągi liczbowe. Indukcja zupełna.

Postępy arytmetyczny i geometryczny. Postęp geometryczny nieskończony malejący i jego suma; ułamki okresowe. Najprostsze przykłady innych ciągów liczbowych. Indukcja zupełna.

Uogólnienie pojęcia potęgi. Logarytmy.

Potęgi o wykładnikach: zerowym, ujemnym, ułamkowym, niewymiernym. Pojęcie funkcji wykładniczej, jej wykres i przebieg zmienności. Pojęcie logarytmu; logarytm iloczynu, ilorazu, potęgi (pierwiastka). Logarytmy dziesiętne. Zaznajomienie z czterocyfrowymi tablicami logarytmów i sposobem ich używania. Ćwiczenia w zastosowaniu logarytmów (np. do tematów geometrycznych i najprostszych zagadnień z zakresu obliczeń procentów składanych).

Trygonometria.

Pojęcia wstępne: uogólnienie pojęcia kąta, mierzenie kątów. Funkcje: sinus, cosinus, tangens, cotangens i związki między nimi. Wykresy tych funkcji, ich przebieg zmienności, okresowość. Zaznajomienie z czterocyfrowymi tablicami funkcji trygonometrycznych i ich logarytmów. Rozwiązywanie trójkątów prostokątnych i ukośnokątnych z zastosowaniem do prostych zagadnień planimetrii i stereometrii.

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo)

Podstawowe wiadomości z geometrii analitycznej.

Układ współrzędnych prostokątnych. Odległość dwóch punktów. Równania prostej, w szczególności równanie kierunkowe. Równanie okręgu w dowolnym położeniu, paraboli, której oś jest równoległa do jednej z osi współrzędnych, hiperboli równoosiowej odniesionej do asymptot lub osi, elipsy i dowolnej hiperboli odniesionej do osi symetrii. Ćwiczenia w układaniu równań miejsc geometrycznych i badaniu ich własności.

Stereometria i geometria wykreślna.

Powtórzenie wiadomości o rzucie równoległym połączony z przypomnieniem potrzebnych twierdzeń stereometrii i z uwzględnieniem potrzeb przyszłej praktyki nauczycielskiej. Kreślenie w tym rzucie brył przewidzianych przez program szkoły powszechnej, rozwiązywanie zadań stereometrycznych rachunkowych z zastosowaniem trygonometrii. Pojęcie rzutu środkowego. Rzuty prostokątne na jedną płaszczyznę. Rzut i cecha punktu. Rzut prostej i odcinka. Ślad prostej i płaszczyzny, kąty nachylenia prostej i płaszczyzny do rzutni. Punkty i proste na płaszczyźnie. Kład płaszczyzny

i jego zastosowania. Zastosowanie nabytych wiadomości do wykreślenia prostokątnych rzutów brył na dwie rzutnie prostopadłe oraz do rozwiązywania łatwych zadań konstrukcyjnych i rachunkowych.

KLASA III.

(3 godziny tygodniowo)

PÓLROCZE PIERWSZE.

Pojęcie funkcji i badanie przebiegu jej zmienności.

Funkcja jednej zmiennej i jej obraz graficzny. Granica funkcji. Funkcja ciągła. Pochodna i styczna. Pochodna sumy, różnicy, iloczynu i ilorazu. Znak pochodnej a zmienność funkcji. Funkcja liniowa i funkcja kwadratowa, obrazy graficzne, znak funkcji. Przykłady wielomianów stopni wyższych, zwłaszcza stopnia trzeciego; obrazy graficzne. Pochodna ilorazu dwóch wielomianów. Obrazy graficzne prostych funkcji wymiernych. Łatwe zagadnienia na wyznaczanie maximum i minimum funkcji wymiernych zaczerpnięte z różnych dziedzin.

PÓLROCZE DRUGIE.

Materiał nauczania jest wybierany przez nauczyciela w porozumieniu z uczniami spośród tematów stanowiących naturalny ciąg dalszy, pogłębienie i uzupełnienie nauki poprzedniej, jak np.:

Uzupełnienie i pogłębienie wiadomości z geometrii analitycznej: wiadomości o linii prostej i o krzywych drugiego stopnia w bardziej systematycznym ujęciu; uogólnienie pojęcia współrzędnych, układ współrzędnych prostoliniowych nieprostokątnych, układ współrzędnych biegunowych, przykłady zastosowań. Pojęcie o współrzędnych w przestrzeni, najprostsze przykłady równań powierzchni i linii.

Uporządkowanie i pogłębianie wiadomości z arytmetyki elementarnej, pierwsze początki teorii liczb.

Uporządkowanie wiadomości z geometrii elementarnej, pojęcie o geometrii jako układzie dedukcyjnym.

Uzupełnienie wiadomości z zakresu początków analizy przez wprowadzenie funkcji pierwotnej i jej zastosowań do obliczania pól i objętości. Przegląd metod stosowanych w geometrii elementarnej w zakresie tychże zagadnień.

Podstawowe wiadomości z miernictwa w związku z ćwiczeniami praktycznymi i z uwzględnieniem potrzeb przyszłej praktyki nauczycielskiej.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Celem nauczania matematyki w liceum pedagogicznym jest:

1) zrozumienie i przyswojenie sobie przez uczniów działów i zagadnień matematyki elementarnej wymienionych w programie;

2) uzupełnienie kształtowania się umysłowości ucznia przez dalszą naukę matematyki, a zwłaszcza zdobycie umiejętności przeprowadzania nietrudnych rozumowań matematycznych i rachunków, rozumienia zależności funkcjonalnych, orientowania się w stosunkach przestrzennych oraz poprawnego i jasnego wystawiania się;

3) pogłębienie zamilowania do przedmiotu i wprowadzenie (zwłaszcza w klasie III) do dalszego samokształcenia w tym przedmiocie;

4) łącznie z metodyką i praktyką nauczania przygotowanie młodzieży do podjęcia pracy zawodowej w zakresie nauczania matematyki w szkole powszechnej.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU.

Kurs matematyki w klasie I liceum pedagogicznego składa się z 4 działów podanych przez program w takiej kolejności, aby przejście od jednego z nich do drugiego było

naturalne i nie nasuwało trudności. Niektóre z nich można jednak przestawić, jak np. działy II i III; zależeć to powinno od uznania nauczyciela i układu materiału w podręczniku obranym za podstawę pracy w danej szkole.

Pierwszy dział programu nie powinien stanowić próby kursu systematycznego nauki o liczbach niewymiernych. Program nie przewiduje również szczegółowych rozważań teoretycznych dotyczących potęgi o wykładniku niewymiernym; wskazane tu będzie raczej wytłumaczenie na paru przykładach, co rozumiemy przez taką potęgę i jak możemy w sposób przybliżony obliczyć jej wartość.

Opracowanie kursu arytmetyki i algebry może zająć nieco więcej niż pierwsze półrocze, resztę czasu należy poświęcić na trygonometrię, której kurs jest obliczony w przybliżeniu na 40 godzin.

W klasie II kurs geometrii analitycznej jest podany w ujęciu o tyle zwięzłym, aby umożliwić wyczerpanie go w ciągu jednego półrocza. Ze względów redakcyjnych ćwiczenia w układaniu równań miejsc geometrycznych i uzasadnianiu ich własności zostały wymienione jednorazowo w samym końcu tej partii programu, zaleca się jednak ćwiczenia te nawiązywać odpowiednio do poszczególnych tematów tj. do linii prostej i do krzywych drugiego stopnia. Na pozostałe półrocze program przewiduje uzupełnienie kursu gimnazjalnego geometrii elementarnej, a mianowicie powtórzenie i pogłębienie stereometrii nawiązane do krótkiego szkicu geometrii wykreślnej. Kolejność 2 działów wymienionych w klasie II pozostawia się uznaniu nauczyciela.

W klasie III charakter nauczania matematyki jako przedmiotu do wyboru uczniów jest inny niż w 2 klasach poprzednich. Z tego względu program tej klasy tylko w pierwszym półroczu wyraźnie precyzuje materiał nauczania, w drugim zaś pozostawia nauczycielowi i młodzieży swobodę w doborze zagadnień. Program wymienia wprawdzie szereg tematów, ale raczej tytułem przykładu dla zwrócenia uwagi, że niektóre kwestie narzucają się same przez się jako zupeł-

nie naturalny ciąg dalszy nauki w latach ubiegłych lub naturalna podbudowa przyszłej praktyki zawodowej. Tak np. temat pierwszy byłby bezpośrednim uzupełnieniem tego, co zrobiono w klasie II w zakresie geometrii analitycznej, temat zaś drugi — naukowym oświetleniem materiału, który nauczyciel będzie przerabiał w szkole powszechnej.

W podobny sposób nauczyciel może nawiązać i inne wymienione tematy do odpowiednich partii kursu zasadniczego lub przyszłej praktyki zawodowej. Od nauczyciela i ucznia zależeć będzie, ile tematów opracuje i jak głęboko je ujmie, przestrzegając jednak należy przed rozpraszaniem pracy na wiele tematów, co groziłoby szkodliwą powierzchownością.

METODA I ORGANIZACJA PRACY.

Wybór metody nauczania pozostawia się nauczycielowi, program nie narzuca i nie sugeruje żadnej. Przy wszelkiej metodzie nauczania należy szczególnie uwzględnić doniosłą rolę samokształcenia uczących się, ze względu na ich przyszły zawód. Obowiązkiem nauczyciela jest kierować tym samokształceniem i organizować je we właściwy sposób tak, aby nauczyć kandydata do zawodu nauczycielskiego radzić sobie w każdej potrzebie pracy zawodowej lub pracy nad sobą. Swoboda wyboru materiału nauczania w ostatnim półroczu pozwoli nauczycielowi na przerabianie tych działów, do których sam ma największe zamilowanie, co pogłębí jego oddziaływanie na ucznia.

FIZYKA I CHEMIA.

KLASA I.

(3 godziny tygodniowo)

A. FIZYKA.

I. Mechanika.

1. Elementy ruchu jednostajnie zmiennego z uwzględnieniem wzorów na drogę i prędkość.
2. Zasady dynamiki:
  - a) Zasada bezwładności.
  - b) Druga zasada. Masa; jednostka masy. Określenie siły; jednostka siły w układzie c. g. s.
  - c) Trzecia zasada.
3. Praca i energia:
  - a) Praca i moc; odpowiednie jednostki w układzie ciężarowym i c. g. s.
  - b) Energia kinetyczna i potencjalna (ze wzorami). Przykłady przemiany energii kinetycznej i potencjalnej: wahadło proste. Zasada zachowania energii; maszyny proste. Tarcie, współczynnik tarcia.
  - c) Opór ośrodka: cieczy, gazu (powietrza). Zastosowania w lotnictwie.
4. Drgania i fale:
  - a) Drgania swobodne i wymuszone; rezonans.
  - b) Fale podłużne i poprzeczne; amplituda, długość, okres, faza; prędkość ruchu fali.
  - c) Interferencja dwóch ciągłych fal zgodnie i odwrotnie skierowanych.

d) Fale stojące; drgania strun — słupów powietrza; rezonans akustyczny; długość, prędkość fali głosowej.

e) Zasada Huygensa; uginanie się fali; prawo odbijania i załamania się fal.

II. Nauka o promieniowaniu.

1. Zjawisko uginania się światła; doświadczenie Younga; światło jako ruch falowy. Siatka dyfrakcyjna; pomiar długości fali świetlnej; prędkość rozchodzenia się światła.

2. Analiza widmowa.

III. Elektryczność.

1. Uzupełnienie wiadomości o indukcji elektromagnetycznej; zjawisko indukcji własnej.

2. Zasadnicze pojęcia z elektrostatyki; dwa rodzaje elektryczności; elektroskop; zjawisko indukcji elektrostatycznej; pole elektrostatyczne; prawo Coulomba; kondensator.

3. Rozładowanie wahadłowe kondensatora. Drgania elektryczne; okres drgań; rezonans elektryczny.

4. Fale elektromagnetyczne. Zasady radiofonii. Radiodbiornik kryształkowy; typy aparatów odbiorczych kryształkowych.

B. CHEMIA.

1. Pogłębienie nabytych w gimnazjum wiadomości w zakresie atomistyki.

2. Rodzaje związków chemicznych; zasady, kwasy, sole.

3. Przykład systematyki pierwiastków: grupa chlorowców albo wapniowców.

4. Związki organiczne o łańcuchu otwartym.

a) Węglowodory. Metan. Acetylen. Wzór sumaryczny i strukturalny. Szereg homologiczny.

Ropa naftowa, jej próba i zastosowanie.

b) Związki tlenowe. Alkohole: metylowy i etylowy. Aldehydy. Kwasy: mrówkowy i octowy.

Tłuszcze i oleje, ich przeróbka oraz zastosowanie.

5. Smola węglowa i jej przeróbka.

Benzen jako przykład związku cyklicznego. Fenol. Nitrobenzen. Anilina.

KLASA III.

(3 godziny tygodniowo dla grupy uczniów)

A. FIZYKA.

I. Mechanika.

1. Kinematyka.

a) Pojęcie wektora; działania na wektorach; wektory ruchu.

b) Swobodne spadanie ciał.

c) Rzut poziomy, ukośny (odpowiednie równania).

Pojęcie o zasadach balistyki.

d) Ruch jednostajny po kole; prędkość i przyspieszenie.

e) Ruch harmoniczny prosty; amplituda, faza, okres, częstotaść drgań.

l) Wahadło proste; prawa ruchu wahadłowego.

II. Nauka o cieple.

1. Ścisłość gazów w stałej temperaturze. Prawo Boyle'a-Mariotte'a.

2. Zmiany objętości i prężności gazów wraz z temperaturą; prawo Gay-Lussaca. Termometr gazowy; temperatura bezwzględna.

3. Własność pary nasyconej i nienasyconej. Zjawiska krytyczne; temperatura krytyczna. Skraplanie gazów; zastosowania.

4. Teoria kinetyczna gazów, jej założenia; średnia prędkość

kość i energia kinetyczna cząsteczek gazu; wyjaśnienie dyfuzji, osmozy i parowania.

5. Termodynamika. Pierwsza zasada. Silniki ciepłe: parowe, spalinowe. Pojęcie o drugiej zasadzie termodynamiki. Sprawność teoretyczna silników ciepłych.

III. Elektryczność.

1. Elektrostatyka.

Porównywanie ładunków za pomocą puszki Faradaya. Napięcie elektryczne. Kondensator; zależność pomiędzy ładunkiem a napięciem kondensatora; pojemność elektrostatyczna, zależność jej od rozmiarów kondensatora i rodzaju izolatora; stała dielektryczna; stwierdzenie ładunków statycznych na płytach kondensatora naładowanego z baterii galwanicznej; prąd ładowania i rozładowania kondensatora stwierdzony galwanoskopem, prąd elektryczny jako ruch ładunków; pomiar ładunku kondensatora o pojemności kilku mikroradów; energia kondensatora. Pole elektrostatyczne; ładunek elementarny (wzmianka o doświadczeniu Millikana).

2. Uzupełnienie wiadomości z elektrolizy.

3. Prąd elektryczny w gazach. Jonizacja powietrza; wyładowania w rozrzedzonym powietrzu. Rura katodowa; promienie katodowe i ich własności; pojęcie o elektronie. Promienie Roentgena.

4. Wzmianka o pierwiastkach promieniotwórczych.

5. Lampa katodowa o 2 elektrodach jako prostownik. Lampa katodowa jako wykrywacz, wzmacniacz i generator fal. Radiodbiornik lampowy, jego budowa.

6. Współczesne poglądy na budowę materii.

B. CHEMIA.

1. Jonizacja w roztworach wodnych.

2. Preparatyka. Otrzymywanie: ałunu, kwasu szczawowego z mrówczanu sodowego, acetonu z octanu sodowego, nitrobenzenu z benzenu, aniliny z nitrobenzenu.

3. Zagadnienia metalurgii na przykładach żelaza i glinu.
4. Zagadnienie wielkiego przemysłu nieorganicznego na przykładzie sody.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

1. Zaprawianie do czynnego, celowego, systematycznego postrzegania zjawiska w przyrodzie i w życiu codziennym, do dokładności, do inicjatywy i samodzielności w wykonywaniu doświadczeń.

2. Poznanie zasadniczych zjawisk i praw fizycznych, oraz chemicznych; przyswojenie najważniejszych pojęć naukowych i elementarne zaznajomienie się z charakterystycznymi dla fizyki i chemii metodami badań. Osiągnięcie w pracy laboratoryjnej sprawności, wystarczającej do samodzielnego zestawiania aparatury i wykonywania prostych pomiarów.

3. Uświadomienie roli fizyki i chemii w rozwoju kultury i w życiu codziennym; uświadomienie znaczenia tych nauk jako podstawy techniki, zwłaszcza z punktu widzenia obrony i rozwoju państwa.

4. Wprowadzenie, zwłaszcza w klasie III, do dalszego samokształcenia w zakresie fizyki i chemii.

5. Łącznie z metodyką i praktyką nauczania przygotowanie młodzieży do podjęcia pracy zawodowej w zakresie nauczania przyrody martwej w szkole powszechnej.

DOBÓR MATERIAŁU, METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Program obejmuje te działy fizyki i chemii, których opracowanie nieco głębsze i obszerniejsze niż w gimnazjum jest szczególnie ważne dla ogólnego wykształcenia licealisty i dla ułatwienia mu w przyszłości sprawnego nauczania przyrody martwej w szkole powszechnej.

Nawet bowiem przy gruntownym przyswojeniu materiału klasy III i IV gimnazjum klasa I liceum ma na celu pogłębienie tego materiału. Ponadto w tej klasie należy opracować nowe podstawowe pojęcia, nieuwzględnione w kursie gimnazjalnym. Wreszcie wypadnie położyć większy nacisk na takie tematy, które w praktyce szkoły powszechnej uchodzą za tematy trudne, jak np. tematy: praca (kl. VI), samolot, aparat kryształkowy (kl. VII), a które, łącznie z ich pogłębieniem naukowym, winny być opracowywane z uwzględnieniem potrzeb przyszłego nauczyciela.

Składnikami metody nauczania będą: ćwiczenia uczniowskie, eksperyment nauczyciela, wykład, lektura, wycieczka. Należy w miarę możliwości stosować podejście do tematu od strony teoretycznej, laboratoryjnej i zastosowań praktycznych.

W klasie I przeznaczają się na fizykę 2/3 godzin, na chemię 1/3 godz. w ciągu roku.

W klasie III, odmiennie niż w kilku innych przedmiotach, nie przewiduje się w fizyce i chemii ewentualności pozostawienia uczniowi swobody wyboru tematu do opracowania, jak to jest możliwe np. w historii. Materiał nauczania podany jest w układzie, zbliżonym do układu tradycyjnego. Nauczyciel przerabia materiał wszystkich podanych działów. O zakresie przerabianego materiału z każdego działu decyduje nauczyciel. Zakres może obejmować równomiernie całokształt zagadnień działu, albo nauczyciel może uznać za celowe większe nasilenie pewnych zagadnień przy jednoczesnym osłabieniu pozostałych, należących do tego samego działu. Nauczyciel może wreszcie ześrodkować pracę nad wybranym zagadnieniem, z pominięciem pozostałych, należących do tego samego działu. Dla wybitniejszych uczniów należy nadto zorganizować samodzielną pracę pod kierunkiem nauczyciela.

Praca tych uczniów odbywałaby się częściowo poza lekcjami (lektura, pisanie referatów), częściowo na lekcjach fizyki i chemii, przy tym uczniowie ci wykonywaliby ćwiczenia osobne.

Przykłady tematów do opracowań
samodzielnych.

Fizyka.

- A. 1. Opór ośrodka. Zasady aerodynamiki.
2. Ruchy ciał niebieskich a ciężenie powszechne.
Masa i średnia gęstość kuli ziemskiej.
- B. 1. Sposoby otrzymywania wysokich i niskich temperatur, zastosowania.
2. Para wodna w przyrodzie i technice.
- C. 1. Analiza widmowa.
2. Przyrządy optyczne (przede wszystkim mikroskop).
- D. 1. Kondensatory i ich zastosowania.
2. Elektrony; ich rola w budowie materii.

Chemia.

1. Analiza dmuchawkowa kilku minerałów krajowych.
2. Przykłady acidi-alkali-oksydymetrii.

Składnikami metody pracy są: wykład nauczyciela, ewentualnie wykład z pokazem, ćwiczenia uczniowskie, prowadzone tzw. „równym frontem“, podręcznik, lektura, wycieczka. Należy w miarę możliwości stosować podejście do tematu od strony teoretycznej, laboratoryjnej i zastosowań praktycznych, uwzględniając potrzeby szkoły powszechnej.

W klasie III przeznaczona jest na fizykę 2/3 godzin, na chemię 1/3 godz. w ciągu roku.

W obu klasach przewiduje się zasadniczo nauczanie najpierw fizyki, następnie chemii; nie przewiduje się natomiast prowadzenia obok siebie oddzielnych równoległych kursów fizyki i chemii.

GEOGRAFIA.

(Program będzie ogłoszony osobno)

BIOLOGIA.

KLASA I.

(3 godziny tygodniowo)

Zaznajomienie z kilkoma zbiorowiskami roślinnymi najbliższej okolicy.

(Rozpoznawanie roślin najbardziej charakterystycznych dla poznawanego zbiorowiska, zależność roślin od warunków siedliska, wzajemna zależność roślin od siebie, udział zwierząt w życiu środowiska, wpływ człowieka. Zagadnienie ochrony przyrody).

Fizjologia rośliny kwiatowej z jej morfologią i anatomią.

(Pojęcie korzenia i pędu u roślin kwiatowych, budowa pąka. Pęd nadziemny i podziemny. Rozmnażanie rastowe; zastosowania w rolnictwie i ogrodnictwie.

Dojrzewanie nasion, spoczynek nasion, zdolność kiełkowania. Gleba; budowa fizyczna gleby, jej składniki chemiczne i biologiczne. Temperatura gleby. Woda i powietrze w glebie. Wpływ mechanicznej uprawy na strukturę gleby. Składniki mineralne pokarmu roślinnego. Pobieranie wody i substancji mineralnych przez roślinę łącznie z budową korzenia. Charakterystyka nawozów naturalnych i sztucznych. Wpływ niektórych nawozów na strukturę gleby. Zmianowanie roślin.

Transpiracja roślin łącznie z budową liścia. Bilans wodny rośliny.

Przyswajanie węgla; synteza ciał organicznych.

Krążenie substancji mineralnych i organicznych w roślinie łącznie z budową odpowiednich tkanek i rozmieszczeniem ich w roślinie. Zużytkowanie substancji organicznych w roślinie: a) wzrost rośliny, stożki wzrostu, miazgi, b) gromadzenie zapasów i użytkowanie ich przez roślinę, c) substancje organiczne jako źródło energii dla rośliny; oddychanie roślin.

Substancje organiczne jako podstawa wyżywienia się i źródło energii zwierząt. Zależność świata zwierzęcego od roślinnego).

Rozmnażanie się roślin kwiatowych.

(Budowa kwiatu, w szczególności zalążni, zalążków i pręcików. Zapylenie i zapłodnienie. Zapylenie krzyżowe, samopłodność i samopłodność. Mieszanie).

Oznaczanie nazw roślin podług klucza; dobór roślin powinien ułatwić przyswojenie pojęć: gatunek, rodzaj, rodzina.

Zaznajomienie uczniów w terenie z kilkoma wybranymi zagadnieniami, dotyczącymi uprawy roślin.

Prace w ogrodzie.

a) Jesień

Przedzimowa uprawa gleby. Prace przy kompoście. Rozmnażanie bylin oraz rastowe rozmnażanie krzewów i drzew.

b) Wiosna.

Zakładanie inspektu, siew i pielęgnowanie roślin w inspekcje.

Wiosenna uprawa roli pod zasiew. Siew wiosenny. Rozmnażanie, sadzenie bylin. Przesadzanie, rozmnażanie rastowe roślin doniczkowych.

Program liceum pedagogicznego.

Pokazy formowania koron drzew, cięcie krzewów i żywopłotów.

KLASA II. (2 godziny tygodniowo)

Monograficzne opracowanie zwierzęcia jednokomórkowego, wielokomórkowego bezkręgowca oraz kręgowca. Elementarne wiadomości o rozmnażaniu i rozwoju organizmu wielokomórkowego.

(Paramaecium lub amoeba. Budowa, pobieranie i przyswajanie pokarmu, oddychanie, tropizmy i rozmnażanie przez podział.

Powstawanie organizmu wielokomórkowego z komórek rozrodczych; zapłodnienie, elementarne wiadomości o dzieżczeniu. Podział komórki jajowej zapłodnionej. Różnicowanie się komórek w organizmie wielokomórkowym. Zaznajomienie się z najważniejszymi typami tkanek.

Dżdżownica: budowa zewnętrzna i wewnętrzna, tropizmy, rozmnażanie.

Zaba: budowa zewnętrzna, wewnętrzna oraz fizjologia). Kilka wybranych tematów z anatomii porównawczej kręgowców, z uwzględnieniem człowieka.

(a. Skóra kręgowców: budowa tkankowa skóry, wytwory skóry, rola skóry w organizmie, barwy kręgowców.

b. Układ kostny kręgowców: stopniowy rozwój i różnicowanie się kręgosłupa w poszczególnych gromadach. Związek między ukształtowaniem kręgosłupa a postawą zwierzęcia oraz rozwojem i funkcjami kończyn. Związek między ukształtowaniem kończyn a sposobem poruszania się zwierzęcia.

c. Segmentalny układ mięśniowy. Stopniowe różnicowanie się układu mięśniowego w poszczególnych gromadach.

Rozwój mięśni w zależności od wykonywanych czynności. Zależność między układem mięśniowym a kostnym.

d. Narządy oddychania: skrzelą i ich przekształcenia. Stopniowy rozwój płuc.

e. Stopniowy rozwój serca kręgowców. Zwierzęta zmiennoceplne i stałoceplne. Rozmieszczenie geograficzne zwierząt w związku z temperaturą ciała).

W monograficznych opracowaniach zwierząt należy uwzględnić fizjologię. Zarówno monograficzne opracowania, jak tematy z anatomii porównawczej posłużą jako materiał do naświetlenia teorii ewolucji.

Prace w ogrodzie.

a) Jesień.

Przechowywanie owoców i warzyw. Zbieranie nasion i przechowywanie ich. Pielęgnowanie na rozsadniku roślin dwuletnich i wieloletnich.

Zabezpieczanie drzew, krzewów i bylin na zimę.

Praktyczne zaznajomienie się z pasożytami: owadami i grzybkami oraz ze sposobami zwalczania ich.

b) Wiosna.

Walka z pasożytami na wiosnę. Pielenie i praktyczne zaznajomienie się z najpospolitszymi chwastami.

Zapoczątkowanie prac indywidualnych. Pokazy sadzenia drzew i krzewów.

KLASA III.

(3 godziny tygodniowo dla grupy uczniów)

I. Podstawowe wiadomości z zakresu rozmnażania, rozwoju zarodka i dziedziczności.

(Budowa i właściwości komórek rozrodczych. Zapłodnienie, stopniowy rozwój kręgowców. Kręgowce jajorodne

i żyworodne. Dziedziczność i zmienność. Prawa Mendla poparte przykładami ze świata roślinnego i zwierzęcego. Teoria genów. Zadania teoretyczne i praktyczne współczesnej genetyki na przykładzie kilku konkretnych przykładów. Zadania i środki współczesnej eugeniki).

II. Podstawowe wiadomości z zakresu teorii ewolucji.

(Zasady teorii ewolucji według Lamarcka i Darwina. Ocena tych teorii w świetle nauki współczesnej. Teoria mutacji. Trwale zdobyte teorii ewolucji. Dowody z zakresu anatomii porównawczej, embriologii i paleontologii. Teoria ewolucji jako podstawa współczesnej systematyki. Charakterystyka najważniejszych grup systematycznych świata zwierzęcego i roślinnego w świetle teorii ewolucji).

III. Elementarne zaznajomienie z bakteriami i ich znaczeniem w gospodarce przyrody i gospodarce ludzkiej, poparte prostymi ćwiczeniami i pokazami.

(Budowa, wymiary, ruch, rozmnażanie się bakterii: ich przetrwalniki. Warunki życia bakterii: pokarm, woda, temperatura, światło, tlen. Czyste kultury).

Grupy biologiczne bakterii: a) bakterie roztocze, rola tych bakterii w obiegu materii w przyrodzie; b) bakterie pasożytnicze, ich stosunek do organizmu żywiciela; jady i przeciwjady; szczepionki i surowice; c) bakterie bulwkowe jako przykład symbiozy; rola tych bakterii w gospodarce przyrody i gospodarce ludzkiej; d) bakterie samożywne na przykładzie bakterii nitryfikujących, ich rola w obiegu azotu w przyrodzie).

IV. Tematy dowolne.

(Opracowanie takiego zbiorowiska w najbliższej okolicy, które nie było uwzględnione w klasie I.

Opracowanie pewnej grupy owadów na podstawie obserwacji i zbiorów dokonywanych w terenie, np.: szkodniki zbóż, szkodniki sadu, szkodniki lasu itp.

Opracowanie jakiegoś działu gospodarki wiejskiej, oparte na studiach w terenie, np.: hodowla kur, pasieka, uprawa ziół leczniczych itp.).

Prace w ogrodzie.

Jesień.

Dokończenie prac indywidualnych rozpoczętych w klasie II. Projektowanie prac w ogrodzie na rok następny; praktyczne zaznajomienie się ze zmianowaniem roślin w warzywnictwie. Zasady estetycznego rozmieszczania roślin ozdobnych łącznie z projektowaniem kwietników na rok przyszły.

Zaznajomienie ze szkółką potraktowane jako pokaz.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Celem nauczania biologii w liceum pedagogicznym jest:

1. wyrabianie umiejętności poznawania otaczającej przyrody na podstawie obserwacji kontrolowanych i uzupełnianych przez racjonalne posługiwanie się książką;
2. zaznajomienie ucznia na podstawie pewnej ilości dobranych przykładów: a) ze zjawiskami zachodzącymi w organizmie zwierzęcym i roślinnym, oraz b) z zależnościami, jakie istnieją między organizmem a otoczeniem, c) z zabiegami, jakie człowiek stosuje dla wyzyskania tych zjawisk i stosunków na swoją korzyść;
3. zaprawianie do pracy samokształceniowej w zakresie biologii;
4. łącznie z metodyką i praktyką nauczania przygotowanie młodzieży do podjęcia pracy zawodowej w zakresie nauczania biologii w szkole powszechnej.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU NAUCZANIA.

W klasie I program przewiduje wybrane tematy z botaniki. Tematy ekologiczne i biologiczne, opracowywane w jesieni, będą wspomagane tylko tymi wiadomościami z fizjologii roślin, które wychowankowie wynieśli z gimnazjum; toteż rozwinięcie wymienionych tematów musi być dostosowane do poziomu i zakresu tych wiadomości. Natomiast tematy botaniczne, przypadające na miesiące zimowe, mogą być opracowane na nieco wyższym poziomie z tym zastrzeżeniem, że należy liczyć się z wiadomościami ucznia z zakresu chemii. Na plan pierwszy wysuwa się tu fizjologia roślin; morfologia zaś i anatomia uwzględnione są w miarę konieczności przy wyjaśnianiu czynności organizmu. Botanika ogólna daje podstawę do zrozumienia tematów rolniczych, stanowiących materiał dla wycieczek wiosennych.

Klasa II obejmuje wybrane tematy z zoologii: monografię zwierzęcia jednokomórkowego, wielokomórkowego bezkręgowca i kręgowca. W monografiach tych, szczególnie w monografii kręgowca, winna być uwzględniona fizjologia i biologia zwierzęcia na równi z anatomią i morfologią. Opracowanie monografii winno wyrobić w uczniach pojęcie o organizmie jako o sprawnie funkcjonującej całości uzależnionej od warunków środowiska.

Wobec tego, że w programie szkoły powszechnej poświęcono dużo uwagi kręgowcom, znajomość ich jest szczególnie ważna dla przyszłych nauczycieli. Dział ten w programie liceum został opracowany jako wybrane tematy z anatomii porównawczej z uwzględnieniem pewnych zagadnień biologicznych. Wycieczki, prace w ogrodzie i hodowle dadzą sposobność do przypomnienia i rozszerzenia wiadomości wyniesionych z gimnazjum o bezkręgowcach, a w szczególności o owadach.

Program klasy III zawiera trzy tematy obowiązujące oraz tematy dowolne.

Tematy ogólnie obowiązujące wybrano tak, by każdy

z nich przedstawiał inne wartości ogólnokształcące i zawierał zagadnienia ważne nie tylko z naukowego ale i praktycznego punktu widzenia.

Wybór tematów dowolnych winien być oparty w pierwszym rzędzie na zainteresowaniach uczniów i uwzględniać zagadnienia aktualne w danym czasie lub w danych warunkach. Wyboru tematów dowolnych dokonują nauczyciel łącznie z uczniami lub też zostają one wysunięte przez uczniów. W programie podano kilka przykładów tematów dowolnych, mogą być oczywiście obrane inne tematy.

Program obejmuje w klasie I i II, a częściowo i w III, zagadnienia obowiązujące we wszystkich liceach pedagogicznych. Materiał zawarty w nawiasach daje nieobowiązujący przykład opracowania tematów programowych. Od nauczyciela zależy obszerniejsze lub zwięźlejsze ujęcie danego zagadnienia, położenie większego nacisku na pewne jego strony. Decydować o tym będzie większe zainteresowanie uczniów lub nauczyciela, większa łatwość zebrania potrzebnego materiału itd.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Zrealizowanie w możliwie najszerszym zakresie celu nauczania biologii w liceum będzie w dużej mierze zależne od stosowanych metod nauczania. W pierwszym rzędzie konieczne jest postawienie ucznia w jak najczęstszym kontakcie z przyrodą. Cobywać się więc winny często, zwłaszcza w klasie I, zajęcia w terenie, tj. w zbiorowiskach roślinnych naturalnych lub utworzonych przez człowieka np. w ogrodzie, na polu. Zajęcia te winny być podstawą dla prac jesiennych i wiosennych w klasie I. W klasie II i III zajęcia w terenie nie będą ściśle związane z programem, będą jednak służyły dla utrwalenia obserwacji z klasy I oraz rozszerzenia ich zakresu. Jedne i te same tereny położone blisko szkoły winny być odwiedzane kilkakrotnie w różnych sezonach i względnie dobrze poznane przez ucz-

niów. Jest to ważniejsze niż przedsięwzięcie szeregu wycieczek na coraz to nowe tereny, chociażby one były pod względem florystycznym i faunistycznym ciekawsze i bogatsze niż najbliższa okolica.

Przy wyborze zbiorowisk, które mają być opracowywane, należy liczyć się z wymaganiami programu szkoły powszechnej; wobec czego na pierwszym planie należy postawić zbiorowisko wodne i las. O ile w pobliżu liceum nie ma odpowiedniego obiektu dla obserwacji w którymkolwiek z tych zbiorowisk, opracowujemy je w węższym zakresie, przeznaczając więcej czasu na to zbiorowisko, do którego można mieć odpowiedni materiał w terenie. Od lokalnych warunków zależy wybór tematów i związane z tym wycieczki, mające za zadanie zaznajomienie z kilkoma zagadnieniami uprawy roślin i charakterze przemysłowo-handlowym np. uprawa wikliny, chmielu, tytmu, buraków cukrowych, warzyw lub drzew owocowych dla celów handlowych.

Teren wycieczki winien być wyraźnie ograniczony, a cel ściśle określony. Na wycieczkach należy dążyć do tego, by uczniowie nauczyli się rozróżniania i nazywania pewnej ilości gatunków roślin, względnie zwierząt i przyswoili sobie pewną ilość szczegółów biologicznych, dotyczących tych gatunków, oraz zorientowali się w związkach, jakie zachodzą między poznanymi roślinami i zwierzętami a środowiskiem. Cel ten będzie osiągnięty tylko wtedy, jeżeli ograniczy się ilość spostrzeżeń i jeżeli będzie się je kilkakrotnie powtarzać.

Jesienne wycieczki w klasie I winny być kierowane przez nauczyciela, późniejsze jednak, szczególnie na tereny już poznane, mogą mieć charakter samodzielnych ćwiczeń z planem zawczasu ustalonym z uczniami. Sposób organizowania i wyzyskania wycieczek będzie w dużej mierze zależny od warunków lokalnych.

Wycieczki zoologiczne w klasie II w większości przygodków nie mogą być tak planowo przeprowadzone, jak

botaniczne; wyjątek stanowią będą wycieczki dla poznania fauny wodnej, niekiedy dla poznania owadów jakiegoś środowiska lub w rzadszych wypadkach obserwację nad ptakami. Dlatego też należy wprowadzać przygodne obserwacje zoologiczne do wycieczek botanicznych, o ile okoliczności sprzyjają, bez względu na materiał wskazany przez program dla danej klasy.

Wycieczki takie jak: do wzorowych gospodarstw mlecznych, rybnych, pasiek itp. można organizować osobno, albo wykorzystywać w tym celu wycieczki w dziedzinie współczesnego życia Polski. Wycieczki te winny być odpowiednio teoretycznie przygotowane.

W klasie III należy organizować wycieczki do zbiorowisk naturalnych i na tereny uprawne dla rozszerzenia zakresu obserwacji uzyskanych w latach poprzednich. Należy powtarzać wycieczki na te same tereny w różnych porach wegetacji i stosować po wycieczkach oznaczanie nazw znalezionych zwierząt i roślin przy pomocy klucza.

Ogród szkolny jest nie tylko terenem ćwiczeń z zakresu ogrodnictwa ale i licznych obserwacji, w szczególności zjawisk zachodzących w dłuższym przeciągu czasu, jak wzrost roślin, ruchy roślin itp. Obserwacje tego typu winny mieć charakter pracy indywidualnej — samodzielnej, a nie gromadnej — kierowanej.

Hodowle i doświadczenia winny przede wszystkim obejmować zakres programu szkoły powszechnej. Są one przeprowadzane przy użyciu najprostszej aparatury, która by odpowiadała warunkom pracy w skromnie wyposażonej szkole powszechnej. Hodowle i doświadczenia są wykonywane samodzielnie przez uczniów pojedynczo lub grupami, zależnie od charakteru doświadczenia i wyposażenia liceum. Wdzięcznym terenem dla przeprowadzenia prostych doświadczeń może być również ogród (np. tropizmy, zapylanie). Niezależnie od tego nauczyciel przeprowadza łącznie z uczniami hodowle i doświadczenia, jakie uzna za potrzebne przy realizowaniu programu licealnego.

Cwiczenia w pracowni występują jako konieczne uzupełnienie wycieczek botanicznych. Materiał poznany dosyć powierzchownie na wycieczkach jest gruntownie opracowywany na ćwiczeniu. Z reguły tylko na ćwiczeniach w klasie stosuje się klucze do oznaczania roślin i bardziej drobiazgowo badania morfologiczne, wymagające posługiwania się szklami i przyrządami. Anatomia roślin winna być oparta na ćwiczeniach mikroskopowych.

Przy kursie zoologii w klasie II główną podstawą do opracowywania poszczególnych tematów winny być ćwiczenia zarówno makroskopowe jak i mikroskopowe.

Obserwacje w terenie, hodowle, doświadczenia i ćwiczenia w klasie mają na celu zorientowanie ucznia w otaczającej przyrodzie, zaznajomienie z pewną ilością gatunków zwierzęcych i roślinnych oraz wdrożenie w dostrzeganiu i obserwowaniu zjawisk. Niezbędne jest jednak danie przyszłemu nauczycielowi umiejętności kontrolowania i uzupełniania swoich spostrzeżeń. Dlatego też wyżej wymienionym typom pracy winno stałe towarzyszyć posługiwanie się różnymi wydawnictwami: podręcznikami, kluczami, czasopismami, przyczynkami naukowymi oraz lekturą uzupełniającą. Uczeń będzie miał przy tym sposobność zaznajomić się z literaturą przyrodniczą dla młodzieży oraz z popularną literaturą rolniczą.

Szereg tematów przewidzianych przez program nadaje się do opracowania w formie bądź wykładów nauczyciela, bądź referatów uczniowskich wygłaszanych dla kolegów. Opracowywanie i wygłaszanie referatów jest szczególnie użyteczne dla opracowującego referat, mniej korzystne dla audytorium i dlatego na referaty wygłaszane należy wybierać tematy łatwe i mniej ważne ze względu na całokształt pracy.

Samodzielne prace, wygłaszane w formie referatów, lub nie wygłaszane lecz kontrolowane przez nauczyciela, znajdują szczególnie zastosowanie w klasie III. W klasie tej przewiduje się samoradny wybór tematów przez poszczególnych uczniów, a opracowywanie ich może polegać na

pracy laboratoryjnej, pracy w ogrodzie, uzupełniającej pracę książkową. Połączenie indywidualnej pracy w ogrodzie z laboratoryjnym i książkowym opracowaniem danego tematu jest jednym z przykładów tego typu pracy samodzielnej (np. sprawozdanie z samodzielnie przeprowadzonej uprawy kukurydzy, uzupełnione danymi morfologicznymi i anatomicznymi, opartymi na samodzielnej pracy laboratoryjnej, oraz wiadomościami, zaczerpniętymi z czasopism rolniczych o stanie uprawy tej rośliny w Polsce). Prace tego typu doskonale wdrażają ucznia do samokształcenia.

OGRÓD SZKOLNY I ĆWICZENIA W OGRODZIE.

Organizacja ogrodu.

Ogród przy liceum pedagogicznym powinien mieć charakter racjonalnie zagospodarowanego ogrodu owocowo-warzywno-kwiatowego na własny użytek.

Nad całokształtem prac wykonywanych w ogrodzie czuwa ogrodnik. Nauczyciel-biolog ma wgląd w zakresie doboru roślin, potrzebnych do realizacji programu botaniki; będą to jednak rośliny użytkowe albo ozdobne, co wynika z założeń kursu botaniki.

Działy „systematyczny” i „biologiczny” w ogrodzie nie są przewidziane. Prowadzenie szkółki drzew owocowych i ozdobnych jest usprawiedliwione tylko wtedy, kiedy ogród jest prowadzony przez odpowiednio wyszkolonego fachowca. W przeciwnym razie należy urządzić pokazy fachowo prowadzonych szkółek najbliższej okolicy.

W dziale warzyw oraz w zakresie doboru drzew i krzewów owocowych należy się kierować potrzebami zajęć w zakresie gospodarstwa domowego (owoce dojrzewające na wiosnę i w jesieni).

Pewna część terenu powinna być przeznaczona dla prac indywidualnych.

Ćwiczenia w ogrodzie.

Nauczyciel - biolog układa program szczegółowy zajęć uczniów w ogrodzie.

Zajęcia uczniów mają za zadanie: 1. pogłębianie i utrwalenie wiadomości z botaniki przez bezpośrednie zetknięcie się ucznia z przejawami życia roślin, 2) zorientowanie ucznia w znaczeniu zabiegów ogrodnich oraz sposobach ich przeprowadzania w tym stopniu, by w przyszłości jako nauczyciel mógł samodzielnie organizować prace dzieci w ogrodzie szkolnym.

Ćwiczenia uczniów w ogrodzie odbywają się przeważnie w jesieni i na wiosnę, tylko w klasie III program przewidyuje ćwiczenia wyłącznie w jesieni. W klasie I dyrektor ma prawo specjalnie dla pracy w ogrodzie zarządzić przerwę w zajęciach szkolnych ogółem na 6 dni w ciągu roku szkolnego.

Punktem wyjścia dla projektowania ćwiczeń uczniowskich w poszczególne dni jest z góry ustalony program, który jednak musi być uzgodniony z ogólnym tokiem prac w ogrodzie; nie znaczy to, by miał te prace wyczerpywać i niewątpliwie okaże się konieczność posługiwania się najemnymi siłami pomocniczymi.

Uczniowie wykonują ćwiczenia grupami, przy czym każda grupa ma określony temat. Często względy organizacyjne będą wymagały wyznaczania dla poszczególnych grup różnych tematów, które przerabiane będą na zmianę.

Przy ćwiczeniach należy zwracać uwagę nie tylko na ilość wykonanej pracy, ile na dokładne zrozumienie jej celu.

Ćwiczeniom w ogrodzie winny towarzyszyć wyjaśnienia w miarę nasuwających się okoliczności. Ćwiczenia dostarczą również sposobności do zaznajamiania uczniów z narzędziami różnych typów i do oceniania ich zalet, wad i sposobów stosowania. Po pracy uczniowie winni doprowadzać narzędzia do porządku, przy czym otrzymują wskazówki dotyczące ich konserwacji.

Pokazy w ogrodzie będą stosowane w tych przypadkach, kiedy zorganizowanie ćwiczenia nasuwa duże trudności (np. sadzenie drzew, których co roku nie dosadza się w dostatecznej ilości dla zorganizowania ćwiczenia), albo kiedy dany zabieg, wykonany przez uczniów, mógłby przynieść wyraźne szkody w ogrodzie (np. formowanie koron drzew).

Oprócz ćwiczeń i pokazów ogród szkolny jest terenem do przeprowadzania indywidualnych prac uczniowskich.

Głównym ich zadaniem jest skupienie poznanych na ćwiczeniach zabiegów ogrodnich dokoła określonego celu oraz prześledzenie rozwoju rośliny i stwierdzenie jej zależności zarówno od warunków zewnętrznych jak i od podejmowanych przy jej uprawie zabiegów.

Prace indywidualne polegają na swobodnym wyborze i samodzielnym wykonaniu jakiegoś zadania z zakresu uprawy roślin np.: uprawa zagonka jakiejś rośliny użytkowej albo uprawa samodzielnie zaprojektowanego kwietnika. Uczeń rozpoczyna swoją pracę na wiosnę w klasie II, a kończy ją w jesieni w klasie III. Prace indywidualne dotyczą więc przede wszystkim tych uczniów klasy II, którzy mają zamiar wybrać w klasie III biologię jako przedmiot pracy własnej. Ramy roku szkolnego wpływają w znacznej mierze na dobór tematu, gdyż plon z uprawy winien przypadać nie wcześniej niż we wrześniu.

Niezależnie od wymienionych wyżej zadań ogród szkolny przy liceum stanowi, jak to już wspomniano wyżej, teren dla obserwacji biologicznych.

PSYCHOLOGIA PEDAGOGICZNA.

KLASA I.

(3 godziny tygodniowo)

I. PSYCHOLOGIA OGÓLNA.

Zasadnicze wiadomości z zakresu budowy i funkcji centralnego systemu nerwowego. Reakcje fizjologiczne i psychologiczne na podnieci zewnętrzne. Powstawanie wrażeń. Reakcje uczuciowe. Zależność reakcji psychicznych od aktualnych stanów organizmu i psychiki: zainteresowania, nastroje, uwaga, zmęczenie.

Metody poznawania zjawisk życia psychicznego i jego przejawów. Introspekcyjny i behawiorystyczny punkt widzenia na życie psychiczne. Życie psychiczne na tle funkcji systemu nerwowego. Główne rodzaje zjawisk psychicznych *). Pamięć, skojarzenia (asocjacja) i powstawanie wyobrażeń i spostrzeżeń. Wyobrażenia i fantazja. Psychologia myślenia. Mowa i myślenie. Dążenia, pragnienia i postanowienia.

Z wykładem teoretycznym należy połączyć ćwiczenia w obserwacji własnych przeżyć psychicznych przez licealistów oraz ćwiczenia w obserwacji zachowania się i postępowania dzieci ze szkoły ćwiczeń w różnych sytuacjach.

*) Jest rzeczą bardzo ważną, aby licealiści w wyniku nauki zdobyli jasne pojęcia podstawowe z zakresu psychologii ogólnej, inaczej cała ich wiedza psychologiczna będzie mętna i białawutna.

II. PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA.

1. Ogólna psychologia rozwojowa. Zasadnicze pojęcia i teorie, dotyczące zjawisk, czynników i istoty rozwoju psychicznego. Ilościowe i jakościowe zmiany rozwojowe. Wrodzone i środowiskowe czynniki rozwoju. Rozwój organizmu a rozwój psychiki. Krótki zarys fizycznego rozwoju dzieci i młodzieży.

2. Główne okresy rozwoju dzieci i młodzieży.

a) Niemowlęctwo. Charakterystyka tego okresu ma na celu wykazanie wielkiej niedołążności a zarazem wielkiej plastyczności człowieka przychodzącego na świat. Poza tym chodzi o wypuklenie wielkich postępów, jakie niemowlę robi już w pierwszym roku życia w zakresie życia psychicznego.

b) Pierwsze dzieciństwo. Naukę o tym okresie należy oprzeć głównie na zaznajomieniu uczniów z istotą i funkcją zabaw dzieci, z ich subiektywną i egocentryczną postawą wobec rzeczywistości i z pierwotnym i magicznym charakterem ich myślenia. Specjalną uwagę trzeba poświęcić rozwojowi mowy z punktu widzenia znaczenia mowy dla rozwoju myślenia i wiedzy dziecka.

c) Drugie dzieciństwo. Tej fazie rozwojowej należy poświęcić najwięcej czasu i uwagi ze względu na ważność tego okresu dla nauczycieli uczących w szkole powszechnej. Jako punkt wyjścia nauki o tym okresie trzeba obrać zagadnienia tzw. dojrzałości szkolnej. Poza tym należy przedstawić charakterystyczne zainteresowania tego okresu, charakterystyczne cechy myślenia i poglądu na świat dzieci w tym wieku. Psychologię tej fazy rozwojowej należy oświetlać z punktu widzenia przystosowania się wpływu wychowawczego szkoły do właściwości psychicznych dzieci w tym wieku. Obserwacje systematyczne dzieci szkoły ćwiczeń na

lekcjach, przy zabawie i poza szkołą, przeprowadzone głównie metodą „ciągłej obserwacji”, mają uczniom umożliwić zaznajomienie się z tym wszystkim w bezpośrednim zetknięciu się z życiem.

d) Wiek młodzieńczy. Chodzi przede wszystkim o wypuklenie ważności tego okresu dla osiągnięcia właściwej dojrzałości duchowej przez człowieka dorastającego. Poza oświetleniem biologicznych procesów dojrzewania i omówieniem zagadnień związanych z obudzeniem się przeżyć erotycznych, należy zająć się głównie procesem przyswajania sobie przez młodzież kultury duchowej, problematyką światopoglądową młodzieży, wytwarzaniem się krytycyzmu i niezależności umysłowej oraz rozwojem własnych poglądów i krystalizacją charakteru u młodzieży.

PSYCHOLOGIA UZDOLNIEŃ I UCZENIA SIĘ*

1. Naturalne wyposażenie psychiczne.

Wrodzone zawiązki, dyspozycje, uzdolnienia oraz instynkty. Rola instynktów w życiu człowieka. Uzdolnienia jako dyspozycje. Talenty specjalne i inteligencja wrodzona.

2. Plastyczność psychiki i wpływy czynników modelujących i kształtujących psychikę.

Natywizm i empiryzm. Oddziaływanie środowiska biologicznego. Uczenie się w zakresie biologicznym. Tak zwane prawa uczenia się. Modyfikacja postępowania. Zdobywanie i utrwalanie wiedzy. Metoda prób i błędów; rola czynników emocjonalnych w uczeniu się; odruchy warunkowe; uczenie się przy pomocy wyobraźni i myślenia.

*) Ponieważ zagadnienie uczenia się będzie omawiane specjalnie w zakresie dydaktyki poszczególnych przedmiotów, więc wykład psychologii z tego zakresu obejmuje tylko naukę o wrodzonych dyspozycjach i uzdolnieniach, oraz naukę o podstawowych psychobiologicznych zjawiskach uczenia się.

3. Rozwój inteligencji i doświadczenia.

Poziom inteligencji zależny od wieku i doświadczenia intelektualnego. Niedorozwój umysłowy. Testy i pomiary inteligencji. Pomiary wyników uczenia się. Testy wiadomości.

Cwiczenia i doświadczenia z tego działu obejmują proste próby i testy badające uzdolnienia i inteligencję dzieci ze szkoły ćwiczeń.

KLASA II.

(30 godzin w ciągu roku szkolnego)

I. Indywidualność ucznia.

Najważniejsze pojęcia psychologii różnicowej i charakterologii.

a) Zasadnicze pojęcia z zakresu charakterologii z uwzględnieniem struktury wrodzonej i nabytej osobowości, rozwoju osobowości i indywidualnych dążeń osobowości.

b) Charakterystyczne typy osobowości i charakteru wśród dzieci. Typy wrodzone i środowiskowe. Dziecko miejskie i wiejskie.

c) Psychologia dzieci trudnych. Geneza typu dziecka trudnego na tle psychologii indywidualnej.

d) Sposoby i metody poznania indywidualności ucznia. Psychografia, arkusz obserwacyjny, wolna charakterystyka.

II. W klasie tej uwzględniane będą ponadto w nawiązaniu do praktyki pedagogicznej ćwiczenia z zakresu psychologii pedagogicznej.

Głównym tematem ćwiczeń tych jest stała obserwacja dwojga dzieci ze szkoły ćwiczeń, dzieci o ile możności wyrażnie różniących się pod względem usposobienia, uzdolnień, zainteresowań, charakteru i środowiska, z którego pochodzą.

Metoda badań polega na „obserwacji ciągłej”, na doważnych notatkach oraz na umyślnych próbach i testach. Wynikiem tych obserwacji i badań ma być na końcu dru-

giego roku złożona nauczycielowi pisemna charakterystyka dzieci.

Poza tym nie tylko na ćwiczeniach umyślnych, ale przy każdej sposobności w zakresie praktyki pedagogicznej będą poruszane zagadnienia psychologiczne omawiane teoretycznie i wstępnie przerabiane praktycznie w roku pierwszym. Chodzi między innymi o nastawienie licealistów na obserwację zachowania się poszczególnych dzieci w czasie lekcji, na interpretację ich odpowiedzi i wypowiedzi w sensie psychologicznym, na ich stosunki psychiczno-społeczne z klasą i innymi dziećmi itp. W tym celu jest też wskazane przeprowadzenie pewnych ankiet wśród dzieci, zorganizowanie pewnych zajęć lub zabaw, dających szczególnie korzystne możliwości obserwacji niektórych właściwości dzieci. W roku tym trzeba również dbać o to, aby licealiści udoskonaliли się przez ćwiczenia umyślne w badaniach testowych rozpoczętych w zakresie wstępnym w roku pierwszym.

KLASA III.

(2 godziny tygodniowo)

Nauczanie psychologii pedagogicznej na roku trzecim liceum pedagogicznego różni się tym od nauczania w pierwszych dwóch latach, że nauczyciel przerobi z licealistami pewne wybrane zagadnienia, aby je pogłębić, a licealiści z pomocą nauczyciela i pod jego kierunkiem na podstawie zarówno lektury jak badań wykonanych na dane tematy mają w pewnej mierze pogłębić, samodzielnie przemyśleć i szczegółowo przepracować pewne zagadnienia. Rzeczą celową będzie rozdanie licealistom po 1—2 tematów z lekturą oświetlającą dany temat z kilku stron przez różnych autorów. Pozostawia się nauczycielowi pewną swobodę doboru odpowiednich tematów. W zasadzie mają być przerobione zadania następujące, mające na celu pogłębienie wiedzy zdobytej w pierwszych dwóch latach.

a) Zapoznanie się z prądami i kierunkami w psycholo-

gii nowoczesnej. Lektura dzieł podstawowych i lektury krytycznej z zakresu: 1) psychoanalizy, 2) psychologii indywidualnej, 3) behawioryzmu, 4) psychologii humanistycznej.

b) Zapoznanie się z kilku zasadniczymi (nie podręcznikowymi) dziełami monograficznymi, dotyczącymi głównych zjawisk poszczególnych faz rozwojowych, jak np. zasób wyobrażeń dzieci wstępujących do szkoły, światopogląd młodzieży, instynkt walki w drugim dzieciństwie.

c) Zapoznanie się bliższe z rozwojem poszczególnych funkcji psychicznych u dzieci i młodzieży, np. rozwój definicji, rozwój uwagi, rozwój wyobraźni, rozwój opisu obrazków itd.

d) Zapoznanie się bliższe z zagadnieniami charakterologicznymi na podstawie lektury dzieł różnych autorów.

e) Zapoznanie się z rozwojem dzieci w zakresie psychologii pewnych dziedzin i umiejętności jak np. rozwój rysunków, rozwój wiadomości o czasie, wiadomości liczbowych, rozwój stylu w mowie pisanej itp.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Nauczanie psychologii pedagogicznej ma na celu przygotowanie przyszłego nauczyciela do poznania przedmiotu wychowania, to jest do poznania psychiki wychowanka. Znajomość ta służy mu do odpowiedniego przystosowania się do tej psychiki w zakresie czynności kształtujących i wychowawczych.

Poznawanie psychologii innych ludzi, a zatem także uczniów, nie może być ani całkiem wyczerpujące ani zupełnie pewne. Nauczyciel, chcąc uczniów poznać, nie może polegać wyłącznie na swojej psychologicznej wiedzy, lecz musi się kierować także i swoją wrodzoną intuicją psychologiczną. Nauczyciel nie może liczyć na to, że jego sąd o uczniu jest bezwzględnie trafny. Nauczanie psychologii

pedagogicznej musi dać licealiście pewien zasadniczy zrąb wiedzy w tej dziedzinie, ale ważniejszym jest wyrobienie w nim zdolności do obserwowania i badania uczniów, oraz skłonności do zdawania sobie sprawy ze struktury ich psychiki. Chodzi więc o pogłębienie intuicji psychologicznej nauczyciela w stosunku do ucznia, o ułatwienie nauczycielowi zrozumienia indywidualności ucznia, a nie o ścisłe wskazania, jak można i należy zbadać i poznać psychikę ucznia, bo niepodobna określić indywidualności ucznia w sposób zupełnie dokładny i ścisły. Nauka psychologii pedagogicznej ma zrobić z nauczyciela przede wszystkim chętnego i sprawnego obserwatora psychiki wychowanków, ma mu ułatwić ich zrozumienie oraz zdobycie wglądu w ich psychikę, ale psychologia nie może nauczycielowi dać do ręki bezwzględnie dokładnych i ścisłych metod poznania uczniów. Poza tym psychologia pedagogiczna ma w nauczycielu wyrobić wiedzę o psychice rozwijającej się jako o tworzywie plastycznym, na które można oddziaływać i które można kształtować jedynie zgodnie z prawami rozwoju tego tworzywa.

Po ukończeniu liceum pedagogicznego absolwenci powinni: a) posiadać pewne podstawowe zasoby wiedzy z zakresu psychologii, przy czym jednak przede wszystkim będzie chodziło o wykształcenie się w ich umyśle jasnych, podstawowych pojęć z zakresu tej nauki; b) opanować niektóre podstawowe metody badania psychiki uczniów. Najważniejszym zadaniem jednakowoż jest wzbudzenie w licealistach umiejętności obserwowania psychiki wychowanków i skłonności do zrozumienia tej psychiki.

Nauczanie psychologii wogóle, a psychologii pedagogicznej w szczególności ma w liceum pedagogicznym także zadania ogólnokształcące. Wykształcenie psychologiczne daje możliwości głębszego wnikania we wszystkie dziedziny życia, w których psychologia ludzka jest jednym z najważniejszych czynników, jak np. wychowanie, życie społeczne i polityczne, życie kulturalne, duchowe itp. Nauczanie psycho-

logii będzie jałowe i bezowocne, jeżeli w psychice wychowanków nie obudzi się świadomości związków istniejących między życiem psychicznym, a różnymi dziedzinami życia w ogóle.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU.

Program przewiduje w pierwszej klasie w zakresie 3 godzin tygodniowo lekcji i ćwiczeń z psychologii pedagogicznej opracowanie przygotowane na podstawie materiału czterech następujących działów: 1. psychologia ogólna, 2. psychologia rozwojowa, 3. psychologia uzdolnień i uczenia się, 4. psychologia ucznia. W drugim roku na tej podstawie będą przeprowadzane badania indywidualności poszczególnych uczniów. Materiał w zasadzie należy przerobić w kolejności podanej powyżej, przy czym jednak nauczyciel może w pewnej mierze obok działu pierwszego poruszać już tematy działu drugiego i trzeciego.

W klasie I w dziale II przewidziany jest krótki zarys fizycznego rozwoju dzieci i młodzieży w wymiarze 12 do 16 godzin lekcyjnych. Zasadniczo opracowuje go lekarz szkolny, może również zależnie od warunków miejscowych uczyć nauczyciel psychologii.

W klasie II nie ma osobnych godzin wydzielonych na naukę psychologii. Materiał, wskazany powyżej dla klasy II, opracowany będzie w ramach godzin nauczania i wychowania w szkole powszechnej i w łączności z tym przedmiotem.

W klasie III na podstawie materiału zgromadzonego w klasach I i II będą przerabiane i pogłębiane wybrane zagadnienia psychologiczne.

METODY NAUCZANIA.

Z powyższego określenia celów nauczania psychologii pedagogicznej wynikają jasno metody, którymi się trzeba posługiwać. Chodzi mianowicie o to, aby nauczanie psychologii pedagogicznej nie dawało nauczycielowi wiedzy martwej

i w praktyce bezużytecznej. Trzeba też uchronić przyszłego nauczyciela od przeceniania swoich możliwości poznania i rozumienia psychologii uczniów. Kandydat na nauczyciela kształcący się w liceum pedagogicznym ma więc za tym zdobyć pewne fundamenty wiedzy psychologicznej, które określa bliżej program. Przede wszystkim jednak licealista ma nauczyć się obserwować, badać i starać się zrozumieć psychikę uczniów i to jest zadaniem najważniejszym, mimo, że zupełne poznanie psychologii drugiego człowieka jest nieosiągalnym ideałem.

NAUCZANIE I WYCHOWANIE W SZKOLE POWSZECHNEJ.

KLASA II i III

(po 6 godzin tygodniowo)

Czas przeznaczony na ten przedmiot wypełniają trzy rodzaje treści:

- A) obserwacja nad dzieckiem w szkole i nad pracą szkolną;
- B) opracowywanie zagadnień związanych z pracą szkoły;
- C) praktyczne ćwiczenia w nauczaniu i prowadzeniu innych zajęć szkolnych.

Nauczyciel tego przedmiotu w ramach obowiązujących godzin dowolnie reguluje godziny przeznaczone na teorię i na praktykę, bacząc jednak na należyte ich ustosunkowanie.

A. OBSERWACJA NAD DZIECKIEM W SZKOLE I NAD PRACĄ SZKOLNĄ.

Przedmiotem obserwacji jest cały zakres życia dziecka w szkole i cały zakres pracy szkolnej, w szczególności zaś: życie dziecka w szkole, jego rozwój, praca i postępy; treść i metody pracy dydaktycznej; sytuacje wychowawcze; stosunki pomiędzy szkołą i środowiskiem domowym dzieci; grono pracowników i organizacja jego pracy; urządzenia szkolne.

Obserwacje przeprowadzają licealiści w czasie:

- a) przygodnych okazji, a więc uroczystości szkolnych, zabaw dziecięcych, przerw itd.,
- b) dyżurów,
- c) hospitacji lekcji oraz organizacji szkolnych.

Ta część pracy uczniów stanowi jedną całość z częścią B programu. Plan godzin w liceum winien być tak ułożony, aby hospitacje mogły trwać więcej niż godzinę i odbywać się we wszystkich przydzielonych do liceum szkołach.

W klasie II liceum obserwacje odbywają się w różnych klasach szkoły powszechnej.

W klasie III liceum hospitacje dotyczą przede wszystkim pracy w klasie pierwszej szkoły ćwiczeń lub innej szkoły powszechnej na początku roku szkolnego. Pierwsze dni pobytu dziecka w szkole, wprowadzenie go w społeczność szkolną, to praca tak odbiegająca od normalnych zajęć, że licealiści, będąc w klasie II liceum, nie mogli jej ani należycie zaobserwować, ani ocenić w początkach zaznajamiania się z problemami wychowawczymi i dydaktycznymi. Oprócz hospitacji w klasie I szkoły powszechnej licealiści od czasu do czasu hospitują również lekcje w innych klasach, co daje im możliwość zestawiania własnej pracy z pracą doświadczonych nauczycieli.

B. OPRACOWYWANIE ZAGADNIEN ZWIĄZANYCH Z PRACĄ SZKOŁY.

I. Zaznajomienie się z terenem pracy.

Organizacja szkoły ćwiczeń:

- a) dane ogólne (lokal, liczba klas, liczba dzieci itd.),
- b) organizacje wychowawcze,
- c) organizacje rodzicielskie,
- d) rozkład zajęć szkolnych w poszczególnych klasach.

Organizacja innej szkoły powszechnej III stopnia.

II. Zaznajomienie się z treścią pracy.

Stosunek nauczania do wychowania.

Główne wytyczne i ogólna konstrukcja programu dla szkół III stopnia.

III. Zagadnienia dotyczące jednocześnie szeregu przedmiotów nauczania w szkole powszechnej.

Zagadnienia i tematy w nauczaniu.

Zdobywanie nowych treści:

- a) obserwacja — eksperyment,
- b) informowanie przez innych,
- c) lektura,
- d) pomiary itd.

Zdawanie sprawy z przeżyć, obserwacji, lektury itd. (ustnie i piśmiennie).

Wywoływanie obrazu w umyśle dziecka.

Utrwalanie wiadomości: powtarzanie, syntetyzowanie, klasyfikowanie itd.

Kontrolowanie wyników pracy i ich ocena.

Środki nauczania: mapy, wykresy statystyczne, podręczniki, ilustracje, książki, pisma, okazy.

Rysunek i roboty ręczne jako środek pomocniczy w nauczaniu.

Wycieczki.

IV. Zagadnienia dotyczące pracy wychowawczej w danej konkretnej rzeczywistości szkolnej.

Organizacja pracy wychowawczej,

Stosunek nauczycieli do dzieci i dzieci między sobą (karność w szkole),

Środki wychowawcze,

Dzieci wyróżniające się (dzieci wzorowe, dzieci trudne itd.).

V. Praca w szkołach II i I stopnia.

Zaznajomienie się z warunkami pracy w tych szkołach przede wszystkim drogą hospitacji.

Konstrukcja programów dla szkół II i I stopnia. Cykliczność całkowita i cykliczność częściowa. Nauka cicha.

VI. Podstawy prawne istnienia i funkcjonowania szkoły powszechnej.

Podstawowe dla szkolnictwa postanowienia Konstytucji.

Ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r. ze szczególnym uwzględnieniem rozdziałów dotyczących szkolnictwa powszechnego.

Statut szkoły powszechnej — treść organizacyjna.

VII. Zagadnienia dotyczące organizacji pracy nauczyciela.

Planowanie pracy na dłuższe okresy.

Przygotowanie się do lekcji.

Planowanie pracy wychowawczej.

VIII. Praca w klasie I.

Problem dojrzałości szkolnej, dokładne zapoznanie się z programem I klasy. Zapoznanie się z ośrodkami, około których skupiała się praca klasy I w ciągu ubiegłego roku w szkole ćwiczeń. Wkład poszczególnych przedmiotów w całokształt pracy.

Nauka czytania i pisania. Czas rozpoczęcia nauki czytania i pisania. Najważniejsze zdobycze psychologii eksperymentalnej dotyczące czytania i pisania. Metody nauczania czytania i pisania. Nauka czytania i pisania w klasie I szkoły ćwiczeń. Bliższe zapoznanie się z drugą metodą dopuszczoną przez program. Rola czytania i pisania w całokształcie nauczania klasy I. Elementarz, jego rola w nauczaniu.

Zakres pojęć liczbowych dzieci wstępujących do szkoły. Rozwój pojęć liczbowych, Metoda liczenia, metoda monogra-

ficzna nauczania rachunków. Obrazy liczbowe. Opracowanie typowych zagadnień z zakresu nauczania rachunków w klasie I. Podręczniki rachunków na klasę I.

Obserwacja poszczególnych dzieci w klasie I, obserwacja klasy. Omówienie ważniejszych trudności wychowawczych, dotyczących dzieci klasy I szkoły ćwiczeń.

IX. Zagadnienia dotyczące poszczególnych przedmiotów.

1. Język polski.

Program języka polskiego w szkołach wyżej i niżej zorganizowanych. Jego główne założenia.

Ćwiczenia językowe: samodzielne wypowiadanie treści a naśladowanie wzorów; stosunek mówienia i pisania; wartości materialne (językowe) i formalne (kształcenie myślenia i wyobraźni) ćwiczeń słownikowych.

Ćwiczenia ortograficzne.

Lektura: poznawanie utworu jako całości czy częściami; uwzględnienie indywidualnego ustosunkowania się uczniów do poznanej treści, a cel, jaki nauczyciel zamierza osiągnąć; ograniczanie się przy jednym tekście do jednego tylko lub paru momentów, a nie wyczerpywanie wszystkich możliwości zawartych w tekście.

Związek lektury z ćwiczeniami językowymi i gramatycznymi. Czytanie wyraziste i jego związek z opracowaniem lektury.

Gramatyka: indukcja i dedukcja w nauczaniu gramatyki; rozumienie a opracowanie pamięciowe faktów językowych; rola podręcznika w nauczaniu gramatyki, powiązanie gramatyki z ćwiczeniami językowymi i lekturą. Opracowanie kilku partii materiału gramatycznego.

Nauka wierszy: sposoby opracowywania wierszy, technika uczenia się wierszy na pamięć.

Książki i pomoce szkolne.

2. Arytmetyka z geometrią.

Program arytmetyki z geometrią w szkołach wyżej i niżej zorganizowanych. Jego główne założenia.

Transdukcja w myśleniu dziecięcym. Indukcja i dedukcja w nauczaniu matematyki. Wprowadzenie nowych pojęć rachunkowych, Rozumienie a opanowanie mechaniczne. Rola zadań i przykładów. Zadania z życia, Rachunek pamięciowy. Dokładne opracowanie kilku wybranych partii materiału programowego z różnych poziomów nauczania np. tabliczki mnożenia z klasą II, czterech działań ustnych i piśmiennych z klasą III itd.

Indukcyjny charakter nauczania geometrii w szkole powszechnej. Zajęcia praktyczne jako punkt wyjścia dla zdobywania pojęć geometrycznych szczególnie na niższych poziomach.

Opracowanie kilku zagadnień geometrycznych z różnych poziomów nauczania.

Książki i pomoce szkolne.

3. Historia.

Program historii w szkołach wyżej i niżej zorganizowanych. Jego główne założenia. Konstrukcja programu. Dobór materiału historycznego, jego układ i ujęcie na poszczególnych szczeblach programowych. Czynniki lokalny i środowiskowy w nauczaniu historii. Aktualizacja. Metody grupowania materiału: obraz, zagadnienie. Opracowanie z uczniami kilku partii materiału dających sposobność: 1) do konstruowania obrazów przeszłości a więc obrazów: a) z życia różnych stanów, b) bitew, c) ważnych wydarzeń politycznych, d) wydarzeń kulturalnych itd.; 2) do stawiania i opracowania zagadnień z życia współczesnej Polski.

Książki i pomoce szkolne.

4. Geografia.

Program geografii w szkołach wyżej i niżej zorganizowanych, jego główne założenia.

Obserwacje i notowania pogody. Opracowanie najważniejszych etapów zaznajamiania dziecka z symboliką mapy; plan, podziałka, kierunek, stosunki wysokości, mapa. Opracowanie metodyczne podstawowych elementów geografii ogólnej. Metody nauczania geografii opisowej. Lekcje w terenie. Pracownia geograficzna.

Książki i pomoce szkolne. Książki pomocnicze dla nauczyciela, Czasopisma.

5. Nauka o przyrodzie.

Program przyrody w szkołach wyżej i niżej zorganizowanych. Konstrukcja programu. Jego główne założenia. Sposoby realizowania programu w zależności od warunków lokalnych. Organizowanie pracy uczniów na lekcjach przyrody żywej — typy lekcji. Lekcje w terenie i w klasie. Pracownia przyrodnicza i jej organizacja. Hodowle. Rola ogrodu szkolnego w nauczaniu przyrody. Organizacja pracy uczniów w ogrodzie szkolnym.

Zagadnienia ochrony przyrody.

Zagadnienia z przyrody martwej w programie szkół wyżej i niżej zorganizowanych. Ich związek z życiem. Typy lekcji. Ich organizacja. Ćwiczenia uczniów. Organizacja pracowni.

Książki i pomoce szkolne. Książki pomocnicze dla nauczyciela. Czasopisma.

X. Omówienie głównych zasad postępowania metodycznego w nauczaniu i wychowaniu w szkole powszechnej.

1. Zasada stopniowania trudności w nauczaniu i wychowaniu.

2. Zasada pogłębłości w nauczaniu, nauka postępowania przez postępowanie w wychowaniu. Związek pracy szkolnej z życiem.

3. Zasada czynnej postawy ucznia w nauczaniu i wy-

chowaniu. Znaczenie wyćwiczenia w nauczaniu, dyscypliny w wychowaniu.

4. Zasada łączności między przedmiotami nauczania. Nauczanie syntetyczne. Różnorodność ośrodków skupiających pracę: a) zamierzenia dziecięce, b) poznanie wycinka rzeczywistości, c) zamierzenia wychowawcze nauczyciela, d) potrzeby człowieka i ich zaspakajanie itd. Granice nauczania syntetycznego. Korelacja między przedmiotami nauczania. Konieczność uzgadniania wychowawczych poczynań wszystkich osób biorących udział w nauczaniu.

XI. Nauczyciel a władze szkolne.

Nauczyciel, jego prawa i obowiązki. Władze szkolne. Rola samorządu szkolnego i terytorialnego w zakresie oświaty i kultury.

C. PRAKTYCZNE ĆWICZENIA W NAUCZANIU I PROWADZENIU INNYCH ZAJĘĆ SZKOLNYCH.

Praktyczne ćwiczenia licealistów polegają:

1. na współdziałale w organizacjach wychowawczych na terenie szkoły ćwiczeń i szkół przydzielonych,
2. na lekcjach indywidualnych prowadzonych w obecności całej klasy liceum,
3. na lekcjach indywidualnych prowadzonych w obecności grupy uczniów liceum,
4. na dłuższej praktyce (co najmniej tygodniowej), którą licealiści odbywają 3 razy do roku, w miarę możliwości pierwszą na I szczeblu szkoły III stopnia, drugą na II i III szczeblu szkoły III stopnia, trzecią w szkołach I stopnia.

Udział licealistów w organizacjach wychowawczych na terenie szkoły ćwiczeń i szkół przydzielonych musi być uzależniony od warunków, w których znajdują się te szkoły oraz liceum.

W czasie ćwiczeń praktycznych w szkole należy uwzględnić w należytej mierze zagadnienia higieny szkolnej, a więc

licealiści powinni brać udział w badaniach dzieci (słuch, wzrok itd.), w czasie dyżurów w klasach dozorują: sprzątania, wietrzenia, sprawdzają nieobecność dzieci i jej przyczyny, czystość ubrania i ciała dzieci, przestrzegają należytego zachowania się dzieci w czasie śniadania i jedzenia, w ubikacji, mycia rąk, komunikują się w miarę potrzeby z lekarzem i wychowawcą klasy. Lekcje prowadzone przez uczniów winny obejmować także tematy z zakresu higieny, np. o powietrzu, wodzie i myciu się, o ubraniu, jedzeniu, o zdrowiu dzieci, o śnie, o spędzaniu czasu itp.

Lekcje w niewielkim wymiarze prowadzą licealiści już w drugim półroczu II klasy. Program wyróżnia lekcje 2 rodzajów. Lekcje prowadzone przez ucznia wobec całej klasy liceum są przeznaczone na opracowanie zagadnień szczególnie ważnych, trudnych lub ciekawych. Są one szczegółowo omawiane na konferencjach polekcyjnych.

Na lekcje drugiego typu uczniowie liceum dzielą się na grupy po kilka osób. Wszyscy członkowie grupy lub jeden z nich indywidualnie opracowują otrzymany temat. Lekcje prowadzi jeden z członków grupy wobec całej grupy. Omawia ją kierownik praktyki lub nauczyciel, u którego odbywała się lekcja. Projekt lekcyjny omawia też kierownik praktyki lub nauczyciel klasowy, zawsze jednak w porozumieniu z kierownikiem praktyki.

Lekcje drugiego typu powinny stanowić znakomitą większość praktycznych lekcji kandydatów.

Dla przeprowadzenia dłuższej praktyki, która objęłaby zarówno prowadzenie lekcji, jak i pracę wychowawczą na terenie klasy, trzy razy do roku lekcje w klasie III liceum zostają zawieszane za każdym razem na dni dziewięć. Jeden dzień uczniowie spędzają w tej klasie szkoły powszechnej, w której będą przez tydzień pracowali, ażeby wejść w tok pracy. Jeden dzień mają przeznaczony na przygotowanie lekcji, tydzień zaś na ich przeprowadzenie.

Przerwy winny być równomiernie rozłożone w ciągu

roku, a więc np. mogą wypadać w listopadzie, marcu i maju. W zasadzie uczniowie powinni odbyć praktykę w niższych klasach, później w wyższych klasach szkół III stopnia, w końcu praktykę najtrudniejszą w szkole I stopnia. Jednak w razie potrzeby podczas jednej i tej samej przerwy różne grupy uczniów mogą pracować, czy to na różnych poziomach szkoły III stopnia, czy nawet w różnych typach szkół.

Było by pożądane, aby w niższych klasach kandydat prowadził klasę sam przez cały tydzień, szczególnie jest to pożądane w klasie I i II. W razie niemożności znalezienia tyłu odpowiednich klas uczniowie dobierają się dowolnie grupkami po 2, a najwyżej 3 osoby.

Lekcje w starszych klasach prowadzą uczniowie, dobierając się zespołami, przy czym każdy uczeń prowadzi jedną grupę przedmiotów i jest za nią odpowiedzialny, a cały zespół razem odpowiada za całość nauczania. Szczególnym obowiązkiem uczniów jest nawiązywanie łączności pomiędzy poszczególnymi grupami przedmiotów.

Praktyka w szkołach niżej zorganizowanych w zasadzie powinna się odbywać w szkole I stopnia o jednym nauczycielu, tylko w braku odpowiedniej liczby szkół może być brana pod uwagę szkoła I stopnia o 2 nauczycielach i szkoła II stopnia.

Było by bardzo pożądane, aby uczniowie podczas tej praktyki pracowali w bardzo nielicznych zespołach po dwóch, najwyżej trzech. Organizacja jednak tej praktyki zależy będzie od miejscowych warunków, głównie od ilości szkół odpowiednich do praktyki.

Pracą uczniów w czasie praktyki dłuższej kierują nauczyciele odnośnych klas szkoły powszechnej; oni podają tematy i omawiają je, przeglądają przygotowane przez uczniów projekty lekcyjne oraz omawiają przeprowadzone lekcje i stosowane zabiegi wychowawcze. Kierownik praktyki pedagogicznej uzgadnia podział pracy tygodniowej między członkami grupy, odwiedza w miarę możliwości praktykantów i konferuje o nich z nauczycielami. Przed i po praktyce

kierownik praktyki odbywa konferencje ze wszystkimi nauczycielami, u których praktyka się odbywa i otrzymuje od nich opinię o praktykantach.

Praktykantów (zwłaszcza pracujących w starszych klasach) hospitują również w miarę możliwości inni nauczyciele przedmiotów pedagogicznych i zainteresowani specjaliści liceum w wolnych godzinach.

Do praktyki wychowanków liceum służy:

- a) szkoła ćwiczeń III stopnia,
- b) przydzielone w miarę potrzeby publiczne szkoły powszechne III stopnia i I stopnia o jednym nauczycielu.
- d) wybrane klasy w publicznych szkołach powszechnych (w razie potrzeby).

Szkoła ćwiczeń jest integralną częścią liceum. Jest ona terenem obserwacji i praktyki dla licealistów. Przy sprzyjających warunkach, a więc przy odpowiednim doborze sił nauczycielskich może przeprowadzać pewne próby, odbiegające od normalnej pracy szkolnej, zawsze jednak w ramach obowiązującego programu, to znaczy winna dać dzieciom do niej uczęszczającym ten zasób wiedzy i sprawności, które program zakreśla, może jednak materiał dowolnie przesuwać, wprowadzać nowy, stosować różne metody. Odciążona przez przydział innych szkół od dużej ilości praktyki, celowo zaopatrywana w pomoce naukowe, pod kierunkiem wytrawnych, a rozważnych pedagogów może być ogniskiem myśli i poczynań pedagogicznych nie tylko dla kandydatów, ale i dla okolicznego nauczycielstwa. Przydzielona publiczna szkoła powszechna III stopnia jest terenem obserwacji i praktyki dla licealistów i w związku z tym powinna uzgadniać plany pracy z potrzebami liceum.

Przydzielona publiczna szkoła powszechna I stopnia o jednym nauczycielu jest również terenem obserwacji i praktyki dla licealistów, a kierownik porozumiewa się w sprawach planu lekcji i praktyki uczniów z dyrektorem liceum.

Poszczególne klasy w innych publicznych szkołach powszechnych mogą być zużytkowane do praktyki licealistów w przypadku, kiedy np. liczba licealistów jest znaczna, a przydzielona szkoła powszechna III stopnia nie ma klas równoległych.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Część pierwsza ma za zadanie zetknięcie uczniów liceum z dziećmi w konkretnej rzeczywistości szkolnej, danie im możliwości wniknięcia w atmosferę wychowawczą szkoły ćwiczeń i szkół przydzielonych, nauczanie ich widzenia problemów wychowawczych i dydaktycznych, dostarczenie wzorów rozwiązań tych zagadnień, a tym samym uzyskanie obfitego materiału do lekcji teoretycznych.

Część druga winna przyczynić się do wyrobienia twórczego stosunku do pracy nauczycielskiej. Kandydaci powinni opracować gruntownie przede wszystkim zagadnienia podstawowe, dotyczące nauczania, mianowicie te, których zrobienie wpłynie na pogłębienie stosunku licealistów do spraw nauczania w ogóle i uzdolni ich do dalszej samodzielnej pracy nad metodycznymi problemami z różnych przedmiotów nauczania. Problemy wychowawcze znajdują właściwe pogłębienie na lekcjach pedagogiki, w danym razie chodzi o omówienie konkretnych sytuacji wychowawczych, podkreślenie niezmiernej wagi należytego ich rozwiązywania dla dobra dziecka i dobra społecznego oraz wskazanie ścisłej łączności między nauczaniem i wychowaniem.

Część trzecia — praktyka szkolna ma dać kandydatom możliwość wypróbowania własnych sił w samodzielnej pracy szkolnej, jednak pod kierunkiem doświadczonych nauczycieli, którzy dyskretnie wskazywaliby licealistom drogi właściwe. Liceum nie może rościć pretensji do wyrobienia od razu z kandydata dobrego nauczyciela.

Nauczyciel, zarówno w dziedzinie wychowania jak i nauczania, jest pozostawiony dziś w daleko większej mierze, niż dawniej samemu sobie, przestało więc możliwe udzielanie nauczycielowi wskazówek, jak powinien postępować z dziećmi w rozmaitych konkretnych sytuacjach życia szkolnego.

Jednym z pierwszych obowiązków nauczyciela stało się dostosowywanie pracy szkolnej do indywidualności poszczególnych dzieci, w dalszej zaś konsekwencji z rozwojem psychologii grup — i do poszczególnych zespołów klasowych.

Nie tylko osoba ucznia przestała być raz na zawsze określoną wielkością. Przestał być również stałym materiał nauczania. Wymaga się od nauczyciela szkoły powszechnej nie powtarzania z małymi odmianami w ciągu szeregu lat tego samego materiału, wyznaczonego w szczegółach przez program, ale uwzględnienia w nauczaniu środowiska, w którym szkoła się znajduje, wskazywania tkwiących w nim wartości, przyczyniania się do ich rozwijania, słowem, wprowadzenia do szkoły życia i wydobywania przez nauczyciela z tego życia maksimum pierwiastków kształcących zarówno dla dzieci w szkole jak i dla całego otoczenia.

Wykształcenie zawodowe nauczyciela nie może więc polegać na wyćwiczeniu określonych sposobów postępowania nauczyciela w życiu szkolnym, zarówno w dziedzinie wychowania jak i nauczania, ale na wydobyciu i rozwinięciu jego inteligencji i intuicji jako wychowawcy — nauczyciela, uzdolnieniu go do nieustannej pracy nad doskonaleniem swej pracy zawodowej.

KONSTRUKCJA PROGRAMU.

Program rozpada się na 3 części. Wszystkie trzy w praktycznym wykonaniu wiążą się ze sobą i nieustannie wzajemnie się ząbają.

Pierwsza część ma dać poznanie życia szkolnego, aktywność ucznia jest jeszcze bardzo ograniczona.

Program drugiej części zawiera materiał do rozważań teoretycznych z uczniami. Rozpoczyna się od zaznajomienia uczniów z organizacją najbliższej im szkoły, a więc szkoły ćwiczeń, następnie przydzielonej szkoły powszechnej III stopnia. Będzie to jeszcze znajomość bardzo zewnętrzna, pierwsze zetknięcie z przedmiotem dalszych głębszych studiów. Po szeregu hospitacji w różnych klasach dla wprowadzenia licealistów w wewnętrzne życie szkoły, oraz wyjaśnieniu roli nauczania w procesie wychowawczym następuje pierwsze zapoznanie uczniów z programem, który odłąd winien stać się ważnym narzędziem ich pracy. Omówienie z uczniami ogólnych założeń programowych ma na celu wyrobienie w licealistach właściwego poglądu na rolę programu w całokształcie pracy wychowawczej. Bliższe zaznajomienie z programem szkoły powszechnej winno zachodzić nieustannie w toku dalszej pracy.

Dydaktyczna praca z licealistami rozpoczyna się od przeobrażenia szeregu podstawowych zagadnień dotyczących różnych przedmiotów nauczania, z którymi licealiści mają się zapoznać przede wszystkim na podstawie hospitacji lekcji z różnych przedmiotów i na różnych poziomach. Tak np. śledzą, jakie zastosowanie ma obserwacja na lekcjach polskiego, geografii, przyrody itd., jaki ma przebieg u młodszych i starszych dzieci. Materiał w ten sposób zebrany ma służyć za podstawę do teoretycznych rozważań, a więc np. jak rozwija się zdolność obserwacji u dziecka, jak nauczyciel ma postępować, aby ten rozwój umożliwić i ułatwiać itd.

Program więc przewiduje omówienie najważniejszych zagadnień metodycznych w układzie poziomym, to znaczy po przez szereg przedmiotów nauczania w szkole powszechnej, a następnie dopiero omówienie dodatkowe zagadnień właściwych specjalnie danemu przedmiotowi nauczania w szkole powszechnej. Takie traktowanie materiału programowego będzie niewątpliwie dla uczniów bardziej kształcące niż omówienie nauczania każdego przedmiotu zupełnie oddzielnie.

Uniknie się zbędnych powtórzeń, zyska się dużo sposobności do zestawień, porównań, wyjaśnień, co przyczyni się w rezultacie do lepszego ujęcia właściwości każdego przedmiotu i głębszego zainteresowania uczniów problemami nauczania.

Sprawa nauczania w szkole niżej zorganizowanej zjawia się dopiero po omówieniu podstawowych zagadnień metodycznych na materiale programowym szkoły III stopnia. Rozpatrywane jest zagadnienie cykliczności nauczania i zajęć cichych. Są to zagadnienia trudne, do których uczniowie muszą być przygotowani przesłaniem pracy łatwiejszej i rozpatrzeniem mniej skomplikowanych form organizacji nauczania. W dalszym toku rozważań winno być uwzględniane nauczanie w różnych typach szkół.

Przeobrażenie zagadnień dotyczących poszczególnych przedmiotów jest poprzedzone specjalnym opracowaniem nauczania w klasie I. Stanowi ono odrębną całość, zawiera szereg trudnych zagadnień, jak nauka czytania, pisanie, początków rachunków, które muszą być bardzo dokładnie z licealistami opracowane. Obowiązujący program szkoły powszechnej nie zaleca specjalnie syntetycznego nauczania, ale go też nie przekreśla. Liceum winno jednak dać swoim wychowankom umiejętność wykorzystania pozostawionej możliwości i zaprawić ich do nauczania syntetycznego szczególnie w klasie I, gdzie z reguły prawdopodobnie będzie ono nosiło taki charakter.

W dziale IX ze względów redakcyjnych został wysunięty na pierwszym miejscu we wszystkich przedmiotach obowiązujący program szkoły powszechnej, co nie znaczy jednak, aby omawianie zagadnień metodycznych z danego przedmiotu miało się ograniczyć tylko do rozpatrywania wskazań zawartych w programie.

Teoretyczne ujęcie zasad nauczania zjawia się po omówieniu zagadnień metodycznych dotyczących materiału programowego szkoły powszechnej. Jest to jak gdyby synteza

wszystkich poprzednich rozważań z uczniami i ich doświadczeń pedagogicznych. Zasady te były już niejednokrotnie omawiane w toku pracy, uczniowie śledzili ich stosowanie w życiu szkolnym. Obecnie więc otrzymuje teoretyczne oświetlenie jedynie to, co właściwie weszło już jako integralna i nieodzowna część do doświadczenia pedagogicznego uczniów. Zasady nauczania i zasady wychowania są zestawione ze sobą, tym silniej uderza ich niemal identyczność, a tym samym uwypukla się związek między nauczaniem i wychowaniem jako częściami jednego i tego samego procesu wychowawczego.

Rozbicie wiadomości z organizacji szkolnictwa i uczy-nienie z nich większych zagadnień ma na celu udostępnienie ich w ten sposób młodzieży, która na ogół zbyt mało interesuje się tymi sprawami w stosunku do ich ważności.

Co do kolejności poszczególnych działów w części drugiej, pożądane jest, aby punkty I i II były przerobione na początku. Bezwzględnie przestrzegać należy, aby zapoznanie uczniów z pracą w szkole II i I stopnia poprzedzone było zaznajomieniem ich z pracą łatwiejszą w szkole stopnia III. Program zaleca, żeby wydzielone zagadnienia, dotyczące wszystkich przedmiotów, były przerabiane przed opracowaniem zagadnień z poszczególnych przedmiotów. Nie wyklucza to jednak możliwości przerobienia tych zagadnień w związku z tymi przedmiotami nauczania, w których zagadnienia te występują w największym nasileniu, o ile nauczyciel uzna, że w danych warunkach ta droga będzie korzystniejsza dla uczniów. Pozostałe działy mogą być przedstawiane w związku z planem pracy, jaki nakreśli sobie nauczyciel. Kolejność przedmiotów w dziale IX nie jest obowiązująca, będzie uzależniona także od możliwości współdziałania specjalistów. Zagadnienia wychowawcze winny być omawiane równoległe z zagadnieniami metodycznymi, a mianowicie wtedy, gdy sytuacje szkolne dadzą do nich sposobność, a liczba obserwacji i przeżyć uczniów będzie wystarczająca.

Pozostawia się również poszczególnym liceom wyznaczenie tego, co z powyższego materiału ma być przerobione w klasie II, a co w III, z zaznaczeniem jednak, że w klasie III znaczna większość godzin musi być przeznaczona na praktykę.

Trzecia część poświęcona jest omówieniu w obszerny sposób pracy uczniów w szkole.

METODY PRACY.

Metoda stosowana do obserwacji życia szkolnego nie będzie odbiegać od wymagań stawianych w ogóle obserwacji. Ważną jest rzeczą wdrożenie licealistów do porządnego zdawania sprawy z poczynionych spostrzeżeń.

Praca licealistów nad zagadnieniami wymienionymi w części drugiej winna być w wysokiej mierze pracą samodzielną. Materiał zdobyty w czasie dyżurów i hospitacji, własne doświadczenia szkolne, programy, podręczniki, usławy, lektura pomocnicza będą stanowić podstawę dla rozważań teoretycznych. Wykład nauczyciela należy stosować jak najrzadziej.

Lekcje, które prowadzą uczniowie klasy II, powinny być przepracowane pod całkowitą kontrolą nauczyciela. Lekcje uczniów klasy III w coraz większej mierze będą wynikiem ich samodzielnej pracy. Przy zmniejszającej się pomocy nauczyciela pomoc wzajemna uczniów może odgrywać coraz większą rolę. Wspólne opracowanie przez klasę jakiegoś większego zagadnienia programowego, stanowiącego całość zamkniętą w sobie, daje dużo sposobności do dzielenia się pomysłami i wiadomościami. Współpraca uczniów odgrywa też zasadniczą rolę przy dłuższych praktykach.

Nie trzeba dodawać, że powinna istnieć ścisła korelacja między wychowaniem i nauczaniem w szkole powszechnej a innymi przedmiotami pedagogicznymi oraz życiem dziecka w środowisku i zagadnieniami współczesnego życia Polski. Uczeń nie tylko jasno powinien zdać sobie sprawę, że wie-

domości z psychologii są nieodzowne dla należytego prowadzenia pracy metodycznej i wychowawczej, ale winien zapaść się do stosowania tych wiadomości w życiu szkolnym, tak samo jak i do wykorzystywania znajomości środowiska, jaką zdobył.

Rzeczą zasadniczą dla osiągnięcia dobrych wyników pracy jest harmonijne współdziałanie wszystkich nauczycieli mających większy lub mniejszy udział w zawodowym wykształceniu kandydatów. Przede wszystkim chodzi o zgodną współpracę specjalistów i nauczyciela nauczania i wychowania w szkole powszechnej, który musi być wytrwałym pedagogiem, sam jednak nie może znać się w równej mierze na wszystkich zagadnieniach dotyczących szkoły powszechnej. Nauczyciele specjaliści winni mu służyć pomocą.

Zagadnienia dotyczące nauczania poszczególnych przedmiotów szczególnie na szczeblu II i III winny być z reguły opracowane przez specjalistów.

Rozkład pracy specjalistów ustala dyrektor w porozumieniu z metodykiem i innymi zainteresowanymi osobami. Metodyka religii, śpiewu, ćwiczeń cielesnych, rysunku i zajęć praktycznych jest opracowywana na lekcjach tych przedmiotów, lekcje w szkole powszechnej z tych przedmiotów odbywają się w ramach godzin nauczania i wychowania w szkole powszechnej. Nauczyciel nauczania i wychowania w szkole powszechnej jest również organizatorem praktyki pedagogicznej. W praktyce współdziałają specjaliści i nauczyciele szkół, u których się ona odbywa.

ŻYCIE DZIECKA W ŚRODOWISKU I ZAGADNIENIA ŻYCIA WSPÓŁCZESNEGO.

KLASA I, II, III.

(Po 3 godziny tygodniowo; w klasie III jedną godzinę tygodniowo przeznaczają się na higienę społeczną i szkolną)

Zajęcia i studia wymienione w tytule obejmują:

- A. Poznawanie życia dziecka w środowisku.
- B. Poznawanie środowiska lokalnego jako wstęp do szerszych rozważań nad polską rzeczywistością.
- C. Rozpatrzenie najważniejszych zagadnień współczesnego życia Polski.

Poniżej podaje się najpierw treść tych zajęć i studiów bez podziału na klasy. Propozycje co do organizacji pracy w ciągu trzech lat zamieszczone są na końcu.

A. POZNAWANIE ŻYCIA DZIECKA W ŚRODOWISKU.

Celem tej pracy jest obudzenie czynnego zainteresowania kandydatów na nauczycieli sprawami wychowawczymi przez dostarczenie im możliwości najobfitszego i najbardziej różnorodnego zasobu przeżyć wychowawczych. Cel ten może być osiągnięty w sposób najbardziej skuteczny tylko przez możliwie najszersze wyrabianie czynnego stosunku młodzieży do poznawanej rzeczywistości. Jest to konieczne ze względu na psychologiczno-dydaktyczne, a w wyższym jeszcze

stopniu ze względów wychowawczych. Gdyby młodzież w ciągu trzech lat studiów stawiać wyłącznie w roli biernego widza w stosunku do społeczno-wychowawczej rzeczywistości, zmniejszałoby to w kandydatach na wychowawców chęć czynu i osłabiałoby poczucie odpowiedzialności. Wobec tego należy przyjąć zasadę, że wszędzie, gdzie to jest naprawdę możliwe, wiąże się poznawanie ze współudziałem w pracy. Ten współudział byłby częściowo indywidualny i bezpośredni, częściowo zbiorowy i pośredni. Liceum pedagogiczne jako instytucja, jako społeczność szkolna, winno się ustosunkowywać czynnie do potrzeb wychowawczych środowiska i brać na siebie w miarę swych możliwości współodpowiedzialność za ich zaspokojenie.

W trzech dziedzinach możliwe jest bliższe zetknięcie się przyszłego nauczyciela z dziećmi i ich życiem: indywidualna opieka nad dziećmi z ramienia szkoły; udział w pracy organizacji dzieci i w ogóle w ich zbiorowym życiu; poznanie zorganizowanej wychowawczej akcji prowadzonej w środowisku i współudział w tej akcji.

Indywidualna opieka nad dziećmi wiąże się ściśle ze współpracą z domem, prowadzoną przez szkołę powszechną, będącą szkołą ćwiczeń. Uczniowie liceum winni być stopniowo wciągani do tej realnej pracy jako jej współuczestnicy. Typ tej współpracy dałby się ująć w sposób następujący.

Uczniowie liceum oddaje się pod opiekę jedno lub dwoje dzieci. Zadaniem jego jest przez życie się z dziećmi i ich rodzinami poznanie dzieci, ich życia w rodzinie, warunków materialnych, warunków zdrowotnych, warunków wychowawczych, współudziału dzieci w pracy rodziny, poznanie ich życia w środowisku rówieśników. To poznanie ma i cel praktyczny. Uczeń liceum stara się pomóc dziecku, pomóc rodzinie, a nieraz i szkole w związku z potrzebami wychowawczymi dziecka. Dostarcza informacji co do ustalenia potrzeb dziecka w zakresie pomocy materialnej, zdrowotnej, wychowawczej, organizowanej przez szkołę lub instytucję

opiekuńczą. Konieczne jest, aby uczeń miał pieczę nad danym dzieckiem w ciągu dłuższego czasu. Praca prowadzona z troską o pomoc w szkole i realny pożytek dzieci winna dawać równocześnie poważne rezultaty poznawcze. Gromadzenie spostrzeżeń winno być tak prowadzone, aby uczeń zbierał materiał do poznawania dziecka, warunków jego życia w środowisku, czynników wychowujących w środowisku, opisu samego środowiska wychowującego, oraz rejestrował konkretne trudności i zagadnienia wychowawcze.

Praca indywidualna winna być połączona ze zbiorowym udzielaniem przez prowadzących pracę wskazówek, rad, z układaniem wspólnych planów, kwestionariuszy oraz z opracowywaniem materiału spostrzeżeń. Zmierzają przy tym do rozszerzenia zakresu poznawanych zjawisk przez podawanie do wiadomości ogółu ciekawych indywidualnych spostrzeżeń, do tworzenia i omawiania syntetycznych zestawień i obrazów, do wyjaśnienia ciekawszych zagadnień, do rejestrowania materiału przydatnego dla późniejszych studiów.

Wprowadzenie uczniów liceum w bliski kontakt z dziećmi i ich środowiskiem może nastręczyć niejedną trudność. Środowiska mogą być bardzo trudne, uczniowie liceum młodzi i niewyrobieni. Prowadzenie pracy będzie wymagało troskliwego kierownictwa i ostrożności. Stosunek uczniów liceum do dzieci winien układać się w sposób naturalny i szczerzy, a zasięg tego stosunku rozszerzać powoli, w miarę dojrzewania młodzieży do zajęcia się dziećmi.

Udział uczniów liceum w zbiorowym życiu dzieci w szkole przejawiać się może w uczestniczeniu w dorywczej działalności dzieci na terenie szkoły (praca dla dobra szkoły, pomoc wzajemna, sadzenie drzew, zabawy, sportu, wycieczki, uroczystości itp.) lub w stałych organizacjach dzieci (spółdzielnie, harcerstwo, kółka młodzieży czerwonogłaz, kółka sportowe itp.). I tutaj praca winna mieć charakter realnej, społecznie użytecznej pracy wychowawczej, a równocześnie dostarczać możliwości skrupulatnego zbie-

rania i umiejętnego wykorzystywania materiału poznawczego.

Przy poznawaniu zorganizowanej akcji społeczno-wychowawczej wchodzi w grę przede wszystkim następujące dziedziny działania społecznego: opieka nad dzieckiem w wieku przedszkolnym; akcja zapisów do szkoły (badanie lekarskie, badanie dojrzałości szkolnej, odroczenia, wywiady, pomoc itp.); opieka materialna nad dzieckiem szkolnym; opieka nad dzieckiem słabowitym, klasy i szkoły na wolnym powietrzu; kolonie wakacyjne; ogródki działkowe, szkoły i zakłady specjalne; czytelnictwo dzieci (czytelnie, biblioteki); poradnie zawodowe; świetlice i organizacje dla młodzieży pozaszkolnej; urzędnia i organizacje sportowe itp.

Bardzo pożądane jest, aby uczeń liceum zetknął się najpierw z daną akcją od strony dzieci korzystających z niej i od strony rodziców w związku z indywidualną opieką nad dzieckiem. To go nauczy patrzeć na prace społeczno-wychowawcze od strony treści.

Zapoznanie się z akcją polegałoby na wielokrotnym zetknięciu się z daną dziedziną pracy w różnych jej stadiach, na poznaniu jej treści, organizacji, metod i społecznego zasięgu.

Jeżeli chodzi o współpracę uczniów, to w zorganizowanej systematycznej akcji dorywczy współdziałanie łatwo może się stać uciążliwym dla danej instytucji. Pewne jednak akcje, mogą być dobrze przeprowadzone jedynie przy współdziałaniu licznych osób. Podobne sytuacje zadarzają się okresowo w pracy bardzo wielu instytucji. Poza tym i w toku normalnej pracy instytucji społecznych z reguły zachodzą wypadki, gdy ciągłość pracy i jej poziom dadzą się utrzymać lepiej dzięki temu, iż jest w danej miejscowości liceum z licznym gronem młodzieży związanej z pracą, mogącej odegrać rolę pogotowia społecznego w razie potrzeby (niespodziewane chwilowe powiększenie zakresu zadań itp.). Jeżeli w danej miejscowości praca społeczno-wychowawcza jest bardzo rozwinięta i zróżnicowana, zjawia się zagadnienie, jak uniknąć rozproszenia i powierzchowności. Uniknąć tych niebezpie-

czeństw można przez ograniczenie dla grup uczniów bliższego kontaktu i współpracy do niewielkiej liczby instytucji, czy działań. Na całość będzie się składać zbiorowy wysiłek społeczności szkolnej. Będzie to zresztą różnie wyglądało w mniejszych i większych środowiskach.

Opracowywanie zbiorowe gromadzonych materiałów zmierzać winno do powiadamiania wszystkich o ważnych spostrzeżeniach dokonywanych przez jednostki lub grupy, do budowania syntetycznych obrazów potrzeb i zestawiania prac dokonywanych, do omawiania wspólnego ważniejszych zagadnień, dotyczących potrzeb, metod i organizacji pracy. Pożądane jest przy tym wprowadzanie szerszego tła dla porównania prac miejscowych z pracami w innych miejscowościach kraju lub w miarę możliwości i w innych krajach.

B. POZNAWANIE ŚRODOWISKA.

Licea mieszczą się w miastach. Najbliższym więc środowiskiem lokalnym będzie miasto lub jego dzielnica. Badanie środowiska miejskiego nie da jednak wszechstronnej podstawy do rozważań nad życiem całej Polski i nie ułatwi w dostatecznej mierze przyszłemu nauczycielowi pracy w środowisku wiejskim. Konieczną jest wobec tego nie tylko praca nad poznaniem najbliższego środowiska, ale również należy poznawać odpowiednio wybraną wieś okoliczną oraz rozszerzać w miarę potrzeby pracę na dalsze tereny, z którymi te środowiska pozostają w łączności.

Nie ustala się w programie szczegółowego kwestionariusza do badania środowiska, wskazuje się jednak główne ośrodki zainteresowań, które winny organizować i ożywiać pracę.

Wykaz tych ośrodków podaje się oddzielnie dla wsi i dla miasta, aczkolwiek część tematów będzie wspólna.

Przy poznawaniu *środowiska wiejskiego* ośrodkami zainteresowania mogą być następujące tematy:

Rozplanowanie i zabudowanie osiedla. Porównanie z innymi wsiami. Znaczenie społeczno-kulturalne typu osiedla.

Ludność: skład narodowościowy, językowy, wyznaniowy, zawodowy, skład pod względem płci i wieku; ruch ludności.

Zdrowie ludności: warunki higieniczne (higiena wody, powietrza, gleby; odzież, mieszkanie, żywienie, higiena pracy i wypoczynku), chorobowość i umieralność dorosłych i dzieci, opieka zdrowotna nad ludnością środowiska.

Dobrobyt: ogólne warunki dobrobytu — gleba, praca i technika rolna, produkcja, jej jakość i ilość, zajęcia poza rolnictwem; wymiana — zbyt produktów; zakupy, organizacje gospodarcze; rola spółdzielczości w gospodarce osiedla; gospodarka i dobrobyt rodzin, budżety rodzin; przeludnienie wsi, bezrobocie, emigracja zarobkowa.

Kształcenie zawodowe młodzieży, emigracja wykształconych do miast, stosunek do wsi pochodzących ze wsi mieszkańców miast.

Kultura społeczno-moralna środowiska: stosunki międzyludzkie w rodzinie; stosunki międzyludzkie na wsi; elementy opieki społecznej i wzajemnej pomocy w życiu wsi; dodatnie i ujemne zjawiska z zakresu stosunków moralnych w środowisku.

Obywatelskość: stosunek mieszkańców wsi do potrzeb społecznych (wspólnych) i do społecznego dobra (własność ziemi, gromady, państwa); stosunek do potrzeb państwa.

Organizacja życia publicznego w środowisku: samorząd gromadzki i gminny i ich rola w życiu wsi; samorząd szkolny na terenie gminy; wpływ samorządu powiatowego (terytorialnego i szkolnego) na życie wsi i udział wsi w tym samorządzie; wpływ administracji rządowej na życie wsi.

Oświata: objawy oświecenia ludności; czytelnictwo-prasa, książka, radio; szkoła (nasylenie potrzeb); źródła oświaty poza szkołą; prace oświatowe w środowisku. Rola nauczyciela w pracy oświatowej.

Życie społeczno-kulturalne. Stosunek do dziecka: sytuacja dziecka w rodzinie, objawy troski o los dzieci we wsi; ruch kulturalny wśród młodzieży; koła młodzieży; inne orga-

nizacje obejmujące młodzież; wyjazdy młodzieży do szkół rolniczych i wiejskich uniwersytetów internatowych.

Spędzanie czasu wolnego od pracy: odpoczynek, przyjemności i ich poziom, potrzeby przeżyć artystycznych i ich zaspokojenie, życie towarzyskie, zabawy i gry ruchowe; sport; zwyczaje i obyczaje.

Udział bezpośredni środowiska w zjawiskach ogólnospołecznych i kulturalnych: narodowych i państwowych przedsięwzięciach (objawy gorliwości obywatelskiej, ofiarności, pionierstwa itp.); udział jednostek i zespołów ze środowiska w większych twórczych pracach całego narodu i państwa w przeszłości i w teraźniejszości.

Sprawy ostatnie winny być traktowane ze szczególną ostrożnością, omawiać należy tylko te zjawiska, które naprawdę zasługują na omówienie.

Cechy psychiczne chłopów — zjawiska, na podstawie których można o nich sądzić.

Ocena życia danej wsi jako składnika wielkiego prądu życia Rzeczypospolitej; historyczna geneza zjawisk określających poziom życia wsi; czynniki i osoby, które wywarły wpływ; poczucie odrębności od innych wsi, ambicje lokalne.

Przy poznawaniu *środowiska miejskiego* ośrodkami zainteresowania mogą być następujące tematy:

Rozplanowanie i zabudowanie osiedla w związku z postulatami współczesnej urbanistyki.

Ludność: skład ludności pod względem narodowościowym, językowym, wyznaniowym, płci i wieku; ruch ludności.

Zdrowie ludności: warunki higieniczne (higiena wody, powietrza, gleby; odzież, mieszkanie, żywienie, higiena pracy i wypoczynku), chorobowość i umieralność dorosłych i dzieci, opieka zdrowotna nad ludnością środowiska.

Struktura zawodowa, różnorodność i klasyfikacja zajęć.

Warsztaty produkcji rzemieślniczej i przemysłowej, ich typy, własność, produkcja na spożycie wewnętrzne, produkcja na rynek krajowy i na eksport.

Wymiana, rodzaje pośrednictwa, rodzaje przedsiębiorstw handlowych.

Rola spółdzielczości w gospodarce osiedla.

Najważniejsze poza wytwórczością i wymianą zawody, uprawiane w danym środowisku.

Zawód nauczycielski.

Dobrobyt rodzin i jednostek, budżety rodzin pracowniczych, poziom i charakter potrzeb, poziom życia.

Zorganizowana społeczna troska o los człowieka: ochrona pracy, ubezpieczenia społeczne, opieka społeczna.

Struktura społeczna ludności — grupy społeczne, ich więź wewnętrzna.

Organizacje społeczne i zawodowe ludności.

Samorząd (terytorialny, gospodarczy, szkolny), jego rola w życiu osiedla, jego organizacja.

Rola administracji rządowej w życiu osiedla.

Obywatelskość: stosunek mieszkańców miast do potrzeb społecznych i do społecznego dobra, stosunek do potrzeb państwa.

Stosunek do dziecka; stosunek do dziecka w rodzinie pracowniczej, objawy troski o los dzieci w społeczeństwie.

Oświata w środowisku: objawy poziomu oświaty ludności; czytelnictwo — prasa; książka; radio; szkolnictwo ogólnokształcące (nasylenie potrzeb); źródła oświaty poza szkołą; celowa akcja oświatowa. Rola nauczyciela w pracy oświatowej.

Kształcenie zawodowe młodzieży.

Spędzanie czasu wolnego od pracy: odpoczynek, przyjemności, ich poziom (rozpiętość różnic, zjawiska typowe), potrzeby przeżyć artystycznych i ich zaspokojenie, życie towarzyskie, zabawy i gry ruchowe, sport.

Udział bezpośredni środowiska w zjawiskach ogólnospołecznych i kulturalnych (zagadnienia, jak w stosunku do wsi).

Cechy psychiczne mieszkańców miast, zróżniczkowanie psychiczne głównych typów społecznych ludności miejskiej.

Rola osiedla miejskiego jako składnika wielkiej całości życia Rzeczypospolitej: historyczna geneza zjawisk określających tę rolę; czynniki i osoby, które wywarły wpływ; twórcze ambicje lokalne.

Wprowadzenie młodzieży w dziedzinę rozważań nad zagadnieniami społecznymi i gospodarczymi drogą poznawania lokalnej rzeczywistości, której składniki są połączone wielokrotnymi więzami, dać winno w przeżyciach umysłowych realną podstawę późniejszym, z konieczności bardziej abstrakcyjnym, teoretycznym rozważaniom pewnych zjawisk wyjętych z żywej całości. Wprowadzi to w całe późniejsze życie umysłowe młodzieży element realizmu, zmniejszy niebezpieczeństwo abstrakcyjnego doktrynerstwa.

Badanie lokalnej rzeczywistości winno wypełnić treścią wyobrażeńiową ogólne terminy i pojęcia z zakresu nauk społecznych i ekonomicznych oraz ustalić ich znaczenie.

Przeżyciowe związanie ogólnych ideowych dążeń i celów społecznych z konkretnym terenem powinno tworzyć podbudkę do wiązania ideałów w realizację, przyczynić się do nadania rzeczowego charakteru postawie obywatelskiej.

Poznawanie środowiska, przeprowadzane zbiorowymi siłami całej klasy uczniów w szkole średniej, jest przedsięwzięciem nowym i dość trudnym. Metody tej pracy tylko w pewnej mierze mogą być oparte na metodach badania środowiska, przyjętych dla innych warunków. Istota sprawy polega na tym, że źródłem wiedzy o środowisku będzie nie tylko bezpośrednia obserwacja i fakty czerpane z dokumentów, ale również publikacje zawierające fakty już opracowane. Co do dokumentów źródłowych bowiem należy się liczyć z tym, że bywają one niejednokrotnie niedostępne nawet dla naukowego badania aktualnych zagadnień. Tym bardziej niedostępne byłyby one dla użytku liceum.

Przy poznawaniu środowiska rzeczowość i rzetelność to nakazy naczelne. Od stosowania ich zależy wartość całej pracy. W związku z tym dana dziedzina życia środowiska

może być opracowana tylko w miarę możliwości zdobycia wartościowego materiału faktów. Nie wszystko ma być opisane i wyjaśnione. Braki, trudności, wątpliwości mają być szczerze ujawnione i stwierdzone.

Materiału faktów w wielu dziedzinach może być nie tylko mało, ale i za dużo. Dotyczy to zwłaszcza wszelkich statystyk. Przestrzeganie celowości w gromadzeniu i zużytkowaniu materiałów to trudny, ale niezmiernie doniosły obowiązek realizatorów programu.

W tych wszystkich przypadkach, gdy rozszerzenie zakresu wiadomości drogą obserwacji mogłoby przynieść szkody wychowawcze, należy z niego zrezygnować.

Postulat rzeczowości nie jest równoznaczny z postulatem suchego rejestrowania faktów. Konieczna jest interpretacja, pożądane są ogólne wyjaśnienia, ogólne wnioski nadające faktom głębszy sens. Ale te wyjaśnienia i wnioski powinny mieć rzetelną podstawę. Dopuszczalne jest dawanie hipotetycznych wyjaśnień, ale charakter takiego wyjaśnienia musi być z całym naciskiem stwierdzony. Z tym wiąże się doniosły postulat poprawnego stosowania przez uczniów pojęć, terminów i poprawnego formułowania sądów.

Poznananie rzeczywistości nasunie nie jedną sprawę drażliwą, sporną z punktu widzenia dążeń ideowych. Szczera, poważna atmosfera poznawcza pracy i ogólne ideowe nastawienie na oświetlenie spraw z punktu widzenia interesów ogólnospołecznych oraz interesów Państwa, pozwoli przezwyciężyć te wychowawcze trudności.

Jeśli chodzi o kolejność poznawania środowisk, to ze względów rzeczowych byłoby pożądane, aby młodzież najpierw przeprowadziła badanie wsi, później miasta. Z uwagi jednak na łatwiejszy dostęp do środowiska miejskiego, częstsza będzie prawdopodobnie kolejność odwrotna. W każdym razie pod tym względem poszczególne licea mają swobodę wyboru.

Ponieważ praca ta będzie zbiorowa, rozdzielona między

uczniów, trzeba dążyć do uniknięcia złych skutków tego podziału. Potrzebne jest tu spełnienie pewnych podstawowych postulatów. Każdy uczeń winien wziąć czynny udział w opracowywaniu poszczególnych zagadnień z najważniejszych dziedzin życia środowiska — a więc co najmniej z dziedziny gospodarczej, społeczno-organizacyjnej i kulturalnej. Bardzo ważne jest przy tym, by praca dała rezultaty widoczne dla uczniów. Ale to jeszcze nie wystarczy jako warunek skuteczności pracy. Konieczne jest stworzenie atmosfery uczuciowego poruszenia, pewnej temperatury entuzjazmu, zainteresowania w stosunku do tego zadania, które ma być spełnione zbiorowymi siłami. Głębokie odczucie i zrozumienie sensu i wartości pracy to zasadniczy warunek stworzenia odpowiedniej atmosfery. Na tym tle techniczna organizacja pracy, gwarantująca uchwycenie przez uczniów głębszego jej sensu, nie nastręczy poważniejszych trudności. W każdym razie pierwsze tygodnie wypadnie poświęcić na takie wprowadzenie w pracę.

W toku pracy będą niejednokrotnie wpływały zagadnienia ogólne, dotyczące całego państwa. Dygresje na takie tematy są nie tylko możliwe, ale i pożądane, byleby nie rozsadzały planu pracy i nie zaciemniały jej celu. Szczególnie pożądane jest szersze omówienie takich zagadnień, których systematyczne traktowanie nie jest przewidziane w kompleksie zagadnień współczesnego życia całej Polski. Uczniowie każdego liceum, rekrutowani z szeregu okolicznych środowisk, będą przynosili wiele spostrzeżeń ze swoich osiedli. Wspomnienia zaktualizują się w toku studiów i dadzą cenny materiał do szerszego porównawczego traktowania zagadnień. Będzie to prowadzić w sposób naturalny do uwydatnienia właściwości szerszego terytorium i pozwoli zrozumieć głębsze podstawy terytorialnej struktury Państwa.

Praca nad poznawaniem środowiska będzie z roku na rok łatwiejsza, liceum bowiem będzie rozporządzało materiałami zdobytymi w latach poprzednich. Dobre zużytkowanie tych materiałów pozwoli uczynić pracę bardziej interesu-

jąca, bo umożliwi wykazanie na konkretnym materiale zjawiska rozwoju.

Stosunek liceum do środowiska lokalnego nie może i nie powinien być czysto poznawczy. Zjawiskiem naturalnym i koniecznym będzie uczuciowe zainteresowanie się potrzebami i rozwojem środowiska jako żywego fragmentu wielkiej zbiorowości narodu i państwa. Liceum w swojej pracy wychowawczej jest aktywnym czynnikiem rozwoju środowiska. Uczniowie liceum w toku swoich studiów wzięją się w rolę szkoły powszechnej i nauczyciela w życiu środowiska. Poza tym i poza zakresem stosunku do dziecka niejednokrotnie nasunie się potrzeba czynnego ustosunkowania się liceum do życia i prac kulturalnych środowiska.

C. ZAGADNIENIA ŻYCIA WSPÓLCZESNEGO.

Ustalenie programu zagadnień życia współczesnego dla liceum pedagogicznego jest szczególnie trudne. Niektóre z nasuwających się tu tematów są przynajmniej częściowo uwzględnione w programie pracy innych przedmiotów nauczania (geografia, pedagogika), inne są dostatecznie wyjaśnione przy poznawaniu środowiska lokalnego. Trudność jest tym większa, że w tym drugim przypadku niepodobna z góry przewidzieć, jakie tematy będą w każdym konkretnym przypadku gruntownie opracowane choćby ze względu na materiał środowiskowy. W tych warunkach jedynie celowe jest ustalenie pewnego programu orientacyjnego i pozostawienie znacznej swobody nauczycielowi. Nauczyciel bądź to pominie dany temat, bądź uzupełni i zsyntetyzuje to, co uczniowie o danej sprawie wiedzą, bądź też gruntownie opracuje zagadnienia z uczniami.

Ogólna charakterystyka państwa polskiego ze stanowiska geograficznego i politycznego.

Terytorium i ludność jako jedne ze źródeł potęgi politycznej i gospodarczej państwa polskiego; ogólna cha-

rakterystyka terytorium państwa polskiego ze stanowiska geograficznego, położenie Polski wobec sąsiadów, w Europie i świecie. Faktyczne i potencjalne zaludnienie kraju w jego poszczególnych ośrodkach, przeludnienie wsi jako podstawowe zagadnienie Polski współczesnej, problem narodowościowy i religijny w poszczególnych dzielnicach państwa polskiego. Ocena położenia państwa polskiego, ukształtowanie powierzchni, granic, liczby i rozmieszczenia ludności z punktu widzenia obronności państwa.

Skupienia ludności polskiej za granicą i ich związki z państwem polskim.

Zasadnicze cechy gospodarczego ustroju państwa polskiego.

Państwo polskie jako jednostka gospodarcza; najważniejsze obszary gospodarcze Polski, ich współzależność ze szczególnym uwzględnieniem współzależności miast i wsi; czynniki współzależności gospodarczej; różnorodność produkcji i wymiana.

Rolniczy charakter dzisiejszego państwa polskiego (na ogólnym tle rozwoju stosunków gospodarczych w dawnej Polsce). Wytwórczość wsi polskiej; zajęcia rolnicze, zajęcia dodatkowe. Kultura rolna w Polsce. Działalność rządu, samorządów, zrzeseń oraz jednostek, zmierzająca ku podniesieniu kultury rolnej oraz poziomu życia wsi.

Wytwórczość rzemieślnicza, drobno-przemysłowa oraz wielko-przemysłowa w Polsce w oparciu o własne i importowane surowce. Zagadnienia kolonialne Polski. Zagadnienie samowystarczalności i samodzielności gospodarczej państwa polskiego.

Wymiana wewnętrzna i zewnętrzna: rozprowadzanie wytwarzanych dóbr wewnątrz państwa, organizacja wymiany i zagadnienia komunikacyjne, dostęp do morza jako podstawowe zagadnienie gospodarcze.

Formy własności w przedsiębiorstwach państwowych, Formy własności indywidualnego. Kapitał. Problem ka-

pitalizacji wewnętrznej i zagadnienie oszczędności; instytucje kredytowe i ich rola w życiu gospodarczym Polski.

Rola państwa polskiego w organizowaniu i kierowaniu życiem gospodarczym.

Ocena ilości i jakości produkcji oraz rozmieszczenia warsztatów pracy, surowców i dróg komunikacyjnych z punktu widzenia obronności państwa.

Zasadnicze cechy współczesnego ustroju społecznego w Polsce.

Pojęcie społeczeństwa i grupy społecznej. Podstawy obecnego ustroju społecznego w Polsce: własność indywidualna, prawo wyboru zawodu, rodzina jako podstawowa jednostka społeczna, wielość grup, wolność stowarzyszania się, równość wobec prawa.

Układ warstw społecznych w związku ze stopniem wykształcenia, funkcjami zawodowymi i stanem majątkowym jednostki. Różnicowanie społeczne ludności wiejskiej i miejskiej. Zawód jako forma uczestnictwa w pracy zorganizowanego społeczeństwa. Wzajemne przenikanie warstw i demokratyzacja społeczna, oraz rola państwa w tym procesie.

Naród jako twór dziejowy. Znaczenie więzów łączących ludzi w naród.

Najważniejsze zagadnienia kulturalne Polski współczesnej.

Kultura i jej składniki. Zasadnicze cechy kultury polskiej jako wynik dziejowego dorobku narodu polskiego.

Zagadnienie powszechnego udostępnienia wartości kulturalnych w Polsce. Rola szkolnictwa i działalności oświatowej w podnoszeniu potrzeb kulturalnych i pobudzaniu twórczości na polu kultury.

Rola nauki i sztuki w kulturze duchowej społeczeństwa. Inicjatywa społeczna i prywatna w dziedzinie popierania twórczości kulturalnej w zakresie nauki, sztuki i lite-

ratury; pomoc państwa. Organizacja polskiej kultury intelektualnej i artystycznej.

Kultura społeczno-moralna w stosunkach międzyludzkich, w urządzeniach i organizacji życia społecznego. Obyczaje i zwyczaje.

Kultura duchowa jako więź i siła narodu i państwa.

Państwo jako forma organizacyjna narodu i społeczeństwa. Podstawy organizacyjne państwa polskiego.

Pojęcie państwa i jego ustroju. Cele i zadania państwa współczesnego.

Państwo narodowe i narodowościowe. Mniejszości narodowościowe w państwie polskim.

Władza zwierzchnia w państwie. Konstytucja jako ustawa zasadnicza państwa. Główne organy władzy w państwie i ich atrybucje. Centralizm i samorząd. Działalność prawodawcza państwa. Ład i bezpieczeństwo wewnątrz państwa. Wymiar sprawiedliwości. Praworządność. Kontrola nad organami władzy. Prawa i obowiązki obywatelskie. Doświadczenia dziejowe Polski w zakresie organizacji wewnętrznej państwa i ich wykorzystanie w obowiązującej konstytucji.

Finanse państwa, jego majątek i dochody. Podatki, cła, monopole. Budżet państwowy. Dbałość o dobrobyt materialny ludności.

Stosunek państwa do wyznań religijnych. Zasada tolerancji. Stanowisko kościoła katolickiego.

Polityka zagraniczna państwa polskiego w związku z zasadniczymi problemami politycznymi i gospodarczymi Polski. Udział i rola Polski w instytucjach międzynarodowych.

Organizacja siły zbrojnej w Polsce. Siła obronna państwa polskiego jako podstawa samodzielności politycznej i gospodarczej. Silna armia polska jako gwarantka całości i bezpieczeństwa państwa.

Opieka państwa polskiego nad ośrodkami ludności polskiej za granicą.

Jednostka i państwo.

Stosunek jednostki i państwa na tle rozwoju historycznego. Udział jednostki w życiu zbiorowym i wynikające stąd dla niej obowiązki. Rola inicjatywy prywatnej i twórczości indywidualnej w dorobku kulturalnym i materialnym. Rola i znaczenie przywódców.

Co daje i zabezpiecza jednostce państwo.

Rola państwa w życiu zbiorowym i indywidualnym.

W powyższym wykazie zagadnień należy rozróżnić problemy, których rozwiązanie jest ustalone w nauce i może być opracowane w szkole na podstawie dostępnego uczniom materiału, oraz problemy mające charakter wskazań uświadamiających zadania stojące przed państwem polskim i wynikające stąd dla obywateli obowiązki. Do tego typu problemów należą np. zagadnienia kolonialne Polski, silna armia jako gwarantka całości i bezpieczeństwa państwa itp.

Choć materiał faktyczny skupiony wokół wspomnianych zagadnień odnosi się do różnych nauk specjalnych, to jednak potraktowany on jest w sposób łączny, w takich związkach i połączeniach, w jakich występuje w życiu.

Przerabiając te zagadnienia życia współczesnego nauczyciel winien zwrócić uwagę na: 1) zużytkowanie wiadomości i pojęć zdobytych przez uczniów w toku nauki gimnazjalnej, 2) zużytkowanie wiadomości i pojęć zdobytych przy poznawaniu środowiska lokalnego, 3) nadanie całemu materiałowi charakteru dynamicznego, 4) racjonalne wykorzystanie pozostawionej mu swobody w rozwijaniu zagadnień.

Nadanie materiałowi charakteru dynamicznego możliwe będzie przez uwzględnienie w obrazie Polski współczesnej kierunków rozwojowych i w niektórych przypadkach tła historycznego oraz porównania z innymi państwami. Wykorzystując w pełni wszelki posiadany i dostępny materiał fak-

tyczny należy dążyć raczej do ujęć i omówień zasadniczych. Nauczyciel i uczniowie winni uchwycić tam, gdzie to będzie możliwe, „teraźniejszość“ jako etap przejściowy między „wczoraj“ i „jutro“. Nie będzie to jednak w żadnym przypadku szczegółowe rozpatrywanie rozwoju jakiegoś zagadnienia z punktu widzenia historycznego, lecz tylko niezbędne zaznaczenie najważniejszych punktów, w postaci bądź powołania się lub przypomnienia materiału znanego już uczniom, bądź też podania wiadomości przez nauczyciela w formie wykładu. Przy porównaniu z innymi państwami należy z reguły uwzględniać sąsiadów Polski oraz państwa różniące się od niej krańcowo i te, które są do Polski najbardziej zbliżone pod danym względem.

Wśród kwestyj stanowiących rozwinięcie zagadnień zasadniczych znajdują się czasami kwestie o niewielkim zakresie materiału faktycznego, które umieszczono głównie ze względu na ich ważność. W tych przypadkach nie należy dążyć do rozszerzenia danego tematu, pamiętając, że dobór kwestyj i ich sformułowanie nie było przeprowadzane bynajmniej pod kątem ujednostajnienia czasowego. Niektóre z nich zajmą większą ilość czasu, inne mniejszą.

Ustalona w programie kolejność zagadnień nie powinna być rozumiana jako obowiązkowa. Nauczyciel, zależnie od organizacji pracy, zwłaszcza w zakresie poznawania środowiska (część B), ma prawo dokonywać uzasadnionego przegrupowania materiału części C.

Całość materiału faktycznego, którym młodzież będzie operować, można podzielić, biorąc pod uwagę źródła wiadomości, na dwie części: 1) materiał książkowy i 2) materiał obserwacyjny.

Podstawą pracy pod względem ilościowym i jakościowym będzie materiał książkowy, czerpany z podręcznika oraz z roczników i opracowań statystycznych, ustaw i rozporządzeń, artykułów, monografii, dzieł popularno-naukowych itp. Uzupełnieniem tego materiału będzie materiał obserwacyjny,

już zdobyty i ciągle zdobywany przez uczniów dzięki obserwacji zjawisk odnoszących się zarówno do środowiska lokalnego jak i do całego państwa.

Wzajemne ustosunkowanie obu rodzajów materiału jest rzeczą podstawowej wagi dla wartości i skuteczności pracy w zakresie tego przedmiotu. Należy przede wszystkim wziąć pod uwagę niejednorodną ich wartość zarówno pod względem jakościowym jak i ilościowym. Wiadomości dostarczone przez książki będą naogół pewne, obiektywne, opracowane i uzasadnione naukowo, odnoszące się w większości wypadków do całości państwa, podczas gdy obserwacja, choćby przeprowadzona celowo i najskrupulatniej w najlepszych nawet warunkach, da materiał raczej niepewny, o zabarwieniu subiektywnym, jednostronny i ograniczony do najbliższego środowiska.

Część materiału nauczania będzie więc ujęta z dwu punktów widzenia: od strony środowiska lokalnego oraz od strony całości państwa. Przerabiając np. kwestię wytwórczości rzemieślniczej pożądane będzie wykorzystać w odpowiedni sposób wiadomości posiadane przez uczniów i odnoszące się do miejscowego środowiska. Później zaś należy tę kwestię przenieść na tło ogólnopaństwowe.

Nie przy każdym temacie będzie możliwe takie podejście, czy to ze względu na sam temat, odnoszący się bezpośrednio do całości państwa, czy też ze względu na niedostępność pewnych tematów do obserwacji bezpośredniej (przynajmniej dla uczniów danego liceum). Program nie ustala szczegółowo, przy jakich kwestiach należy uwzględnić materiał obserwacyjny, zwraca jedynie uwagę na konieczność wykorzystania go we wszystkich sytuacjach, gdy to jest możliwe.

W ciągu dwuletniego kursu uczeń winien zapoznać się z pojęciami i terminami z zakresu socjologii (społeczeństwo, grupa społeczna, cechy grupy nieorganizowanej i zorganizowanej, pojęcie więzi społecznej, władzy, ciągłości życia społecznego, cywilizacji, kultury itp.), z zakresu eko-

nomii (cele działalności gospodarczej człowieka, potrzeby ludzkie i ich hierarchia, podział pracy i wzajemna zależność różnych zajęć, produkcja, usługi, wymiana, spożycie, podział dóbr, wartość, cena, formy posiadania, dochód społeczny, indywidualny, najważniejsze czynniki wpływające na kształtowanie się form działalności gospodarczej człowieka, współzależność ośrodków gospodarczych itp.), z zakresu nauk prawnych (konstytucja, prawo, ustawa, dekret, rozporządzenia itp.).

Pojęciowe zrozumienie zjawisk powinno następować na podstawie ujęcia wyobraźeniowego, dostarczonego przez bezpośrednią obserwację. Uczeń, operując materiałem faktycznym, winien od razu przyzwyczajając się do używania odpowiednich terminów naukowych, jak również używając terminów winien podkładać pod nie treść faktyczną, życiową, aby nie były one dla niego pustymi nazwami.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

Celem zajęć i studiów objętych tym programem jest:

1. rozbudzanie i pogłębianie w młodzieży przeżyć społeczno-wychowawczych jako podstawy do studiów pedagogicznych;
  2. dostarczanie młodzieży zasobu wiedzy o najważniejszych zagadnieniach politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych państwa polskiego; uświadamianie najważniejszych zadań na przyszłość i zagadnień związanych z obroną państwa;
  3. wyrabianie czynnej postawy obywatelskiej;
  4. umożliwienie młodzieży zrozumienia roli pracy zawodowej nauczycielskiej w twórczości dziejowej narodu i głębszego związania się z tą pracą.
- Trzy grupy zajęć i zagadnień zostały połączone w jeden przedmiot szkolny, ponieważ wiąże je wspólne pole pracy i wspólne cele oraz dlatego, że tylko łącznie mogą

one mieć głębszy wpływ kształcący. Związek ten winien być jedną z podstaw organizacji pracy.

Poszczególne licea i poszczególni nauczyciele muszą mieć swobodę inicjatywy nie tylko w zakresie metod, ale w znacznym stopniu w zakresie treści pracy i sposobu jej ujęcia. Tylko doświadczenie zdobywane przez twórczą, samodzielną pracę w wielu ośrodkach może utorować właściwe drogi realizacji. Zasady jednak organizacji pracy wynikają z samej natury rzeczy, są składnikiem samej koncepcji programu i wymagają omówienia.

Praca w zakresie tego przedmiotu wykonywana będzie częściowo podczas zwykłych zajęć szkolnych, częściowo będzie się odbywała poza murami liceum. Dotyczy to przede wszystkim najistotniejszych zajęć związanych z poznawaniem życia dziecka oraz bardzo ważnych prac z zakresu poznawania środowiska (część A i B programu).

Aby nie przeciążać uczniów pracą w godzinach pozaszkolnych należy wykonywać znaczną część prac tego rodzaju w ramach dnia szkolnego, zużywając na nie godziny przewidziane na ten przedmiot w planie. Część jednak tych prac, zwłaszcza zajęcia polegające na współżyciu z dziećmi ze szkoły ćwiczeń poza terenem tej szkoły, nie będą mogły zmieścić się w godzinach szkolnych i będą wykonywane przez uczniów w innym czasie. Zajęciami takimi będzie kierował nauczyciel, w wymiarze, jak to określono w uwagach wstępnych, nie przekraczającym 2 godzin tygodniowo dla nauczyciela w klasie I.

Zwykłe szkolne zajęcia lekcyjne obejmują dział C (zagadnienia życia współczesnego) oraz część ważnych prac z działu A i B. Znajdą się tu: wprowadzenie w pracę nad danym zagadnieniem, lektura, instrukcje, plany obserwacji, sprawozdania i opracowywanie materiałów zdobytych, źródeł, materiałów drukowanych.

Zajęcia z zakresu współżycia z dzieckiem i poznawanie życia dziecka w środowisku powinny trwać przez całe trzy lata i w każdej klasie będzie potrzebny czas na przy-

gotowanie tych prac oraz opracowanie wyników. Prace nad poznawaniem środowiska skupiają się w drugim półroczu klasy I i w pierwszym półroczu klasy II, jakkolwiek w odpowiednich warunkach nauczyciel może pracę tę, zwłaszcza nad wybranymi sprawami, prowadzić i nadal. Prace nad zagadnieniami życia współczesnego skupiają się w drugim półroczu klasy II i w klasie III, jakkolwiek w klasach poprzednich w związku z poznawaniem środowiska uczniowie będą mogli w wielu zakresach zdobyć już odpowiednie przygotowanie.

Przytoczony sposób rozkładu zajęć nie może być rozumiany jako sztywna, stała konstrukcja. Wskazuje on jedynie rozkład na lata poszczególnych działów pracy i zasadę ilościowego podziału czasu pomiędzy te działy.

Niezmiernie doniosła jest sprawa, kto ma prowadzić tę pracę w liceum. Co do kwalifikacji pracowników należy stwierdzić, że opierają się one przede wszystkim na zainteresowaniu się tymi sprawami, przejęciu się nimi i własnych pracach wychowawczych prowadzonych z głębszym społecznym nastawieniem. Prace działu A i B winienby w liceum w miarę możliwości prowadzić jeden nauczyciel. Zagadnienia higieniczno-zdrowotne z reguły omawia lekarz. Pracę z działu C może prowadzić inna osoba. Dla gruntowniejszego opracowania pewnych zagadnień mogą być proszeni na odczyty prelegenci — specjaliści. Prace w dziale A związane ściśle z realną pracą wychowawczą nauczycieli szkoły ćwiczeń muszą być prowadzone przy ich współdziałaniu.

Przy dobrym ujęciu pracy grupa uczniów liceum współpracująca z nauczycielem danej klasy szkoły ćwiczeń stanowiłaby jakby grono jego asystentów. Nauczyciel liceum prowadzący pracę organizowałby dzielenie się rezultatami i kierował interpretacją spostrzeżeń dokonanych przez grupy uczniów liceum pracujących na terenie różnych klas szkoły ćwiczeń. Jest pożądane, aby nauczyciele szkoły ćwiczeń byli wciągani do tej pracy przynajmniej w najważniejszych jej stadiach.

Na dyrektora liceum spada doniosłe zadanie ustalania przy współudziale Rady Pedagogicznej planu pracy i koordynowania pracy wszystkich biorących w niej udział pracowników.

HIGIENA.

Zgodnie z uwagami wstępnymi należy w liceum:

1. w dalszym ciągu przyzwyczajając praktycznie licealistów do codziennego higienicznego życia i nauczyć wdrażania dzieci w przyzwyczajenia higieniczne przez: a) atmosferę higieniczną liceum i szkoły ćwiczeń oraz internatu, o ile istnieje on przy liceum, b) ścisłe przestrzeganie przepisów higienicznych w tych zakładach, c) pouczanie i kontrolę licealistów w przestrzeganiu i pilnowaniu postępowania higienicznego na terenie szkoły ćwiczeń;

2. zapoznać z warunkami życia dziecka w rodzinie i z jego potrzebami: żywienie, ruch, sen i wypoczynek, praca i wczasy;

3. zapoznać z teoretycznymi zagadnieniami, dotyczącymi zdrowotności, z najważniejszymi przepisami prawodawstwa sanitarnego, obowiązującymi jednostkę i zbiorowość, zwłaszcza w szkole;

4. zapoznać z najważniejszymi typowymi instytucjami społecznymi, istniejącymi dla celów zdrowia publicznego.

Praktyczne nauczanie higieny winno być rozłożone na trzy lata i przeprowadzone pod ogólnym kierunkiem lekarza szkolnego przy współudziale wszystkich nauczycieli zarówno liceum jak i szkoły ćwiczeń. Czynna postawa licealistów jest warunkiem nieodzownym. W całej pracy należy wykorzystywać wiadomości posiadane już przez uczniów przede wszystkim w zakresie higieny osobistej, uwzględnionej obszernie w klasie IV gimnazjum w ramach nauki o człowieku. Jeśli chodzi o teorię, należy wprowadzać niezbędne teoretyczne uzupełnienia przy nauce różnych przedmiotów. Tak więc zagadnienie rozwoju fizycznego dziecka uwzględnione jest w klasie I w nauce psychologii. Z zagadnieniami

warunków zdrowotnych życia dziecka szkolnego w domu i szkole licealiści zapoznają się, począwszy już od klasy I, w czasie opieki, którą sprawują nad dziećmi w myśl działu A, w klasie II zaś z warunkami zdrowotnymi środowiska lokalnego, w którym znajduje się liceum, i środowiska wiejskiego w myśl działu B programu. W ramach godzin działu B i C tegoż przedmiotu odbywać się winno także praktyczne zapoznanie licealistów z instytucjami społecznymi, istniejącymi dla celów zdrowia publicznego, np. urządzenia do usuwania nieczystości, instytucje zaopatrujące w wodę, ośrodki zdrowia, przychodnie przeciwgruźlicze itp. Od klasy II w czasie praktyki szkolnej w ramach godzin nauczania i wychowania w szkole powszechnej licealiści wnikają szczegółowo w praktykę wpajania w dzieci przyzwyczajzeń higienicznych i w zagadnienia higieny nauczania, prowadzą lekcje z zakresu higieny, biorą udział w badaniach dzieci, w dożywianiu dzieci w szkole ćwiczeń itd.

Zagadnienia związane z higieną ruchu uwzględnione są przy nauczaniu ćwiczeń cielesnych zarówno z punktu widzenia licealistów jak i uczniów szkoły powszechnej. Ratownictwo w ogóle wraz z obroną i ratownictwem przeciwlotniczo-gazowym uwzględnione jest obszernie w programie przysposobienia wojskowego dla dziewcząt w klasie I i II liceum pedagogicznego.

W klasie III przewiduje się 1 godzinę tygodniowo na syntetyczne omówienie przez lekarza szkolnego zagadnień higieny szkolnej i społecznej. Będzie to przede wszystkim zebranie w jedną całość, usystematyzowanie i niezbędne teoretyczne uzupełnienie wiadomości, gromadzonych przez uczniów w ciągu całej nauki w liceum.

Przewiduje się uwzględnienie następujących zagadnień.

I. Higiena szkolna.

a) Higiena budynku szkolnego, zaopatrywanie go w wodę, urządzenia asenizacyjne, inne urządzenia szkolne itd.

b) Higiena nauczania.

c) Choroby zakaźne wieku szkolnego. Drobnoustroje chorobotwórcze. Pojęcie odporności wrodzonej i nabytej. Szczepienia ochronne. Choroby wysypkowe. Zakażenie przez przeżółknięcie pokarmowe. Zakażenie dróg oddechowych. Walka z chorobami zakaźnymi.

d) Choroby związane z błędami żywienia: krzywica, próchnica zębów, zaburzenia rozwojowe itd.

e) Wady budowy układu ruchowego i ich zwalczanie: (postawa, kręgosłup, itd.).

f) Organizacja opieki higieniczno-lekarskiej w szkole. Atmosfera higieniczna szkoły. Higiena jako zagadnienie wychowawcze.

g) Pomoc i samopomoc społeczna w szkole: dożywianie dzieci w szkole, kolonie letnie i półkolonie. Szkoły na otwartym powietrzu. Współpraca nauczyciela z instytucjami opieki społecznej i zdrowia.

h) Higiena zawodu nauczycielskiego. Pomoc lekarska dla pracowników państwowych.

II. Higiena społeczna.

(Należy podkreślać nieustanne zazębianie się zagadnień higieny szkolnej i społecznej).

a) Dbałość o zdrowie człowieka jako zagadnienie społeczne (medycyna — leczenie, higiena i medycyna zapobiegawcza). Kultura życia codziennego i jej znaczenie.

b) Przyczyny zachorowań w ogóle, a zwłaszcza przyczyny zachorowań na choroby mające znaczenie społeczne.

c) Zadania higieny społecznej: zabezpieczenie człowieka przed czynnikami chorobotwórczymi (higiena warunków społecznych) oraz zwiększanie odporności człowieka w stosunku do tych czynników (eugenika i indywidualna higiena wychowawcza).

d) Zapoznanie ogólne z prawodawstwem higienicznym. Zakres działania władz państwowych (rządowych i samorządowych), czuwających nad zdrowiem publicznym, z uwzględ-

nieniem odrębnych warunków w mieście i na wsi. Znaczenie statystyki higienicznej.

e) Choroby społeczne. Podstawy zwalczania chorób społecznych. Specjalne uwzględnienie gruźlicy jako choroby społecznej i metod jej zwalczania. Choroby weneryczne. Alkoholicyzm. Choroby umysłowe.

f) Walka ze zwyrodnieniem rasy. Zagadnienie śmiertelności niemowląt. W związku z tym dla uczennic zasady racjonalnego pielęgnowania niemowląt.

g) Ośrodki zdrowia, ich organizacja (skoncentrowanie w nich opieki nad matką ciężarną i dzieckiem, przychodnie przeciwgruźlicze, przeciwjaglicze), ich związek z urzędami sanitarnymi. Organizacja państwowej i samorządowej służby zdrowia.

h) Polski Czerwony Krzyż jako stowarzyszenie wyższej użyteczności publicznej. Koła młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża jako organizacja higieniczno-wychowawcza.

Wycieczki w klasie III powinny uwzględnić:

1. szkołę wzorową pod względem higienicznym w mieście, a w miarę możliwości i na wsi;
2. szkołę upośledzoną pod względem higienicznym;
3. szkołę dla dzieci, znajdujących się w utrudnionych warunkach rozwoju np. dla dzieci wątłych, zagrożonych gruźlicą, ociemniałych, upośledzonych umysłowo, głuchoniemych;
4. ośrodek zdrowia.

PEDAGOGIKA.

KLASA III.
(6 godzin tygodniowo)

I. Uwagi wstępne o procesach wychowawczych i celach ich rozważania.

II. Wychowanie przez życie we współczesnych konkretnych polskich środowiskach. Obrazy z dziejów wychowania jako przykłady wychowania w odmiennych warunkach. Ideały wychowawcze w epokach ubiegłych. Ścierające się dzisiaj prądy ideowo-wychowawcze. Współzależność ideałów wychowawczych z innymi zjawiskami życia społecznego. Ideały wychowawcze kierujące dzisiaj w Polsce wychowaniem w szkolnictwie publicznym.

III. Powstawanie w ciągu dziejów instytucji wychowawczych oraz różnych typów szkół i ich charakterystyka. Wprowadzenie obowiązku szkolnego. Kształtowanie się współczesnych systemów szkolnych.

IV. Najważniejsze wiadomości z historii szkolnictwa w Polsce, zmierzające do nawiązania nici polskich tradycji w organizacji szkolnictwa i w pracy wychowawczej.

V. Naczelne zagadnienia wychowania fizycznego.

VI. Osobowość i jej struktura. Charakter. Czynniki rozwoju osobowości. Społeczeństwo a osobowość — droga do rozwoju narodu i jego kultury oraz potęgi państwa przez rozwój osobowości obywateli.

VII. Rozpatrzenie najważniejszych czynników oddziałujących na kształtowanie osobowości wychowanka z uwzględnieniem różnych faz rozwoju osobnika.

VIII. Nauczyciel-wychowawca, jego typ psychiczny. Rozwijanie postawy wychowawczej. Przygotowanie nauczyciela. Przykłady wychowawców wielkiej miary.

IX. Tendencje rozwojowe współczesnych ustrojów szkolnictwa. Ustrój szkolnictwa w Polsce. Szkolnictwo jako czynnik selekcji społecznej. Kształcenie ogólne a przygotowanie do pracy zawodowej.

X. Podstawowe zagadnienia pracy szkoły powszechnej.

XI. Czynniki celowego wychowania poza szkolnictwem i ich rola w kulturze narodu.

XII. Omówienie na przykładach kilku koncepcji pedagogicznych dawnych i współczesnych autorów.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA.

I. Przykłady procesów wychowawczych w rozwoju osobnika (głównie na podstawie wspomnień uczniów o własnych przeżyciach). Istota tych procesów, cele ich rozważania. Dwojaki punkt widzenia przy rozpatrywaniu procesów wychowawczych — poznawczy i praktyczny. Wpływ potrzeb praktycznych na wysuwanie problemów. Konieczność wyraźnego odróżniania źródeł poznawczych i praktycznych przy formułowaniu sądów w sprawach wychowawczych.

II. Wychowanie człowieka przez życie w współczesnym środowisku wiejskim i w typowych środowiskach miejskich. Przegląd dziedzin przeżyć kształtujących wychowawco: przeżycia w obcowaniu z przyrodą, przeżycia związane z zabawą i pracą, przeżycia społeczne w rodzinie, udział w pracy rodziny, przeżycia społeczne w środowisku rówieśników, szersze przeżycia społeczne w środowisku, przeżycia religijne, przejmowanie wiedzy tradycyjnej, wpływ wieści ze świata, przeżycia obyczajowo-towarzyskie, przeżycia związane z celowym oddziaływaniem wychowawczym otoczenia itp. Najważniejsze składniki życia i najważniejsze czynniki oddzia-

lywujące w różnych fazach rozwoju osobnika. Prądy ideowo-wychowawcze nurtujące w środowiskach. Uświadamianie w środowiskach cele działalności wychowawczej. Postulaty oddziaływania na wychowanie dziecka w środowisku przez celowe korygowanie i wprowadzanie czynników wychowujących (postulaty pedagogiki społecznej).

Przykłady wychowania przez życie w środowisku w warunkach wyjątkowo prostych (wieś polska o typie archaicznym, osadnicy polscy w Paranie itp.). Kilka możliwie szczegółowych obrazów wychowania przez życie w określonej epoce dziejów (z historii Grecji, Rzymu, ze średniowiecza, z Polski niepodległej, z Polski pod zaborem).

Idealy wychowawcze minionych epok. Ścierające się na świecie prądy ideowo-wychowawcze. Współczesna oficjalna ideologia wychowawcza Rosji, Włoch, Niemiec. Prądy ideowo-wychowawcze w krajach demokratycznych, ujęcie celów kierujących wychowaniem publicznym w tych krajach. Związek ideałów z życiem duchowym, z politycznymi i społecznymi dążeniami narodów, państw i grup społecznych. Współczesne idealy wychowawcze szkoły polskiej na podstawie obowiązujących postulatów wychowania w szkolnictwie publicznym.

III. Powstawanie w ciągu dziejów i charakterystyka instytucji wychowawczych (nowicjat klasztorny, wychowanie rzemieślnicze, rycerskie).

Powstawanie w ciągu dziejów i charakterystyka różnych typów szkół: szkoła w dobie Helleńskiej, szkoła w Rzymie, szkoły katedralne i parafialne, powstanie uniwersytetów, szkoły średnie w dobie humanizmu, powstanie szkoły ludowej, wprowadzenie obowiązku szkolnego, stopniowe kształtowanie się współczesnych systemów szkolnych. Wzrastająca rola państwa w organizowaniu szkolnictwa.

IV. Historia szkolnictwa w Polsce. Uniwersytet Krakowski. Szkolnictwo w okresie humanizmu. Szkoły różnowiercze i katolickie. Reforma Konarskiego. Komisja Edukacji Narodo-

wej. Szkolnictwo polskie pod zaborem po upadku państwa polskiego. Szkolnictwo w Wielkim Księstwie Warszawskim i w Królestwie Kongresowym ze specjalnym uwzględnieniem szkolnictwa elementarnego. Reforma Wielopolskiego. Szkolnictwo w Galicji. Walka o szkołę polską pod zaborem pruskim i rosyjskim. Szkolnictwo w Polsce odrodzonej.

V. Wychowanek jako organizm psycho-fizyczny. Cele i metody wychowania fizycznego. Pedagogika a postulaty higieny szkolnej.

VI. Struktura osobowości. Charakter. Elementy wrodzone i nabyte osobowości. Czynniki pozaspołeczne. Osobowość a społeczeństwo — rozwój osobowości w toku społecznego życia człowieka. Fazy rozwoju a czynniki rozwoju. Postulaty wychowawcze w stosunku do częstych w Polsce wad charakteru.

Indywidualne różnice osobowości a potrzeba indywidualizacji wychowawczej. Dzieci trudne. Geneza właściwości tych dzieci i wnioski wychowawcze.

Spółczeństwo a osobowość — droga do rozwoju narodu, jego kultury, potęgi państwa przez rozwój osobowości obywateli. Polski postulat samorządnej wewnętrznej postawy żarliwości obywatelskiej wobec zadań narodu i państwa.

VII. Rozpatrzenie najważniejszych czynników oddziałujących na kształtowanie osobowości wychowanka z uwzględnieniem różnych faz rozwoju osobnika: atmosfera domu i szkoły; osobowość ludzi, z którymi wychowanek się styka, a w szczególności osobowość nauczyciela; stosunek osób wychowujących do wychowanka; ocenianie postępowania i pracy wychowanka; samorządne organizowanie przez wychowanków zaspokojenia swoich dążeń i potrzeb; zabawa i praca; praca fizyczna; współdziałanie wychowanka w życiu i pracy środowiska; wychowanie fizyczne; przymus i karność; autorytet krepujący i wyzwalający; informowanie i pouczanie; nauczanie; sztuka; uroczystości szkolne, państwowe itp.

Rola podstawowych ideałów religijnych, moralnych i społecznych w kształtowaniu postawy duchowej i poglądu na świat młodzieży. Postawa duchowa jako motor usiłowań samowychowawczych.

Zagadnienie wychowawczej współpracy szkoły z domem.

VIII. Nauczyciel-wychowawca. Znaczenie wartościowej osobowości nauczyciela. Typ psychiczny wychowawcy. Możliwość rozwijania postawy wychowawczej i czynniki jej rozwoju. Przygotowanie nauczyciela w związku z potrzebami dziecka w różnych fazach jego rozwoju i w związku z rolą szkoły w stosunku do wychowawczego oddziaływania środowiska. Przykłady wychowawców wielkiej miary (Pestalozzi, Estkowski).

IX. Cele umysłowego kształcenia ogółu narodu — cele światopoglądowe, cele praktyczne dla potrzeb pracy, życia społecznego, czasów. Zagadnienie potrzeb umysłowych współczesnego człowieka i próby ich badania.

Obecny ustrój szkolnictwa w Polsce. Tendencje rozwojowe współczesnych ustrojów szkolnictwa pod wpływem rozwoju potrzeb i dążeń społecznych oraz pod wpływem stopniowego dostosowywania organizacji szkół do faz rozwoju psychiki dzieci i młodzieży. Rola szkolnictwa jako czynnika selekcji społecznej, dodatnie i ujemne wartości tego zjawiska. Tendencje rozwojowe w sprawie ustosunkowania kształcenia ogólnego i zawodowego we współczesnym szkolnictwie. Różne drogi przysposobienia do pracy zawodowej w społeczeństwie współczesnym. Zagadnienie doboru zawodowego.

X. Podstawowe zagadnienia pracy szkoły powszechnej. Skutki obowiązkowości szkoły powszechnej — zagadnienie kompensacji braków powstałych pod wpływem złych warunków społecznych. Co w zakresie kształcenia umysłowego może dać siedmioletnia szkoła powszechna. Podstawowe idee pracy przedszkola i szkoły powszechnej w dostosowaniu do faz rozwoju psychicznego dziecka. Drogi dostosowania pracy szkoły powszechnej do różnic wyposaże-

nia psychicznego dzieci. Los dzieci anormalnych — główne zagadnienia szkolnictwa specjalnego. Podstawowe idee współczesnych dążeń programowo-metodycznych w pracy szkoły powszechnej.

XI. Rola czynników celowego wychowania poza szkolnictwem.

Pozaszkolne instytucje służące wychowaniu dziecka. Rola wychowawcza służby wojskowej. Wpływ pracy zawodowej na życie duchowe człowieka; skutki wychowawcze wynaturzeń pracy we współczesnym systemie produkcji. Problem kompensacji braków. Problem zapewnienia powszechności pełnego dostępu do kultury. Doniosła rola wychowawcza sztuki (przykład starożytniej Grecji). Potrzeba zapewnienia pomocy w systematycznym kształceniu się jednostkom najbardziej aktywnym umysłowo; rola samouctwa. Rola wpływu osobowości w oddziaływaniu na ludzi dorosłych. Internatowy uniwersytet ludowy jako model instytucji, opartej na wpływie osobowości.

XII. Omówienie poglądów kilku twórców teorii pedagogicznych na podstawie wyjątków z ich dzieł: Plato; jeden z pedagogów katolickich (np. Fénélon); Komeński; Rousseau; Pestalozzi; Herbart; Trentowski. Gruntowne zapoznanie się przez każdego ucznia z jednym dziełem jakiegoś wybitnego pedagoga ostatniej doby.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Nauczanie pedagogiki ma umożliwić ludziom kształcić się na nauczycieli zrozumienie ich roli w społeczeństwie, a przez to dać im najistotniejszą kwalifikację zawodową, przyczynić się do uzupełnienia i pogłębienia poglądu na świat, wzmocnić podstawę ideową w pracy oraz przygotować do krytycznego i możliwie samodzielnego rozwiązywania praktycznych zagadnień wychowawczych.

Nauczanie pedagogiki zmierzać winno do realizowania tego celu przez rzetelną pracę poznawczą. Nauczyciel nie potrzebuje ukrywać swojego gorącego stosunku ideowego do celów wychowania, ale musi się troszczyć o ścisłe wyróżnienie w rozważaniach elementów wartościujących i wyraźnie wskazywać, że źródłem wartościowania jest z sumienia płynąca decyzja tych, którzy stawiają cele, że poznanie naukowie nie może nam nakazać, czego mamy chcieć. Może ono jedynie poddać krytyce zgodność celów szczegółowych ze sobą i z podstawowymi założeniami ideowymi oraz wskazać związki tych założeń z wynikami wychowawczymi.

Osią pracy w tym zakresie winno być dążenie do gruntownego poznania istoty celów wychowawczych uznanych w szkolnictwie publicznym w Polsce za obowiązujące.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU.

Obok właściwego programu podano przykład jego rozwinięcia. Nauczyciel może prowadzić pracę na podstawie przykładu lub opracować własny program szczegółowy, licząc się z przykładem jedynie jako z komentarzem do programu, ujawniającym jego myśl przewodnią.

Zagadnienia wprowadzane przez program nie są dobrane pod kątem widzenia budowania czy odtwarzania jakiegoś systemu pedagogiki. Chodzi o zapoznanie młodzieży z takimi zjawiskami, przepracowanie takich zagadnień, które pozwolą, o ile to jest możliwe przy dzisiejszym stanie wiedzy i na tym poziomie, zbliżyć się do zrealizowania celów sformułowanych na wstępie niniejszych uwag. Program celowo nie proponuje wprowadzenia na porządek dzienny trudnego i spornego a w danym wypadku bezплоdnego zagadnienia, czy i jakie z rozpatrywanych zagadnień należą do zakresu pedagogiki rozumianej jako samodzielna „czysta” nauka, jakie zaś są przedmiotem innych stosowanych gałęzi wiedzy.

Program bierze za punkt wyjścia całą rzeczywistość wy-

chowawczą i w związku z tym celowo wprowadza pojęcie procesu wychowania. Na tym tle mają wystąpić różne rodzaje działalności wychowawczej, a wśród nich działalność szkoły i nauczyciela. Ten układ ma zastosowanie i do tematów historycznych, wprowadzających ucznia w tradycje pracy wychowawczej.

Historia szkolnictwa w Polsce jest ujęta w programie odmiennie od innych tematów z tego zakresu. Podczas, gdy, np. w dziale III celem wprowadzenia tematów z historii szkolnictwa w innych krajach jest pokazanie na przykładach genezy, charakteru i roli różnych typów instytucji szkolnych i wybór tematów zależy od tego, gdzie i kiedy znajdziemy przykłady najbardziej pouczające, historia szkolnictwa w Polsce (dział IV) ma nie tylko nawiązać nić tradycji z polską przeszłością w zakresie wytworzenia form i treści pracy szkół, ale ma równocześnie uświadomić młodzieży całokształt w ujęciu chronologicznym przeszłości polskich wysiłków społecznych w zakresie wychowania, prowadzonych niejednokrotnie w bardzo trudnych warunkach. Takie ujęcie treści działu IV jest więc świadomie odmienne od przyjętego w dziale III programu.

Rozdział o zjawiskach pozaszkolnego oddziaływania wychowawczego na ludzi dorosłych został wprowadzony do programu nie dla celów utylitarnych. Głębsze zrozumienie spraw wychowania nie jest możliwe bez ogarnięcia wzrokiem całego życia człowieka i głównych czynników jego duchowego rozwoju. Minęły już czasy bezплоdnych usiłowań wychowania i kształcenia młodego pokolenia na zapas, na całe życie. Chcąc zrozumieć wychowanie dziecka, trzeba zrozumieć rolę tego wychowania w całym rozwoju osobnika, trzeba więc rozważyć najważniejsze problemy wychowywania dorosłych.

Wreszcie na zakończenie uwag o treści programu potrzebne są pewne wyjaśnienia na temat roli, jaką program wyznacza studiowaniu teorii pedagogicznych. Liczne tematy

w toku całej pracy dadzą sposobność do przytoczenia poglądów któregoś z teoretyków wychowania. Niejednokrotnie te poglądy będą najlepszym wyjaśnieniem rozpatrywanego zjawiska. Przedmiotem pracy w toku całego kursu nie będzie jednak poznawanie teorii, lecz poznawanie rzeczywistości wychowawczej. Wprowadzając na zakończenie kursu teorie pedagogiczne jako tematy, program wysuwa dwa zadania: zapoznanie się uczniów z paroma klasycznymi konsekwentnymi systemami poglądów na wychowanie i przestudiowanie przynajmniej jednego wartościowego dzieła któregoś z nowszych pisarzy pedagogicznych. Zadanie pierwsze miało by na celu przede wszystkim zelekniczyć się młodzieży z porządkującą i organizującą rolą pracy wielkich umysłowości w oparciu o głębokie założenia. Zadanie drugie zmierzałoby przede wszystkim do utworzenia drogi przyszedłemu samouctwu.

METODY PRACY.

Sprawą decydującą o rezultatach nauczania pedagogiki jest obudzenie w młodzieży żywego zainteresowania problemami wychowawczymi. Metoda wprowadzania zagadnień ma tu doniosłe znaczenie. Wszędzie, gdzie jest to możliwe, należy nawiązywać pracę do wspomnień wychowawczych młodzieży i do jej aktualnych przeżyć z zakresu samowychowania i samokształcenia. Należy bowiem pamiętać, że młodzież w tym wieku jest wrażliwa na sprawy rozwoju i kształtowania własnej jaźni. Metoda ta, ważna w ciągu całej pracy, ma szczególnie doniosłe znaczenie przy rozpoczynaniu pracy. Rozważania wstępne o procesach wychowawczych winny się oprzeć przede wszystkim na tych przeżyciach młodzieży.

Materiału do pracy przy nauczaniu pedagogiki winny dostarczać: omówione wyżej wychowawcze wspomnienia i doświadczenia młodzieży z zakresu samowychowania i samokształcenia, obserwacje dzieci w środowisku i w szkole ćwiczeń, obserwacja zjawisk kulturalno - wychowawczych

w środowisku, wiadomości zdobywane przy nauczaniu innych przedmiotów, zwłaszcza zaś przedmiotów pomocniczych dla pedagogiki, lektura dostępnych źródeł, lektura ustępów prac pedagogicznych itp. Konieczne jest przy tym położenie nacisku na materiały z pierwszej ręki, z przeżyć i spostrzeżeń młodzieży, bo dopiero w związku z nimi nabierają pełnej wartości słowo drukowane lub wykład nauczyciela.

Przy gromadzeniu i opracowywaniu materiałów należy dążyć do wprowadzenia ucznia w możliwie najbardziej czynną rolę. Charakter jednak syntetyczny najważniejszych tematów prowadzi do tego, że samodzielna praca uczniów polegać będzie przede wszystkim na dostarczeniu i gromadzeniu materiału. Syntetyczne opracowanie musi być dokonywane przez nauczyciela lub pod jego bezpośrednim kierunkiem, w miarę możliwości jednak przy zastosowaniu metody konwersatornej. Zagadnienia bardziej ogólne z konieczności będą przedmiotem wykładu nauczyciela lub zastępującej wykład lektury wybranych ustępów z dzieł pedagogicznych.

STOSUNEK PEDAGOGIKI DO INNYCH PRZEDMIOTÓW NAUCZANIA.

Dla określenia tego stosunku nie wystarczy pojęcie korelacji. Konieczne jest oczywiście uzgodnienie pracy nauczyciela pedagogiki z pracą nauczycieli innych przedmiotów, zwłaszcza pomocniczych dla pedagogiki. Program pedagogiki musi być uważany za elastyczny — treść pracy w zakresie wielu tematów zależy od tego co zostało zrobione przy nauczaniu innych przedmiotów. Dotyczy to przede wszystkim historii, psychologii, higieny, życia dziecka w środowisku i zagadnień życia współczesnego oraz nauczania i wychowania w szkole powszechnej. Co do tego ostatniego przedmiotu potrzebna jest dodatkowa uwaga. Opracowuje on w konkretnej formie w zakresie praktycznie potrzebnym wszystkie wychowawcze i dydaktyczne zagadnienia, jakie się nasuwają w toku hospitacji i praktyki w szkole powszechnej. Liczne

z tych zagadnień w ujęciu ogólniejszym wejdą na porządek dzienny w pedagogice i będą rozpatrywane między innymi na podstawie zdobytych przez młodzież spostrzeżeń i przeżyć.

Ale te ważne sprawy nie wyczerpują zagadnienia stosunku pedagogiki do innych przedmiotów nauczania. Liceum pedagogiczne ma dać uczniom kulturę umysłową i wykształcenie ogólne w oparciu o treści kulturalno-wychowawcze. Zadanie to tylko w tym przypadku może być dobrze spełnione, gdy problematyki kulturalno-wychowawcze staną się kregostupem całej pracy liceum. Wobec tego zaś, że zadaniem pedagogiki jest syntetyczne ujęcie zagadnień wychowawczych, odgrywa ona szczególną rolę w strukturze programowej liceum. Musi się ona troszczyć o to, aby zużytkować i powiązać to wszystko, co w pracy innych przedmiotów nauczania dotyka ważnych zagadnień kulturalno-wychowawczych.

PRZYSPOSOBIENIE WOJSKOWE.

MŁODZIEŻ MĘSKA.

CELE NAUCZANIA.

1. Wyrabianie podstawowych cnót żołnierskich.
2. Utrwalanie nabytych wiadomości z zakresu obrony kraju i praktyczne ich stosowanie.
3. Ćwiczenie sprawności wojskowej w zakresie służby szeregowego.

KLASA I.

(2 godziny tygodniowo)

I. Strzelectwo. Dział ten, jako ciąg dalszy nabytej w gimnazjum sprawności, obejmuje doskonalenie się w strzelectwie: opanowanie znajomości karabinka sportowego, karabinu wojskowego i granatu ręcznego; pogłębienie techniki dawania strzału; strzelanie z karabinka sportowego, z karabinu wojskowego i rzucanie granatem ręcznym; znajomość ręcznego karabinu maszynowego oraz strzelanie.

II. Walka. Dział ten obejmuje pogłębienie umiejętności zachowania się w polu oraz praktycznego jej zastosowania w ćwiczeniach.

a) Gry polowe: ćwiczenia na stole plastycznym jako przygotowanie do gier polowych i ćwiczeń bojowych; cwi-

czenia z terenoznawstwa rozwijające orientację w terenie przy pomocy mapy i busoli (w tym kilka ćwiczeń nocnych*), czytanie form terenu i sytuacji z mapy, oraz zrozumienie ich z punktu widzenia zadań wojskowych; sporządzanie szkiców topograficznych i perspektywicznych; ćwiczenia obserwacji, wykrywanie celów, również zamaskowanych, oraz określanie ich położenia; ocena odległości; wykonywanie zadań (także w nocy) z zakresu patrolowania i ubezpieczenia w zespołach nie większych niż drużyna, posługując się meldunkiem ze szkicem, łącznością przez gońców i sygnalizacją optyczną.

b) Ćwiczenia bojowe (także nocą): zajmowanie stanowiska ogniowego i prowadzenie ognia; szkolenie patrolowca, zachowanie się w natarciu i obronie; ubezpieczenie w marszu i na postoju (szperacz i czujka); maskowanie przy użyciu łopatk, stosowanie obrony przeciwlotniczej biernej, oraz obrony przeciwgazowej indywidualnej.

III. Służba: obowiązki żołnierza (cechy i cnoty żołnierskie); musztra zwarta zespołu bez broni i z bronią, do drużyny włącznie; musztra luźna w zakresie drużyny; służba wartownika; ogólne wiadomości o organizacji sił zbrojnych i ochronie tajemnic wojskowych; służba porządkowa w zakresie regulaminu hufców szkolnych; obozownictwo obejmujące urządzenia, roboty, życie i tok służby w obozie.

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo)

I. Strzelectwo: pogłębianie techniki i sprawności strzeleckiej, strzelanie z karabinka sportowego, karabinu wojskowego i rzucanie granatem; znajomość ciężkich karabinów maszynowych i strzelanie z nich.

II. Walka. Dział ten obejmuje utrwalanie cech polo-

*) Poza obozem około 5 ćwiczeń nocnych w każdym roku.

wych i nabytych umiejętności przez ćwiczenie w zespołach do drużyny włącznie.

a) Gry polowe: ćwiczenia na stole plastycznym jako przygotowanie do ćwiczeń bojowych; ćwiczenia z terenoznawstwa mające na celu zrozumienie przydatności terenu i jego pokrycia dla obserwacji, ognia i ruchu, oraz ich wpływu przy wykonaniu zadań bojowych, dalsze ćwiczenia z obserwacji oraz stawianie na ich podstawie wniosków odnośnie zadań bojowych; rozpoznanie i ubezpieczenie w ramach nieprzekraczających drużyny (również nocą); wykorzystanie terenu, maskowanie obrony przeciwlotniczej biernej i służba łączności. W grach tych należy wybrać cechy dobrego patrolowca oraz dowódcy zespołu.

b) Ćwiczenia bojowe (także nocne) w zespole nie przekraczającym drużyny; rozpoznanie i ubezpieczenia; zachowanie się w natarciu i w obronie.

III. Służba (charakter żołnierza): musztra zwarta plutonu; musztra luźna w zespole do drużyny włącznie; służba wartownicza i inspekcyjna; organizacja sił zbrojnych oraz ochrona tajemnic wojskowych; służba wewnętrzna oraz wykonywanie i przestrzeganie regulaminu hufców szkolnych przez pełnienie obowiązków funkcyjnych oraz dowódcy zespołu wewnątrz drużyny.

KLASA III.

(2 godziny tygodniowo)*

UWAGI.

1. Hufiec szkolny stanowi zarazem stałe pogotowie obrony przeciwlotniczej i gazowej według specjalnych instrukcji.

2. Praca hufców szkolnych musi być w zakresie zadaniach obrony kraju programowo i metodycznie związana

*) Program ogłoszony będzie osobno.

z innymi przedmiotami tak, by oba te działy tworzyły całość i ciągłość nauczania poprzez całą szkołę.

3. W catokształcie pracy hufców szkolnych poza dwoma godzinami normalnymi tygodniowo, obowiązują: a) cztery półdniowe ćwiczenia w każdym roku i w każdej klasie; b) obóz (trzy do czterech tygodni) w czasie wakacji między pierwszą a drugą klasą.

4. Odnośnie organizacji hufców szkolnych przewiduje się jednego z nauczycieli szkoły, oficera rezerwy, jako komendanta oraz współpracę innych instruktorów wojskowych; obozy organizują władze wojskowe przysposobienia wojskowego w uzgodnieniu z władzami szkolnymi.

Program powyższy jest ogólny i orientacyjny; szczegółowe programy będą aktualizowane co roku.

5. Przysposobienie sportowe (gry i zabawy) tak pod względem organizacyjnym jak i programowym zostają podporządkowane potrzebom hufca szkolnego.

MŁODZIEŻ ŻEŃSKA.

CELE NAUCZANIA.

1. Wyrabianie poczucia podstawowych obowiązków obrony państwa.
2. Utrwalanie nabytych wiadomości z zakresu obrony kraju i praktyczne ich stosowanie.
3. Ćwiczenie sprawności technicznej w ratownictwie sanitarnym i obronie przeciwlotniczo-gazowej.

KLASA I.

(2 godziny tygodniowo)

I. Ratownictwo: opatrywanie ran i uszkodzeń, aseptyka, antyseptyka, sterylizacja; krwotoki i ich opatrywanie; rany i ich opatrywanie, powiktłania w gojeniu się ran, zgorzel, tężec, rany zatrute; ratownictwo. Oparze-

nia, odmrożenia, zmarznięcie, stłuczenia, zmiążdżenia, zwichnięcia, złamanie kości, bandażowanie; zasypanie ziemią, uduszenie, utonięcie, zadławienie, omdlenie, wstrząs nerwowy, wstrząs mózgu, zapaść, udar słoneczny, ciepłoty, porażenie piorunem i prądem elektrycznym, udar mózgowy, atak epilepsji, atak szata, ratownictwo; zatrucia: działanie, objawy, ratownictwo w zatruciach kwasami, zasadami, lekami, pokarmami, tlenkiem węgla; transport chorych i rannych bez noszy i z noszami, improwizowanie noszy; obsługa chorego, stosowanie okładów, baniek, mierzenie ciepłoty, badanie tętna, iniekcja zaskórna, podział i formy leków. Sposoby podawania, przechowywanie leków, apteczka.

II. Służba — służba sekcji ratowniczo-sanitarnej. Ideowe założenia programu: służba dla kraju; przysposobienie kobiet do obrony kraju — ogólne wiadomości o akcji państwowej i społecznej. Dziedziny pracy kobiecej na wypadek wojny. Wojskowa służba pomocnicza, świadczenia osobowe, ogólne wiadomości o organizacji armii w czasie pokoju, hierarchia wojskowa, bronie i służby, jednostki, władze; struktura osobowa wojska, stopnie, droga służbowa, przepisy dyscyplinarne — ćwiczenia porządkowe sekcji ratowniczo-sanitarnej szkolnej.

Sygnalizacja optyczna, telefon i telegraf. Umiejętność postępowania się mapami wojskowymi i ogólna orientacja w terenie.

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo)

I. Ratownictwo: a) Obrona przeciwlotniczo-gazowa — ogólna charakterystyka napadu lotniczego na wnętrze kraju, stopień zagrożenia, bombardowanie dzienne i nocne; desanty lotnicze; środki walki stosowane przez lotnictwo. Środki o. p. l. czynne i bierne — ich charakterystyka.

Służba dozoru jako podstawa organizacji opl.; służba alarmowa. Samoobrona społeczna i służby wcho-

dzące w zakres samoobrony (zasady organizacji i funkcjonowania). Organizacja opl. wnętrza kraju w miastach, osiedlach, budynkach; gazy bojowe: określenie, stężenie, lotność, trwałość; oblok gazowy i plama chemiczna; podział gazów bojowych: toksykologiczny i taktyczny, gazy bojowe duszące, trujące, drażniące, parzące. Wykrywanie gazów bojowych (w zależności od ich działania toksykologicznego). Dymy bojowe: dymy przestaniające i napastliwe. Bojowe środki zapalające.

Obrona indywidualna filtracyjna — maska przeciwgazowa: budowa, wzory masek jedno i dwudrożnych. Maski polskie Nr 32: opis, — obrona indywidualna izolacyjna, aparat tlenowy, obrona przeciwperytyowa.

Obrona zbiorowa. Schron przeciwgazowy, zachowanie się w schronach; pomieszczenie uszczelnione; wybór lokalu, uszczelnienie, wyposażenie, zasady użycia, zachowanie się w pomieszczeniach uszczelnionych. Odkazanie z gazów bojowych fizyczne i chemiczne; zachowanie się ludności cywilnej, uświadczenie, dyscyplina społeczeństwa, zwalczanie propagandy nieprzyjacielskiej i akcji dywersyjnej. Zabezpieczenie żywności, paszy, wody i innych materiałów. Zabezpieczenie zwierząt. Zachowanie się podczas alarmu i po odwołaniu alarmu lotniczego. Obrona prowizoryczna bez masek.

b) Ratownictwo przeciwgazowe: uszkodzenia spowodowane bojowymi środkami chemicznymi; ratownictwo zatrutych gazami bojowymi według poszczególnych grup toksykologicznych, utrzymane na poziomie ratownika nie lekarza; punkty ratowniczo-sanitarne, przychodnie i kąpieliska przeciwperytywowe, odkażalnie.

c) Organizacja ratownictwa sanitarnego oraz władz opl.: podstawy organizacji ratownictwa sanitarnego w opl. ludności cywilnej, organizacja władz państwowych opl. i ich kompetencje, organizacja L. O. P. P., P. C. K. i Zw. Str. Poż. i ich kompetencje.

II. Służba: służba drużyny ratowniczo-sanitarnej, or-

ganizacja drużyny, służba porządkowa w drużynie, służba łączności, radio, umiejętność orientowania się w terenie za pomocą mapy, kompasu itd., znajomość takich środków samoobrony, jak krótka broń, jako też ogólna znajomość i obchodzenie się z bronią wojskową. Sprawność alarmowa w obronie przeciwgazowej.

KLASA III.

(2 godziny tygodniowo)*)

UWAGI.

1. Hufiec szkolny stanowi zarazem stałe pogotowie obrony przeciwlotniczej i gazowej według specjalnych instrukcji.

2. Praca hufców szkolnych musi być w zakresie zagadnień obrony kraju programowo i metodycznie związana z innymi przedmiotami tak, by oba te działy tworzyły całość i ciągłość nauczania poprzez całą szkołę.

3. W całokształcie pracy hufców szkolnych poza dwoma godzinami normalnymi tygodniowo, obowiązują cztery ćwiczenia półdniowe w każdym roku i w każdej klasie. Przewidziany jest ochotniczy udział w obozach, organizowanych przez Organizację Przysposobienia Wojskowego Kobiet w czasie wakacji między I a II klasą.

4. Odnośnie organizacji hufców szkolnych przewiduje się jako komendantkę nauczycielkę wychowania fizycznego, względnie zakontraktowaną instruktorkę Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet przy współudziale lekarza szkolnego.

Program powyższy jest ogólny i orientacyjny; szczegółowe programy będą aktualizowane co roku.

5. Przysposobienie sportowe (gry i zabawy) tak pod względem organizacyjnym jak i programowym zostają podporządkowane potrzebom hufca szkolnego.

*) Program ogłoszony będzie osobno.

ĆWICZENIA CIELESNE.

KLASA I, II, III.
(po 4 godziny tygodniowo)

CHŁOPCY.

I. ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

1. Ćwiczenia porządkowe.

Szybkie i sprawne zbiórki we wszystkich używanych szykach. Rozejść się. Równanie i krycie. Odliczanie. Odstępowanie i łączenie. Marsz i zatrzymywanie się. Sprawianie szyków. Chóralne odpowiedzi na przywitanie i pożegnanie. Występowanie i meldowanie. Przeprowadzanie zbiórek przez uczniów. (Ćwiczenia porządkowe przeprowadzać należy według: „Szkoły Junaka”). Ponadto dodatkowe ćwiczenia porządkowe wskazane dla sprawnego przemieszczania zespołów ćwiczących jak np.: odliczanie w marszu, rozstawianie kolumn ćwiczebnych z miejsca, z marszu i biegu.

2. Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych. Opanowanie wszystkich położań ramion oraz rzuty, wymachy, krążenia itp. we wszystkich kierunkach głównych i pośrednich, z uwzględnieniem łączenia różnych ruchów ramion o pracy dynamicznej ze zmienną szybkością i w różnym rytmie.

Ćwiczenia kończyn dolnych. Opanowanie wszystkich postaw nóg i zmiany postaw, przysiady, skurcze, rzuty, wymachy itp. w różnych kierunkach, o dynamicznej pracy mię-

śniowej ze zmianą szybkości i w różnym rytmie, oddzielnie lub łącznie z ćwiczeniami kończyn górnych.

Ćwiczenia szyi we wszystkich płaszczyznach ze zmienną pracą mięśni.

Ćwiczenia tułowia w płaszczyznach: a) strzałkowej, b) czołowej, c) poprzecznej i d) złożonej, w różnych postawach wyjściowych, z różnymi położeniami lub ruchami ramion, bez użycia przyrządów i z przyrządami, z uwzględnieniem zmiennej pracy mięśniowej i zmiany podstawy dla ruchu. Skłony i skręty bez pogłębiania i z pogłębianiem w różnym rytmie i tempie. Opady. Formy przygotowawcze do skłonów napiętych w różnych postawach wyjściowych. Wszelkie podpory i ćwiczenia na czworakach.

3. Ćwiczenia koordynacyjne.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów w różnych postawach wyjściowych: na czworakach, w kłęku, w półprzysiadzie i przysiadzie, w postawie obunóż i jedenóż, w miejscu i z miejsca. Walki równoważne na przyrządach na różnych wysokościach, w różnych postawach wyjściowych, wymienionych poprzednio, z dodaniem podporu, siadu, wstępowań, wbiegów i wskoków. Dla utrudnienia dostosowywać ruchy ramion. Przenoszenie współćwiczących po ławkach. W celu doskonalenia równowagi należy wykorzystać odpowiednie warunki terenowe.

Ćwiczenia różnostronne kończyn górnych, kończyn dolnych i złożone.

Ćwiczenia zwinności. Przewroty i przerzuty, z miejsca i z rozbiegu. Stanie na rękach.

Ćwiczenia w walce i obronie. Umiejętność zastosowania kilku chwytów i obrony przed chwytami.

4. Ćwiczenia stosowane.

Chód, bieg i marsz. Doskonalenie techniki chodu i biegu, biegi trwałe.

Zwisy. Przeploty bez pomocy nóg. Wspinania z pomocą

i bez pomocy nóg. Postępy w zwisach bez obrotów i z obrotami z pośrednim zginaniem ramion. Zwisы przewrotne i przerzutne. Wymyki na wysokościach dosiężnych i doskocznych. Odmyk tyłem.

Skoki. Skoki wolne bez przyborów i z ich użyciem (np. skakanki) w miejscu, z miejsca i z rozbiegu, z odbicia jednożół i obunóży. Skoki dosiężne, wskoki na przyrządy, skoki ponad przyrządy, przez okienko, w dal, wzwýż i w głąb. Skoki mieszane. Skoki kuczne, rozkroczone, kuczno-rozkroczone, zawrotne, odwrotne, odboczne, szermiercze, podmykiem, przewrotne i przerzutne, skrzyżne i lotne, woltýże. Skoki złożone z użyciem róónnych przyrządów.

II. ĆWICZENIA TERENOWE.

W terenie nieurządonym i mniej lub wýcej urozmaiconym z wýzyskaniem ukształtowania i pokrycia terenu oraz przedmiotów spotykanych (drzewa, pnie, kamienie, kłody, żerdzie, krzaki, kładki, płoty, rowy, doły itp.) prowadzić można ćwiczenia w marszu, biegach, skokach, rzutach, pelzaniu, dźwiganiu, podnoszeniu, wspinaniu itp.

III. TAŃCE NARODOWE I REGIONALNE.

Polonez, krakowiak, kujawiak, oberek, mazur oraz właściwe dla danego regionu tańce (góralskie, śląskie, kaszubskie itp.).

IV. PRZYSPOSOBIENIE SPORTOWE.

1. Gry. Róónne trudniejsze gry bieżne, rzutne i skoczne jako formy przygotowawcze i doskonalące gry drużynowe.

Gry drużynowe: siatkówka, koszykówka, szczypiorniak, palant, hokej na lodzie, piłka nożna. Przy wszystkich wýżej wymienionych grach należy opanowywać technikę i taktykę gry oraz wyrabiać umiejętność gry w zespole i kulturę gry.

2. Lekka atletyka. Biegi krótkie do 100 metrów, długie

na bieżni i w terenie od 1500 do 3000 metrów, sztafety od 60 do 100 m. Przygotowanie do biegów przez płotki. Skoki wzwýż, w dal, z rozbiegu i skok o tyczce. Rzuty dyskiem 1 i 2 kg, oszczepem 600 gr i 800 gr i pchnięcie kulą 5 kg i 7,25 kg. Ciężar przyborów zależny od siły ćwiczących. Rzuty granatem 500 gr w dal i do celu. Przy wszystkich wýżej wymienionych ćwiczeniach należy osiągnąć znajomość techniki wykonania.

3. Pływanie. Zabawy w wodzie z piłką jako przygotowanie do gry w piłkę wodną. Skoki do wody z trampoliny i wieży. Skok startowy. Opanowanie żabki albo cawla na piersiach i plecach, aby przepłynąć 300 m w dowolnym czasie. Nurkowanie ze skoku i z pływania. Znajomość ratownictwa.

4. Wioślarstwo, żeglarstwo i kajakarstwo, zastosowane przede wszystkim do wycieczkowania. Umiejętność wiosłowania na krótkie i długie wiosła (zwracać uwagę na obustronne wýćwiczenie); umiejętność jazdy na puch.

5. Łýżwiarstwo. Jazda figurowa, doskonalenie figur opanowanych poprzednio w gimnazjum i opanowanie nowych figur (np. pętlíce, zwroty, piruety, trójki skakane). Jazda szybka: technika i biegi do 3000 m.

6. Saneczkarstwo. Jazda w terenie i na torach saneczkowych.

7. Narciarstwo. Jazda w terenie płaskim i górskim, opanowanie róónnych rodzajów chodów. Podchodzenie. Zjazdy w poprzek stoku i strzałą. Zmiany kierunku jazdy i sposoby zatrzymywania się. Skoki na skoczniach terenowych. Ślalom. Wycieczki 4—5 godzin marszu dziennie. Biegi zjazdowe o stopniu trudności jak przy ubieganiu się o brązową odznakę P. Z. N.

8. Kolarstwo. Wycieczki do 50 km dziennie na rowerach odpowiednio do tego przystosowanych (kierownica wýżej siodelka).

9. Jazda na motocyklu w zakresie wymagań odznaki brązowej P. Zw. Motocyklowego.

10. Jazda konna w tych miejscowościach, gdzie stacjonują wojskowe oddziały konne, mogące ułatwić uzyskanie koni.

11. Sierzmerka. Zasady walki szablą.

12. Pięściarstwo. Znajomość gimnastyki pięściarskiej, ćwiczeń na przyrządach i zasad walki. Wolna walka (2 starcia po 2 minuty, z 2-minutową przerwą) o charakterze pokazowym. (Uwaga: nauczyciel przerywa walkę natychmiast, gdy tylko przybiera ona charakter brutalny).

13. Wycieczki z grami i ćwiczeniami połowymi według programu hufców szkolnych p. w. z noclegami i obozowaniem pod namiotami, a także używanie busoli i mapy w celu orientowania się w terenie.

DZIEWCZĘTA.

I. ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

1. Ćwiczenia porządkowe.

Szybkie i sprawne zbiórki we wszystkich używanych szykach. Rozejść się. Równanie i krycie. Odliczanie. Odstępowanie i łączenie. Marsz i zatrzymywanie się. Sprawianie szyków. Chóralne odpowiedzi na przywitanie i pożegnanie. Występowanie i meldowanie. Przeprowadzanie zbiórek przez uczennice. (Ćwiczenia porządkowe przeprowadzać należy według: „Szkoły Junaka“). Ponadto dodatkowe ćwiczenia porządkowe wskazane dla sprawnego przemieszczania zespołów ćwiczących jak np.: odliczanie w marszu, rozstawianie kolumn ćwiczebnych z miejsca, z marszu i z biegu.

2. Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych. Opanowanie wszystkich położeń ramion oraz rzuty, wymachy, krążenia itp. we

wszystkich kierunkach głównych i pośrednich, z uwzględnieniem łączenia różnych ruchów ramion o pracy dynamicznej ze zmienną szybkością, w różnym rytmie.

Ćwiczenia kończyn dolnych. Opanowanie wszystkich postaw nóg i zmiany postaw, przysiady, skurcze, rzuty, wymachy itp. w różnych kierunkach, o dynamicznej pracy mięśniowej ze zmianą szybkości i w różnym rytmie, oddzielnie lub łącznie z ćwiczeniami kończyn górnych.

Ćwiczenia szyi we wszystkich płaszczyznach o dynamicznej pracy mięśniowej.

Ćwiczenia tułowia w płaszczyznach: a) strzałkowej, b) czołowej, c) poprzecznej i d) złożonej, w różnych postawach wyjściowych, z różnymi położeniami lub ruchami ramion, bez użycia przyrządów i z przyrządami, z uwzględnieniem zmiennej pracy mięśniowej i zmiany podstawy dla ruchu. Skłony i skręty bez pogłębiania i z pogłębianiem w różnym rytmie i tempie. Opady. Formy przygotowawcze do skłonów napiętych w różnych postawach wyjściowych. Wszelkie podpory i ćwiczenia na czworakach.

3. Ćwiczenia koordynacyjne.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów w różnych postawach wyjściowych: na czworakach, w kłęku, w półprzysiadzie i przysiadzie, w postawie obunóż i jedenóż, w miejscu i z miejsca. Ćwiczenia równoważne na przyrządach na różnych wysokościach, w różnych postawach wyjściowych, wymienionych poprzednio, z dodaniem podporu, siadu, wstępowań, wbiegów i wskoków. Dla utrudnienia dostosowywać ruchy ramion. W celu doskonalenia równowagi należy wykorzystać odpowiednie warunki terenowe.

Ćwiczenia różnostronne kończyn górnych, kończyn dolnych i złożone.

Ćwiczenia zwinności. Przewroty na materacu i na

skrzyni albo na suchej murawie z miejsca i z rozbiegu. Stanie na rękach z odbicia jedno- i z oparciem nóg. Mostek.

Ćwiczenia obrony osobistej. Umiejętność zastosowania kilku chwytów i obrony przed chwytami.

4. Ćwiczenia stosowane.

Chód, marsz i bieg. Doskonalenie techniki chodu i biegu.

Zwisy. Wstępowania, Przeloty: a) pionowe i skośne z pomocą nóg, b) poziome bez pomocy nóg. Wspinania skośne i pionowe z pomocą nóg. Półzwisy: spodem, oparte tyłem i oparte przodem. Zwisy wolne i postępy w bok, w tył, w przód bez obrotów i z obrotami. Wymyk na wysokości głowy.

Skoki. Skoki wolne bez przyborów i z ich użyciem (np. skakanki) w miejscu, z miejsca i z rozbiegu, z odbicia jedno- i obunóż, skoki dosiężne, wskoki na przyrządy, skoki ponad przyrządy.

Skoki mieszane. Kuczny, rozkroczone tylko przez koźła, zawrotne, odwrotne, oboczne (tałwe) szermiercze, podmykiem, przez okienko. Skoki złożone z użyciem różnych przyrządów.

II. ĆWICZENIA TERENOWE.

W terenie nieurządzonym i mniej lub więcej urozmaiconym z wyzyskaniem ukształtowania i pokrycia terenu oraz przedmiotów spotykanych (drzewa, pnie, kamienie, kłody, żerdzie, krzaki, kładki, płoty, rowy, doły itp.) prowadzić można ćwiczenia w marszu, biegach, skokach, rzutach, pełzaniu, dźwiganiu, podnoszeniu, wspinaniu itp.

III. TAŃCE NARODOWE I REGIONALNE.

Polonez, krakowiak, kujawiak, oberek, mazur oraz właściwe dla danego regionu tańce (góralskie, śląskie, kaszubskie itp.):

IV. PRZYSPOSOBIENIE SPORTOWE.

1. Gry. Różne trudniejsze gry bieżne, rzutne i skoczne jako formy przygotowawcze i doskonalące gry drużynowe. Gry drużynowe: kwadrant, palant, siatkówka, jordanka, koszykówka. Przy wszystkich wyżej wymienionych grach opanowywać technikę i taktykę gry.

2. Lekka atletyka. Biegi do 80 m, marszobieg do 1500 m, marsze do 3000 m, sztafety 60-metrowe, skoki w dal z miejsca i z rozbiegu, skoki wzwyż z rozbiegu, rzuty piłkami w dal i do celu, oszczepem 600 gramowym, dyskiem 1 kg i pchnięcie kulą 4 kg, rzut piłką uszatą 1 kg.

3. Pływanie. Zabawy w wodzie z piłką jako urozmaicenie nauki pływania, skoki do wody z trampoliny i wieży. Skok startowy. Opanowanie żabki albo crawla na piersiach i plecach, aby przepłynąć 200 m. Nurkowanie ze skoku i z pływania. Znajomość ratownictwa.

4. Wioślarstwo, żeglarstwo i kajakarstwo zastosowane przede wszystkim do wycieczkowania. Umiejętność wiosłowania na wiosłach krótkich.

5. Łyżwiarstwo. Jazda figurowa, doskonalenie figur opanowanych poprzednio w gimnazjum i opanowanie nowych figur, np.: pętlice, piruety.

6. Saneczkarstwo. Jazda w terenie i na torach saneczkowych.

7. Narciarstwo. Jazda w terenie płaskim i górskim, opanowanie różnych rodzajów chodów. Podchodzenie. Zjazdy w poprzek skoku i strzałą. Zmiany w kierunku jazdy i sposoby zatrzymywania się. Biegi zjazdowe w zakresie brązowej odznaki P. Z. N. Slalom. Wycieczki 3—4 godzin marszu dziennie.

8. Kolarstwo. Tylko w formie turystyki. Wycieczki do 30 km dziennie (kierownica roweru wyżej siodełka).

9. Wycieczki z grami i ćwiczeniami polowymi według programu hufca p. w. z biwakowaniem.

CHŁOPCY I DZIEWCZĘTA.

KLASA II.

A. Wiadomości wstępne o wychowaniu fizycznym.

1. Istota wychowania fizycznego.
 2. Zwięzły rys historyczny rozwoju wychowania fizycznego. (Treść tę podać należy w zarysie, nie zatrzymując się nad analizą metod pracy, a jedynie udowodnić wpływ kultury fizycznej na ogólny rozwój narodów. Zasadnicze przykłady zaczerpnąć z Grecji, z epoki średniowiecza, a w nowych czasach z Niemiec, Szwecji i innych krajów północnych). Rozwój wychowania fizycznego w Polsce, rola Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w historii wychowania fizycznego w Polsce.

3. Cele wychowania fizycznego: zdrowie jednostek i ogólne ich usprawnienie fizyczne, potrzebne w życiu codziennym w okresie pobierania nauki szkolnej w czasie pracy zawodowej i dla celów obronności państwa. Wychowanie fizyczne w szkole ze specjalnym uwzględnieniem szkoły powszechnej wszelkiego stopnia, wychowanie fizyczne w społeczeństwie. Znaczenie Państwowej Odznaki Sportowej.

4. Środki wychowania fizycznego. Należy zwięźle omówić te, które w szkole są pomocniczymi środkami jak odżywianie, działanie światła na ustrój człowieka, powietrze, higiena osobista i środowiska, w którym się człowiek znajduje: szkoła, dom, ulica itd., a głównie zając się zasadniczym środkiem, którym operuje się w zakresie wychowania fizycznego w szkole, tj. ruchem.

Współzależność wszelkich środków wychowania fizycznego, np. ruch a odżywianie; ruch a światło i powietrze; ruch a czystość itd. Ruch, jego wartości w okresie rozwoju organizmu dziecka i z tym związane możliwości i uzdolnienia ruchowe dziecka. Mówiąc o ruchu, należy oprzeć się na wiadomościach z anatomii i przedstawić jego wpływ na budowę

człowieka, a więc ukształtowanie kręgosłupa, ruchomość stawów, elastyczność mięśni. Określić, co to jest dobra, poprawna postawa i wadliwa, zła. W oparciu o zdobyte wiadomości z fizjologii omówić wpływ ruchu na układ czynności vegetatywnych i na system nerwowy. Ruch, jako środek kształcący ogólnie — nabieranie szeregu doświadczeń poprzez ruch. Charakterystyka różnych form ruchu w zastosowaniu do wieku dziatwy i młodzieży. Zabawy, gry, sporty letnie i zimowe, a specjalnie pływanie, wycieczki, turystyka — gry polowe i gimnastyka. Znaczenie tańca (tańiec ludowy i narodowy). Wyszczególnione formy ruchu scharakteryzowane być winny z punktu widzenia ich znaczenia zdrowotnego, sprawnościowego i wychowawczego, przy tym specjalny nacisk należy położyć na te formy, które wchodziły w program ćwiczeń cielesnych szkoły powszechnej. Różnica wpływu na organizm ćwiczeń, odbywanych w zamkniętych salach, na boiskach i w terenach otwartych. Podział wszystkich ćwiczeń cielesnych na trzy zasadnicze grupy: a) ćwiczenia układu ruchowego, b) ćwiczenia układu nerwowego, c) ćwiczenia czynności vegetatywnych.

Charakterystyka tych grup i wyszczególnienie ćwiczeń, które wchodziły w ich skład. W nawiązaniu do wiadomości z fizjologii i psychologii należy omówić poszczególne okresy rozwoju wieku dziecięcego ze wskazaniem możliwości ruchowych dzieci w każdym poszczególnym okresie, po czym przejść do szczegółowej systematyki ćwiczeń cielesnych, biorąc za podstawę program ćwiczeń cielesnych w szkole powszechnej stopnia III. Należy również omówić program ćwiczeń cielesnych w szkołach powszechnych I i II stopnia.

B. Systematyka i metodyka ćwiczeń cielesnych.

Sposób układania lekcji ćwiczeń cielesnych z dostosowaniem do wieku dziatwy, i warunków, w których lekcja się odbywa. Lekcja gimnastyki w sali, na boisku, w lecie, na lo-

dowisku i śniegu, lekcja w wodzie. Lekcja 45 min., 30 min. i 15 min.

Rozkład materiału ćwiczebnego, układanie osnów lekcyjnych i przechodzenie z jednej osnowy do drugiej i do następnych.

Gimnastyka: a) forma naśladowczo-zabawowa; b) naśladowcza i bezpośredniej celowości ruchu; c) forma ścisła.

Systematyka ćwiczeń gimnastycznych według okresów wieku działwy: 6—8 lat; 8—11 lat; 11—12 lat.

Przy podawaniu systematyki należy oprzeć się na następujących grupach: ćwiczenia porządkowe, kształtujące, koordynacyjne i stosowane.

Systematyka zabaw: ze śpiewem, orientacyjno-porządkowe, bieżne, rzutne, skoczne.

Formy przygotowawcze do gier drużynowych: dwa ognie, piłka siatkowa, rzuty do celu. Rozkazownictwo.

Wskazówki do urządzania boiska przyszkolnego.

Sprzęt niezbędny do prowadzenia zabaw z uwzględnieniem wskazówek do wykonywania niektórych rzeczy przez działwę młodszą i starszą np. woreczki z grochem do rzutów, piłeczki z włóczki lub rafii, szarfy, paliki chora-giewki itp.

Ubranie ćwiczebne działwy, woreczki do przechowywania ubrania ćwiczebnego i pantofli.

Urządzenie sali gimnastycznej, przyrządy ważniejsze i mniej ważne.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

1. Rozwijanie organizmu, kształtowanie poprawnej postawy i wszechstronnej sprawności ruchowej (szybkości, zręczności, siły i wytrzymałości), a także przy współdziałaniu tych czynników kształcenie dzielności duchowej, bystrości oraz woli doskonalenia organizmu dla osiągania coraz lepszych wyników.

2. Dostarczenie momentów odprężenia, wypoczynku umysłowego, radości życia i wyrobienie zamiłowania do ruchu.

Przygotowanie młodzieży do spełniania tych zadań, jakie stają przed nią w związku z obroną Państwa.

3. Przygotowanie do prowadzenia ćwiczeń cielesnych w szkole powszechnej.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Klasa I.

W okresie wiosennym i jesiennym, kiedy zajęcia odbywają się przeważnie na boisku, należy obie godziny ćwiczeń cielesnych poświęcić na zapoznanie licealistów i licealistek z zabawami ułożonymi systematycznie według poszczególnych grup oraz z przygotowawczymi formami do gier drużynowych. Lekcje te należy układać w formie lekcji boiskowych, a więc w ich skład powinny wchodzić na początku godziny ćwiczenia korektywne, kształtujące, następnie zabawy o charakterze bieżnym, rzutnym i skocznym, a w zakończeniu lekcji znaleźć się winny ćwiczenia odpoczynkowo-lagodzące. W grach rzutnych należy zwrócić uwagę na rzuty do celu. Okres zimowy przeznaczają się na osobiste usprawnienie licealistów i licealistek w gimnastyce. Przed rozpoczęciem przerabiania materiału ćwiczebnego, przeznaczonego dla liceów, należy wyróżnić wszelkie braki z zakresu programu gimnazjalnego, dążąc stale do doskonalenia ruchu (precyzja) i wyrabiania poprawnej postawy.

Klasa II.

W godzinach przeznaczonych na ćwiczenia cielesne jedną godzinę przeznaczają się na ćwiczenia osobiste uczniów i uczennic. W porze jesiennej i wiosennej w dalszym ciągu należy prowadzić lekcje boiskowe z materiałem zabaw i zaprawy do gier drużynowych, a także biegów, skoków i rzutów. Stopniowo lekcje te powinni z kolegami przeprowadzać

uczniowie i uczennice. Powinni też umieć posługiwać się podręcznikami do zabaw i gier i samodzielnie konstruować lekcje boiskowe, dostosowane do programu szkoły powszechnej. W czasie dyżurów w szkole ćwiczeń powinni wykorzystywać znajomość zabaw, przeprowadzając je z działalnością.

W okresie zimowym godzinę, przeznaczoną na wyćwiczenie uczniów i uczennic, należy wykorzystywać na lekcje gimnastyki, w czasie których 1/4 materiału powinna należeć do zakresu ćwiczeń dziecięcych. Ćwiczenia te należy wplatać w lekcje wtedy, gdy uczniowie (uczennice) zapoznają się z nimi na lekcjach systematyki. Winien być zachowany ścisły związek pomiędzy ćwiczeniami wykonywanymi, a teorią i materiałem nauczania. Drugą godzinę przeznaczyć należy na zapoznanie z teoretycznymi podstawami wychowania fizycznego, a także z systematyką ćwiczeń cielesnych i układaniem osnów lekcyjnych różnego typu i na różnych poziomach nauczania.

Praktyka obejmuje także lekcje ćwiczeń cielesnych z działalnością, omawiane pod kierunkiem nauczyciela ćwiczeń cielesnych.

Klasa III.

Dwie godziny jesienią przeznacza się na dalsze, zupełnie już samodzielne, prowadzenie wszelkich zajęć boiskowych z kolegami (koleżankami) i działalnością.

W okresie zimowym jedną godzinę przeznacza się na osobiste ćwiczenia uczniów (uczennic) w celu utrzymania ich usprawnienia, a drugą godzinę na przećwiczenie zasobu materiału z programu szkoły powszechnej z objaśnieniami metodycznymi, oraz na opracowanie osnów lekcyjnych na lekcje w szkole powszechnej.

Lecje w szkole powszechnej i ich omawianie mieszczą się w godzinach przeznaczonych na praktykę pedagogiczną uczniów i uczennic.

Część godzin w ostatnim okresie pobytu w liceum należy poświęcić na omówienie organizacji pracy z zakresu

ćwiczeń cielesnych w szkole powszechnej, zapoznać z wszelkimi trudnościami, na jakie ten dział pracy natrafia (małe sale, brak sal, lekcje w klasach, na dziedzińcach, boiskach itp.), omówić organizację kółek sportowych w szkołach powszechnych itp.

Główną zasadą przy nauczaniu musi być dbałość o wyrobienie poprawnej postawy ćwiczących przez doskonałe formy ruchu. Nie może to jednak wykluczać ożywienia i pogodnego nastroju, jaki winien cechować lekcje ćwiczeń cielesnych. Ze względów zarówno zdrowotnych jak i dla celów sportowych duży nacisk należy położyć na ćwiczenia tułwiovia, jako na ruchy, mające duże znaczenie w każdej pracy. Ogólnie biorąc, trzeba wyrobić u młodzieży obu płci doskonałą postawę, gibkość, zręczność, koordynację ruchową, siłę i wytrzymałość.

Wysokość przyrządów do ćwiczeń równoważnych dostosować należy do indywidualnych możliwości młodzieży. Dążyć jednak trzeba do osiągnięcia dużego opanowania ruchowego na znacznych wysokościach.

Do ćwiczeń ramion, nóg, a także szyi, tułowia i ćwiczeń równoważnych, zwłaszcza bez przyrządów, jak również przy marszu i biegu można stosować (głównie w zespołach dziewczęcych) odpowiednio dobraną do charakteru ruchu i poprawnie odtworzoną muzykę.

Dwie godziny, przeznaczone w każdym roku na lekcje ćwiczeń cielesnych, należy w zasadzie rozmieścić w tygodniu w równomiernych odstępach czasu. Przy nauce pływania i ćwiczeniach terenowych, wymagających pewnego czasu na dojsście do miejsca ćwiczeń, godziny te mogą być łączone.

Przysposobienie sportowe, na które program przeznacza dwie godziny tygodniowo, odbywać należy w zasadzie w porze poobiedniej. W miejscowościach, gdzie znaczna część młodzieży mieszka poza miastem lub w dzielnicach z dala od szkoły położonych, przysposobienie sportowe winno być organizowane bezpośrednio po lekcjach. Zajęcia te prowadzić należy w grupach dobranych według sprawności i sil

młodzieży, a nie według klas. Zajęcia sportowe winny odbywać się w dni wolne od ćwiczeń cielesnych, objętych planem szkolnym.

Ćwiczenia terenowe, ułożone według ogólnych zasad obowiązujących przy układaniu lekcji ćwiczeń gimnastycznych i uzupełnione niewielką ilością ćwiczeń kształtujących i korektywnych, powinny być stosowane, tam gdzie znajdują się ku temu odpowiednie warunki, jako dobrze przemyślane lekcje w ramach godzin przeznaczonych na ćwiczenia cielesne. Są one specjalnie ważne w liceach pedagogicznych i powinny być stosowane dość szeroko, aby wpoić w przyszłych nauczycieli szkół powszechnych przekonanie o możliwości wykorzystania terenów otwartych dla wychowania fizycznego młodzieży szkół powszechnych.

Zwalnianie od ćwiczeń cielesnych, kwalifikowanie do brania udziału w zawodach oraz odbywania prób o P.O.S. należy do lekarza szkolnego, z którym nauczyciel ćwiczeń cielesnych winien ściśle współpracować.

Prowadząc w liceum przysposobienie sportowe, nie należy rozpraszać się na dużą liczbę rodzajów sportu, podanych w programie, a raczej skupić zainteresowania młodzieży na kilku uzupełniających się rodzajach, mających zastosowanie w szkole powszechnej, względnie mających najkorzystniejsze warunki do ich uprawiania w danym środowisku. Inicjatywa nauczyciela po dokładnym przestudiowaniu warunków i poznaniu młodzieży nie jest ograniczona ramami i zakresem programu.

W każdym szkolnym kole sportowym można część przysposobienia sportowego organizować przy jego pomocy. W zakresie prac męskich szkolnych kół sportowych mogą znaleźć się skoki spadochronowe, żeńskich — strzelectwo.

W liceum zarówno męskim jak i żeńskim można organizować zawody wewnątrzszkolne i międzyszkolne z zakresu przysposobienia sportowego według przepisów odno-

śnych związków sportowych ze zmianami zamieszczonymi poniżej.

Program zawodów obejmuje:

A. W GRACH:

Młodzież męska.

Siatkówka — 2 razy po 10 minut z przerwą 3—5 minut w zależności od temperatury dnia; koszykówka — 2 razy po 10 minut z przerwą 3—5 minut; piłka nożna — 2 razy po 15 minut z przerwą 5 minut; hokej na lodzie — 2 razy po 15 minut z przerwą 10 minut; palant — 2 razy po 20 minut z przerwą 5 minut.

Wymiary boisk w miarę możliwości jak w przepisach właściwych polskich związków sportowych, względnie zbliżone do tych wymiarów w zależności od warunków terenowych.

Młodzież żeńska.

Siatkówka — jak dla młodzieży męskiej,
koszykówka — jak dla młodzieży męskiej,
jordanka — 2 razy po 15 minut z przerwą 5 minut.

B. W LEKKIEJ ATLETYCE:

Młodzież męska.

Bieg na 60 m, bieg na 100 m, bieg sztafetowy po 100 m, skok w dai, wwyż, o tyczce, pchnięcie kulą, rzut dyskiem, oszczepem, granatem.

Młodzież żeńska.

Bieg 60 m, sztafety po 60 m, skok w dai, wwyż, pchnięcie kulą, rzut dyskiem, oszczepem, piłką uszłą.

C. PLYWANIE:

Młodzież męska.

100 i 200 m — żabką lub stylem dowolnym (crawlem), sztafety po 100 m stylem dowolnym, skoki z trampoliny lub wieży: jaskółka w przód, skok zwykły, skok Auerbacha, skok dowolny. Zawody w płycie wodnej, wymagające większego zaawansowania w pływaniu, jedynie w ramach szkolnych kół i klubów sportowych.

Młodzież żeńska.

100 m żabką lub stylem dowolnym (crawlem), sztafety po 100 m stylem dowolnym oraz skoki — jak dla młodzieży męskiej — bez skoku Auerbacha.

D. LYŻWIARSTWO:

Młodzież męska.

Jazda figurowa z zakresu figur objętych programem oraz figury dowolne. Bieg łyżwiarSKI do 500 m i 1500 m.

Młodzież żeńska.

Jazda figurowa — jak dla młodzieży męskiej.

E. NARCIARSTWO:

Młodzież męska.

Bieg na 8 km, skoki, slalom.

Młodzież żeńska.

Slalom.

Każdy uczeń wychodzący z liceum pedagogicznego, wien posiadać P. O. S. Ponadto młodzież może zdobywać specjalne odznaki sportowe.

Absolwent liceum pedagogicznego bez różnicy płci powinien uprawiać kolarstwo jako środek lokomocyjny i wykazać się umiejętnością instruowania sportów, które w czasie pobytu w liceum opanował. Musi umieć sędziować we wszystkich grach drużynowych i organizować wycieczki szkolne i ćwiczenia polowe.

W czasie 9 wycieczek, przeznaczonych dla celów wychowania fizycznego (po 3 na rok), uczniowie i uczennice winni zapoznać się z metodyką wycieczek, organizacją wycieczek szkolnych, a także przerobić cały materiał wycieczkowy, pomieszczony w programie szkoły powszechnej, nie wyłączając zajęć w wodzie i wszelkich zabaw, których nie można przerobić w szkole.

Młodzież słabsza fizycznie zarówno w liceum męskim jak i żeńskim zasadniczo przerabia ten sam zasób materiału ćwiczebnego, jednakże w formach bardziej dostosowanych do jej sił indywidualnych. Z ćwiczeń siłowych jak zwisy, może być częściowo zwolniona, skoki zaś winna wykonywać na przyrządach o niższej wysokości i mniejszą ilość razy. W przypadkach określonych przez lekarza szkolnego młodzież może być zwolniona z trudniejszych ćwiczeń, niekiedy zaś nawet całkowicie.

RYSUNEK.

KLASA I.

(3 godziny tygodniowo)

WARIANT A (dla mniej zaawansowanych).

I. Rysunek z natury i pamięci.

a) Rysowanie z natury przedmiotów żywych i martwych z otoczenia w ujęciu płaskim linią (ołówkiem, węglem, kredkami) i plamą (wydzieranie, wycinanie, malowanie sylwet), wyrażanie zasadniczego kształtu przedmiotu i jego proporcji.

Rysowanie z natury linią i plamą barwną przedmiotów z otoczenia o kształtach brył geometrycznych z uwydatnieniem wyraźnie występujących zbiegów i skrótów perspektywicznych oraz cienia własnego, zakładanie rysunku farbą odpowiadającą barwie przedmiotu. Światłocięć na przedmiotach matowych i błyszczących.

b) Rysowanie poobserwacyjne z pamięci linią i plamą (obserwacja samodzielna i kierowana) roślin, zwierząt, postaci ludzkiej z uwydatnieniem charakterystycznych cech, proporcji i ruchu, oraz budynków, dróg, ulic z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych.

II. Szkicowanie z natury i pamięci jako przygotowanie do posługiwania się rysunkiem na tablicy szkolnej.

a) Szkicowanie z natury przedmiotów (sprzętów, budynków gospodarskich) o kształtach zbliżonych do zasadniczych brył geometrycznych w ustawieniu równoległym

i bocznym do płaszczyzny obrazu z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i światłocienia.

b) Szkicowanie z natury i z pamięci (poobserwacyjne) roślin, zwierząt, postaci ludzkiej z uwzględnieniem budowy, cech charakterystycznych i ruchu.

Uwaga. Na wycieczkach należy uwzględniać szkice terenowe.

III. Rysunek z wyobraźni.

a) Rysowanie łatwych ilustracji na podstawie przerebionego materiału.

b) Projektowanie na płaszczyźnie i w bryle łatwych przedmiotów użytkowych z uwzględnieniem potrzeb własnych, życia codziennego szkoły i dziecka. Jako przykłady służyć mogą: kompozycje liternicze na napisy i ogłoszenia, komponowanie kształtu i ozdoby na drobne przedmioty użytkowe (z zastosowaniem zasad budowy ornamentu w związku z materiałem i narzędziem), komponowanie fragmentów dekoracji sali szkolnej lub teatru szkolnego itp. Zaznajomienie przy powyższych ćwiczeniach z rytmem, symetrią, asymetrią, kontrastem itd. Przerabianie praktyczne ćwiczeń kolorystycznych, zaznajomienie z cechami barw (zasadnicze i pochodne, jasne i ciemne, ciepłe i zimne, jaskrawe i zgaszone itd.). Zaznajomienie z różnymi technikami jak stempel, wycinanie, prószenie, rysowanie gorącym woskiem, malowanie farbą klejową itd.

IV. P i s m o.

Zaznajomienie z pismem rzymskim, tworzenie liter i cyfr z odcinka linii prostej, linii krzywej, koła i łuku i wykonywanie z dala czytelnych napisów (ołówkiem, piórem, pałką).

V. Zasadnicze ćwiczenia w rysowaniu sześcianu, prostopadłościanów i przedmiotów z otoczenia o kształtach zbliżonych do tych brył geometrycznych w rzucie równole-

głym ukośnym. Rysunki należy wykonywać odręcznie i przy użyciu narzędzi kreślarskich.

VI. Poznawanie zabytków sztuki plastycznej znajdujących się na terenie regionu, w którym jest liceum pedagogiczne, i w miarę możliwości na tym tle przypomnienie i rozszerzenie wiadomości o przejawach sztuki polskiej i obcej w najważniejszych okresach (przy pomocy reprodukcji, fotografii, przezroczy i wycieczek).

WARIANT B (dla bardziej zaawansowanych).

I. Rysunek z natury.

a) Rysunek i malowanie z natury przedmiotów użytkowych o różnej powierzchni (matowej, błyszczącej), oraz przedmiotów z drzewa, metalu, szkła itd. pojedynczo i w grupach zestawionych kolorystycznie z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i światłocienia.

b) Rysunek i malowanie z natury roślin i ich fragmenców, zwierząt oraz postaci ludzkiej z uwzględnieniem budowy.

II. Szkicowanie z natury i pamięci jako przygotowanie do posługiwania się rysunkiem na tablicy szkolnej.

a) Szkicowanie z natury i poobserwacyjne z pamięci linią i piłą zabudowań gospodarskich, budowli starych i nowoczesnych, nieskomplikowanych wnętrz, dróg i ulic z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i światłocienia.

b) Szkicowanie różnych typów roślin z uwzględnieniem budowy, szkicowanie zwierząt i postaci ludzkich z uwzględnieniem ich budowy i charakteru ruchu.

Uwaga. Na wycieczkach należy uwzględniać szkice terenowe.

III. Rysunek z wyobraźni.

a) Rysowanie linią i piłą łatwych ilustracji na podstawie przerobionego materiału.

b) Projektowanie na płaszczyźnie i w bryle łatwych przedmiotów użytkowych z uwzględnieniem potrzeb własnych, życia codziennego szkoły i dziecka. Jako przykład służyć mogą: kompozycje liternicze na napisy i ogłoszenia, komponowanie drobnych przedmiotów użytkowych (z zastosowaniem zasad ornamentu w związku z materiałem i narzędziem), komponowanie dekoracji sali szkolnej i teatru szkolnego itp. Zaznajomienie przy powyższych ćwiczeniach z rytmem, symetrią, asymetrią, kontrastem itd. Przerabianie praktyczne ćwiczeń kolorystycznych, zaznajamianie z cechami barw (zasadnicze i pochodne, jasne i ciemne, ciepłe i zimne, jaskrawe i zgaszone itd.). Zaznajomienie z różnymi technikami jak stempel, wycinanie, próśnienie, rysowanie gołym woskiem, malowanie farbą klejową itd.

IV. Pismo.

Zaznajomienie z pismem rzymskim. Tworzenie liter i cyfr z odcinka linii prostej, linii krzywej, koła i łuku i wykonywanie z dala czytelnego napisów (ołówkiem, piórem, patykami).

V. Zasadnicze ćwiczenia w rysowaniu sześcianu, prostopadłościanów i przedmiotów z otoczenia o kształtach zbliżonych do tych brył geometrycznych w rzucie równoległym ukośnym. Rysunki należy wykonywać odręcznie i przy użyciu narzędzi kreślarskich.

VI. Poznawanie zabytków sztuki plastycznej znajdujących się na terenie regionu, w którym jest liceum pedagogiczne, i w miarę możliwości na tym tle przypomnienie i rozszerzenie wiadomości o przejawach sztuki polskiej i obcej w najważniejszych okresach (przy pomocy reprodukcji, fotografii, przezroczy, wycieczek).

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo)

I. Szkicowanie i rysunek z natury i z pamięci.

a) Szkicowanie i malowanie z natury i poobserwacyjne z pamięci roślin, zwierząt, postaci ludzi dorosłych i dzieci z uwzględnieniem budowy oraz ruchu.

b) Szkicowanie i rysunek z natury i z pamięci przedmiotów z otoczenia oraz pejzażu z uwzględnieniem światłocienia i perspektywy.

c) Szkicowanie i rysowanie z pamięci *na tablicy szkolnej* i na dużych arkuszach papieru (węgłem, pędzlem, kredą białą i kolorową) przedmiotów poprzednio rysowanych oraz narzędzi, przyrządów do fizyki i chemii, roślin i ich fragmentów itp. w ujęciu płaskim, w przekrojach i jako schemat budowy.

Uwaga. Na wycieczkach należy uwzględniać szkice terenowe.

II. Rysunek z wyobraźni.

a) Rysowanie linią i plamą barwną ilustracji na podstawie przerobionego materiału.

b) Kompozycyjne ćwiczenia liternicze (transparent, plakat lub wykres) wykonywane pędzlem, pałkami itp.

c) Projektowanie w różnych materiałach stałych i okolicznościowych dekoracji wnętrz szkolnych: rozmieszczanie obrazów i roślin, dekorowanie sal, frontu szkoły itp.

III. Zaznajomienie z programem i metodą nauczania rysunku w szkole powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem pierwszej ze szczebla programowego.

a) Przerabianie ćwiczeń rysunkowych objętych programem szkoły powszechnej. Metodyka tych ćwiczeń i stopnio-

wanie trudności. W związku z ćwiczeniami zaznajomienie z rodzajami techniki, z użyciem odpowiednich materiałów i przyrządów w nauce szkolnej.

b) Opracowywanie rozkładu materiału do wszelkich rodzajów ćwiczeń nauki rysunku dla pierwszego szczebla szkoły powszechnej według obowiązujących programów z uwzględnieniem stopniowania trudności, środowiska i korelacji z innymi przedmiotami.

c) Przygotowywanie planów lekcji praktycznych.

d) Wdrażanie do odczytywania rysunków dziecięcych.

IV. Zapoznanie z przejawami twórczości ludowej na terenie regionu, w którym jest liceum pedagogiczne, w budownictwie, sprzętarstwie, w wyrobach przedmiotów domowego użytku, w strojach, zdobieniu chat, w pięknie obrzędów (muzea regionalne, wycieczki okolicznościowe). Wdrażanie do poszanowania i ochrony tak zabytków sztuki jak i twórczości ludowej na każdym terenie, gdzie znajdzie się przyszyły nauczyciel.

Uwaga. Pożądane pogadanki: „Sztuka ludowa i pseudoludowa“, „Zależność ornamentu od formy i materiału“, „Estetyka życia codziennego“, „Piękno książki“ lub inne zależnie od zainteresowań młodzieży i potrzeb aktualnych.

KLASA III

(3 godziny tygodniowo dla grupy uczniów)

I. Rysunek z natury i z pamięci.

a) Szkice, rysunek i malowanie budowli, fragmentów architektonicznych oraz pejzażu z zastosowaniem różnych technik rysunkowych i malarskich.

b) Szkice z natury i z pamięci linią i plamą zwierząt, ludzi dorosłych i dzieci w ruchu.

c) Szkicowanie i rysunek głowy.

d) Szkice i studia kolorystyczne z natury.

e) Rysunek i szkicowanie z pamięci *na tablicy szkolnej* i dużych arkuszach papieru linią śmiałą i zdecydowaną przedmiotów żywych i martwych z uwzględnieniem przede wszystkim konstrukcji oraz zrozumiałego i jasnego charakteryzowania przedmiotów.

Uwaga. Na wycieczkach wykonywanie szkiców terenowych.

II. Rysunek z wyobraźni.

a) Projektowanie na płaszczyźnie i w bryle przedmiotów użytkowych dla potrzeb szkolnych i pozaszkolnych.

b) Komponowanie dekoracyjne w różnych materiałach: np. dekoracji teatru szkolnego, kostiumów i innych akcesoriów teatralnych, budynku szopki i kukiełek itp.

c) w zakresie pisma komponowanie plakatów, wykresów itp.

III. Uporządkowanie i pogłębienie wiadomości z zakresu perspektywy malarskiej.

IV. Pogłębienie znajomości programu i metodyki nauczania rysunku w szkole powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem II i III szczebla programowego oraz zapoznanie z literaturą z zakresu metodyki nauczania rysunku w szkole powszechnej.

Opracowywanie rozkładu materiału naukowego do poszczególnych rodzajów ćwiczeń nauki rysunku dla wszystkich klas ze szczególnym uwzględnieniem II i III szczebla programowego według obowiązującego programu, z uwzględnieniem stopniowania trudności, środowiska i korelacji z innymi przedmiotami.

Przygotowywanie planów lekcji praktycznych oraz omawianie lekcji.

VI. Zaznajomienie z najważniejszymi fa-

zami rozwoju sztuki polskiej a także obcej przez omawianie i charakteryzowanie typowych zabytków na podstawie odpowiednio dobranych przezroczycy, fotografii i reprodukcji oraz w miarę możliwości — oryginałów, szczególnie w zakresie sztuki polskiej.

Opracowywanie indywidualne pogadankę o wybitnych zabytkach architektury polskiej np. Wawel, Łazienki itd. oraz o wybitnych polskich artystach jak Matejko, Grottger, Chelmoński itd. na podstawie odpowiednio wybranych monografii, reprodukcji, fotografii, przezroczycy.

Opracowywanie indywidualne i grupowe: wybranych zagadnień z historii sztuki np. „Charakter architektury epoki stanisławowskiej oraz zabytki tej architektury na terenie regionu liceum pedagogicznego”, „Zabytki architektoniczne epoki najsilniej występującej na danym terenie” itp., oraz tematów z zakresu polskiej twórczości ludowej w oparciu o istniejące muzeum regionalne, w związku ze specjalnymi zainteresowaniami młodzieży itd.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Nauka rysunku, a więc zakres i dobór materiału oraz metoda pracy winna w liceum pedagogicznym dążyć do osiągnięcia celów ogólnokształcących i wychowawczych oraz przygotowania do przyszłej pracy zawodowej, a przede wszystkim:

1. współdziałać z innymi przedmiotami w urabianiu kultury duchowej człowieka,
2. kształcić spostrzegawczość, pamięć wzrokową, wyobraźnię plastyczną i zdolność wyrażania się rysunkiem,
3. dać możliwie dobre opanowanie techniki rysunkowej i malarskiej,
4. zaznajomić z celem i materiałem naukowym ćwiczeń

rysunkowych wskazanych w programie szkoły powszechnej oraz z metodami nauczania rysunku.

Nauka rysunku powinna więc przygotować wszystkich licealistów:

1. do nauczania rysunku przede wszystkim na I szczeblu programowym szkoły powszechnej,
2. do posługiwania się rysunkiem na tablicy przy nauczaniu innych przedmiotów,
3. do szerzenia kultury plastycznej w życiu codziennym.

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU.

Realizacja programu nauki rysunku w liceum pedagogicznym napotka na duże trudności wynikające z różnego stopnia przygotowania rysunkowego wstępującej do liceum młodzieży. Wobec nieobowiązującej nauki rysunku w gimnazjum wśród uczniów liceum znajdują się i tacy, których sprawność rysunkowa nabyta w szkole powszechnej spadnie do minimum w czasie czteroletniej przerwy. Licząc się jednocześnie z ogólnym rozwojem tej młodzieży osiągniętym w gimnazjum, trzeba umożliwić jej wyrównanie braków przez jak najszybsze wyćwiczenie sprawności w szkicowaniu i rysowaniu z natury i z pamięci. Uwzględniając to program przewiduje w klasie I dwa warianty: A dla grupy uczniów mniej zaawansowanych i wariant B dla grupy uczniów bardziej zaawansowanych. Wariant A — oparty na programie nauki rysunku w szkole powszechnej da możliwość przerobienia zasadniczych ćwiczeń z zakresu rysunku i szkicowania z natury i z pamięci. Wystarczy tu rysunek liniowy w ujęciu płaskim, następnie przestrzennym wykonany poprawnie i możliwie jasno charakteryzujący przedmiot, który wyraża. W miarę nabywania sprawności uczeń powinien dążyć do wyrażania rysowanego przedmiotu zdecydowaną linią i barwą, z uwzględnieniem budowy, proporcji, skrótów perspektywicznych i światłocienia. Nauka według wariantu A winna w rezultacie doprowadzić młodzież do poziomu umożliwia-

jącego jej pracę według jednolitego programu w klasie II. Podział na grupy w klasie I przeprowadza nauczyciel rysunku zależnie od stopnia umiejętności i zdolności wstępującej do liceum młodzieży. W liceum pedagogicznym dbać należy przede wszystkim o to, aby rysunek ucznia posiadał cechy rysunku wybitnie potrzebnego przyszłemu nauczycielowi dla jego pracy zawodowej przy nauczaniu rysunku oraz posługiwaniu się nim na tablicy szkolnej przy nauczaniu innych przedmiotów. Rysunek o charakterze artystycznego studium mogą osiągnąć w klasie III tylko uczniowie wybitnie zdolni.

Materiał programowy obejmuje następujące działy:

1. rysunek z natury i z pamięci,
2. szkicowanie,
3. rysunek z wyobraźni,
4. pismo,
5. rzut równoległy ukośny,
6. metodykę nauczania rysunku,
7. zapoznanie się z zabytkami sztuki.

W klasie I największy nacisk położony jest na rysunek i szkicowanie z natury jako przygotowanie do rysunku na tablicy szkolnej, w klasie II na rysunek i szkicowanie z natury i z pamięci oraz na metodykę nauczania rysunku w szkole powszechnej, przede wszystkim na I szczeblu programowym. Rysunek z wyobraźni, kształcący wyobraźnię plastyczną, występuje w klasie I jako ilustrowanie i jako projektowanie brył i płaszczyzn, w klasie II jako ilustrowanie, projektowanie brył i płaszczyzn oraz komponowanie wnętrza szkolnego. W klasie III, pogłębiając naukę rysunku, malowania i szkicowania, główną uwagę zwraca się na projektowanie brył i płaszczyzn oraz na metodykę nauczania na II i III szczeblu programowym. Poznawanie zabytków sztuki występuje w formie zaznajomienia: w klasie I z zabytkami sztuki, znajdującymi się na terenie regionu,

w klasie II — z przejawami twórczości ludowej na tymże terenie, a w klasie III z najważniejszymi fazami rozwoju sztuki polskiej a także obcej. Przy tym w klasie I tematy te będą poruszane przysługownie, w związku z zabytkami poznawanymi na terenie regionu czy na dalszych wycieczkach, w klasie III natomiast będą stanowiły uporządkowanie i uzupełnienie wiadomości o najważniejszych fazach rozwoju sztuki w ujęciu chronologicznym. Pismo występuje w klasie I w zakresie potrzebnym przy nauczaniu rysunku w szkole powszechnej, w klasie II i III przy projektowaniu płaszczyzn jako komponowanie napisów, plakatów, wykresów itp. Ćwiczenia w rzucie równoległym ukośnym występują w klasie I dla zaznajomienia licealistów z zadaniami, których uczyć będą w klasie VI i VII szkoły powszechnej.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Rodzaje ćwiczeń i najważniejsze zagadnienia rysunkowe, malarskie i kompozycyjne należy tak rozłożyć, aby zachować odpowiednie stopniowanie trudności, ciągłość metodyczną i atrakcyjność tematów.

Rysunek z natury opiera się na znajomości budowy przedmiotu i jego zewnętrznego wyglądu osiąganą przez ciągłą obserwację w czasie szkicowania, rysowania i malowania. Z rysunkiem z natury łączy się szkicowanie, które powinno być wykonane szybko i dać syntetyczne ujęcie kształtu przedmiotu i najważniejszych jego cech charakterystycznych. Po narysowaniu ogólnego szkicu uczniowie przystępują do stopniowego uzupełniania rysunku ważniejszymi szczegółami.

Niezbędne wyjaśnienia zjawisk perspektywicznych i sposobów ich wyrażania należy podawać w toku pracy, stosując te wyjaśnienia dla uczniów mniej zaawansowanych jako zaznajomienie z najważniejszymi zjawiskami perspektywicznymi, dla więcej zaawansowanych jako pogłębienie wiadomości i sprawności osiągniętych w tym zakresie. Ćwiczenia

światłocieniowe i kolorystyczne, wiążące się z rysunkiem z natury, mają na celu uwydatnienie bryły i barwy obserwowanego przedmiotu oraz jego ważniejszych szczegółów. Należy przy tym wyjaśnić zjawiska światłocienia i zmiany barw pod wpływem oświetlenia oraz zaznajomić uczniów z różnymi sposobami wyrażania tych zjawisk.

Rysunek poobserwacyjny z pamięci kształci spostrzegawczość i zdolność zapamiętania ogólnego kształtu przedmiotu, jego cech charakterystycznych a także ruchu. Rysunek poobserwacyjny może być wykonany bezpośrednio lub w jakiś czas po obserwacji.

Szkicowanie z natury powinno występować jako oddzielne ćwiczenie rysunkowe zrazu kierowane, następnie samodzielne przy każdej nadarzającej się sposobności (wycieczki, muzea). Szybka notatka rysunkowa rozwija spostrzegawczość, doskonali pamięć wzrokową i przyczynia się do wyrabiania sprawności technicznej, wyrabia śmiałość w postugiwaniu się rysunkiem, daje możliwość zbierania rysunkowego materiału potrzebnego przyszłemu nauczycielowi. Szkicowanie z pamięci ma doniosłe znaczenie dla przyszłego nauczyciela, przygotowuje go bowiem do postugiwania się na tablicy szkolnej rysunkiem tak niezbędnym przy nauczaniu wielu przedmiotów.

Śmiały rysunek na tablicy, czy na dużym rozpiętym arkuszu papieru wykonany przez nauczyciela w czasie lekcji ma charakter rysunku objaśniającego i ułatwia porozumienie nauczyciela i klasy.

Szkicowanie i rysowanie linią i płamą ilustracji jest: 1) sprawdzianem pamięci kształtów, ruchu i barwy przedmiotów żywych i martwych z otoczenia; 2) ćwiczeniem wyobraźni plastycznej w oparciu o przerobiony materiał i zdobyte wiadomości w zakresie perspektywy, 3) jednym ze sposobów porozumienia się nauczyciela z dzieckiem.

Aby w dostępnym sobie zakresie przyszli nauczyciele mogli szerzyć kulturę plastyczną i estetyczną na terenie szkoły powszechnej, należy stale zwracać uwagę na rozwój

wyobraźni plastycznej uczniów liceum. Jako ćwiczenia należy traktować estetyczne urządzenie wnętrza szkoły i dekoracje podczas uroczystości szkolnych oraz projektowanie w różnych materiałach brył i płaszczyzn z zastosowaniem do potrzeb szkolnych i pozaszkolnych. Nauczyciel tak zorganizuje powyższe ćwiczenia, aby naoaczniły młodzieży powstawanie harmonii, ładu i kształtów plastyki, aby dały sposobność nie tylko tworzenia projektów ale i wykonywania w materiale całości oraz poszczególnych fragmentów. Projektowanie na płaszczyźnie da możność zastosowania różnych technik, jak: stempel, wycinanie, szablon, prószenie, malowanie klejowe itd., praktycznie zaznajomi z użyciem różnych narzędzi, jak: patyk, pióro (redis, ścięte) itp. Przy komponowaniu dekoracji, akcesoryj teatralnych oraz drobnych przedmiotów użytkowych, znajdzie się sposobność praktycznego przerobienia ćwiczeń kolorystycznych oraz zaznajomienia młodzieży z kontrastem, harmonią, symetrią, asymetrią itd. Zadania kompozycyjne podane przez nauczyciela rysunku lub wysunięte przez uczniów winny być punktem wyjścia dla przerobienia różnych technik przy projektowaniu form plastycznych, do zrozumienia, że każdy kształt wtędy jest dobry, gdy jest celowy, gdy wynika z charakteru materiału i narzędzi.

Przez rysunek z wyobraźni należy uczyć myśleć kategoriami plastycznymi (kształtem, barwą), urabiać sprawność techniczną, budzić inicjatywę, kształcić postawę estetyczną, nadto urabiać czynną i twórczą postawę wobec kultury materialnej w danym środowisku.

Umiejętność myślenia kategoriami plastycznymi, przesłannymi jest konieczna przy tworzeniu planów, projektów, przy organizowaniu pracy nawet w najskromniejszym warsztacie.

Nauczanie pisma zaznajomi licealistów z budową liter i cyfr. Pismo powinno być proste, jasne i czytelne.

W ciągu wszystkich trzech lat należy zwracać uwagę na szkice terenowe z zastosowaniem do potrzeb i celów

przysposobienia wojskowego. Ćwiczenia te najlepiej łączyć z wycieczkami geograficznymi i z wycieczkami organizowanymi dla celów rysunkowych.

Nauka metodyki rysunku w liceum pedagogicznym winna zaznajomić licealistów z metodami nauczania wskazanymi w programie szkoły powszechnej typów ćwiczeń rysunkowych w oparciu o stopniowy rozwój psychiczny dziecka i jego środowiska. Metodyka obejmuje także przygotowywanie i przeprowadzanie lekcji praktycznych oraz wspólne ich omawianie. Będzie to podstawą do zdobycia już w czasie pracy nauczycielskiej umiejętności prowadzenia lekcji rysunku. Należy zachęcić licealistów do pracy twórczej w poszukiwaniu i wypracowywaniu najlepszych sposobów realizowania programu rysunku w szkole powszechnej oraz do korzystania z każdej sposobności dalszego kształcenia się w zakresie umiejętności rysunkowej i metodycznej.

W celu wdrożenia do poszanowania i ochrony twórczości ludowej i zabytków na każdym terenie, gdzie znajdzie się przysły nauczyciel, trzeba w klasie I i II rozbudzić zainteresowanie młodzieży licealnej sztuką polską ze szczególnym uwzględnieniem przejawów twórczości ludowej i zabytków sztuki, znajdujących się na terenie regionu, w którym jest liceum. Licealiści nastawieni na poszanowanie i ochronę twórczości ludowej i zabytków pielęgnować je będą na każdym terenie. W klasie III zaznajomi się uczniów z najważniejszymi przejawami sztuki plastycznej polskiej a także obcej przez omawianie i charakteryzowanie typowych zabytków na podstawie odpowiednio dobranych przezroczy, fotografii i reprodukcji oraz przy omawianiu dzieł polskiej sztuki plastycznej, w miarę możności oryginałów. Dążyć przy tym należy, aby realizując ten punkt programu wykazywać rolę sztuki w życiu i ogólnej kulturze narodu oraz zachęcać młodzież do samodzielnego opracowywania zagadnień z tego zakresu dając w ten sposób podstawę do pracy samokształceniowej.

Lekcje rysunku powinny się odbywać w specjalnej sali rysunkowej zaopatrzonej w niezbędne dla realizacji programu pomoce i urządzenia. Jednostki lekcyjne przeznaczone na ćwiczenia w rysunku, malowanie i komponowanie powinny być dwugodzinne. W klasach, liczących nie mniej niż 26 uczniów, przewiduje się podział klasy na 2 grupy.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo dla wszystkich uczniów)

KLASA III.

(3 godziny tygodniowo dla grupy uczniów)

1. Projektowanie i wykonywanie z różnych materiałów (jak: z drewna, metalu, tektury, szkła, słomy itp.) przedmiotów użytkowych w związku: a) z osobistymi zainteresowaniami licealisty, b) z życiem szkolnym młodzieży licealnej, c) z potrzebami szkoły powszechnej jako przyszłego warsztatu pracy licealisty, zwłaszcza w zakresie zajęć praktycznych, d) z zagadnieniami społeczno-wychowawczymi.

Orientacyjne przykłady tematów:

a) Proste sprzęty domowe, sportowe, ogrodnicze. Proste odbiorniki radiowe i inne przyrządy elektryczne, proste aparaty fotograficzne, sygnalizacyjne itp. Modele samolotów, żaglówek, okrętów.

b) Pomoce naukowe do nauki fizyki, chemii, geografii, biologii, matematyki i zajęć praktycznych. Urządzenia techniczno-artystyczne, jak elektryczne instalacje dekoracyjne, scena szkolna, wnętrza sali itp.; prace te mogą uczniowie wykonywać bądź w małych modelach, bądź w naturalnej skali — w tym ostatnim przypadku można wykonywać tylko fragmenty zaprojektowanej całości.

c) Narzędzia warsztatowe, jak znaczniki, przebijaki, węgelnice, cyrkle, oprawy drewniane i metalowe do pił,

proste warsztaki z drzewa, skrzynki na narzędzia itp.; przybory te zachowa uczeń na własność jako zaczątek przyszłego warsztatu domowego lub jako uzupełnienie wyposażenia szkoły, w której będzie pracował.

d) Komplet pomocy naukowych dla uboższych szkół powszechnych. Zabawki dla dzieci w szkołach powszechnych i w przedszkolach. Przybory do gier i inne sprzęty użytkowe dla świetlic, ogródków jordanowskich, parków.

Nadto dla *dziewcząt* szycie. Przykłady orientacyjne: bluzka, szlafrok, sukienka sportowa, spódniczka wełniana, koszula flanelowa damska lub męska, wiatrówka lub kurtka, spodnie narciarskie, plecak.

U w a g a: Najprostsze elementy szycia powinna oprowadzać także młodzież *męska* np.: łatanie, cerowanie, szew obrębkowy, ścieg dziergany itp.

2. Praktyczne zaznajomienie się z budową, obsługą, reparacją i konserwacją nowszych urządzeń i mechanizmów w dziedzinie gospodarstwa domowego, lokomocji itp., jak krany wodociągowe, palniki i kuchenki spirytusowe i gazowe, grzejniki elektryczne, rower, silnik spalinowy, silnik elektryczny.

Nadto dla *dziewcząt*: maszyna do szycia, żelazko elektryczne i gazowe.

3. Zaznajomienie się z metodyką nauczania zajęć praktycznych i z obowiązującym programem tego przedmiotu w szkołach powszechnych różnych stopni. Zaznajomienie się z literaturą, dotyczącą nauczania zajęć praktycznych w szkole powszechnej.

Nadto dla *dziewcząt*: metodyka szycia.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

1. Dalsze rozwijanie sprawności technicznej, której początki zdobyli uczniowie w szkole powszechnej i w gimnazjum.

2. Pogłębianie umiejętności władania narzędziami i wykorzystywania nowszych zdobytych techniki w życiu codziennym i w nauce szkolnej.

3. Rozbudzanie i pielęgnowanie zainteresowań młodzieży w zakresie techniki i jej zastosowań w związku z potrzebami gospodarczymi i obroną Państwa.

4. Kształcenie poczucia formy i smaku artystycznego.

5. Zaznajomienie z obowiązującym programem zajęć praktycznych i z metodyką tego przedmiotu w zakresie szkoły powszechnej; zapoznanie z literaturą, niezbędną dla nauczyciela zajęć praktycznych i wskazanie źródeł do dalszego uzupełniania wiedzy w tej dziedzinie (podręczniki, książki popularno-naukowe, czasopisma fachowe).

DOBÓR I UKŁAD MATERIAŁU.

Materiał nauczania podany jest łącznie dla II i III klasy licealnej. W każdej klasie należy uwzględnić wszystkie 3 działy programu. Ponieważ wszyscy uczniowie uczą się zajęć praktycznych tylko w klasie II, dział trzeci programu winien być w tej klasie dostatecznie szczegółowo opracowany, aby wszyscy uczniowie otrzymali niezbędne przygotowanie zawodowe. Do ćwiczeń z zakresu metodyki należy przygotowywanie przez licealistów lekcji zajęć praktycznych w szkole ćwiczeń i w innych szkołach powszechnych, oraz wspólne omawianie tych lekcji.

Podziału tematów na klasy dokona nauczyciel sam, kierując się przygotowaniem uczniów i ich zaawansowaniem technicznym. Materiał pod względem doboru i układu tematów ma charakter ramowy. Wyszczególnione w nim przykłady prac nie obowiązują nauczyciela rygorystycznie ani pod względem liczby tematów ani pod względem ich kolejności. Przykłady te mają tylko zorientować nauczyciela, jakie zagadnienia nadają się do opracowywania w liceum, aby osiągnąć wyniki wskazane w celach nauczania. Nauczyciel winien wybrać spośród nich te, które w swoich warunkach

kach pracy uzna za najlepsze. O wyborze tematów powinny decydować warunki lokalne, jak wyposażenie pracowni, środowisko, w którym znajduje się liceum, oraz zainteresowania licealistów. Oczywiście oddziaływać tu będą także osobiste zamiłowania i zainteresowania nauczyciela; nauczyciel bowiem może i powinien wykazać własną inicjatywę.

W wyborze tematów nauczyciel winien kierować się następującymi wskazaniem:

1. Przedmioty, projektowane i wykonywane przez uczniów, powinny mieć charakter *użytkowy*.

2. Nauczyciel zajęć praktycznych winien dążyć do popularyzowania wśród młodzieży nowszych zdobyczy techniki w związku z obromnością Państwa (wykonywanie modeli samochodów, czołgów, okrętów, samolotów).

3. Praca warsztatowa powinna być w miarę możliwości skorelowana i skoordynowana z innymi przedmiotami nauki szkolnej. Odnosi się to zwłaszcza do budowy pomocy naukowych, do modelarstwa okrętowego i lotniczego oraz do obsługi i remontu bardziej skomplikowanych przyrządów lub instalacji; w tych przypadkach znajomość zasady działania tych urządzeń uczniowie powinni zdobyć najpierw na lekcjach fizyki, chemii itp.

METODY I ORGANIZACJA PRACY.

Przedmioty, projektowane przez uczniów, powinny być najpierw opracowane rysunkowo. Nauczyciel poprawia rysunki i aprobuje projekty do wykonania. To samo dotyczy projektów w zakresie kroju dla dziewcząt.

Nauczyciel przestrzega, aby zaprojektowane prace odpowiadały następującym warunkom.

1. Przedmiot winien być skonstruowany *celowo*. Przy projektowaniu przedmiotu należy przemyśleć wymiary, kształt, materiał oraz uwzględnić te wszystkie czynniki, od których zależy istotna wartość przedmiotu; np. przy budowie skrzynki do radioodbiornika — warunek dobrego rezonansu,

przy budowie modelu wagi — warunki jej czułości i rzetelności itd. Nauczyciel każdy temat poddaje wszechstronnej analizie, by tą drogą rozwijać w wychowanków prawdziwy zmysł konstrukcyjny, a dążyć do wytępienia skłonności do bezzmyślnego kopiowania.

2. Przedmiot winien być wykonany *estetycznie*. W związku z tym uczniowie zaznajamiają się z wytworami sztuki ludowej, z eksponatami w muzeach itp.

3. Stopień *wykończenia* powinien być dostosowany do przeznaczenia przedmiotu. Należy więc zaniechać przesadnej dokładności tam, gdzie ona nie jest niezbędna (np. grabie, śmietniczka), natomiast domagać się dokładności tam, gdzie jest to konieczne (np. kasetka, galwanoskop itp.). Nadto o stopniu dokładności decydować będzie zasobność pracowni w narzędzia warsztatowe bardziej lub mniej precyzyjne (np. wykończenie kołowrotu wykonanego przy pomocy narzędzi ręcznych, a przy użyciu tokarni).

4. Projekty winny być *dostosowane do sił fizycznych i sprawności technicznej* uczniów.

Klasę liczącą nie mniej niż 26 uczniów dzieli się na 2 grupy. Lekcja zajęć praktycznych w klasie II winna trwać nieprzerwanie 2 godziny, w klasie III — 3 godziny dla każdej grupy.

Lekcje zajęć praktycznych, przeprowadzane przez licealistów w szkole ćwiczeń i w innych szkołach powszechnych, odbywają się w ramach godzin, przeznaczonych na nauczanie i wychowanie w szkole powszechnej.

Jak już z charakteru programu wynika, praca warsztatowa w liceum zasadniczo nie może być prowadzona tzw. jednym frontem. Uczniowie robią indywidualnie lub w małych zespołach (po 2—5 osób) to, co ich najbardziej interesuje. Jedynie modelarstwo lotnicze i okrętowe oraz prace tego rodzaju, jak wyrób kompletów jednakowych pomocy naukowych, przedmiotów do gier i zabaw itp. można prowadzić jednym frontem.

Na początku roku szkolnego nauczyciel układa w ogólnych zarysach plan całorocznej pracy i w związku z tym planem zaopatruje pracownię w odpowiednie materiały.

Nauczyciel obowiązany jest prowadzić wykazy prac, wykonanych przez uczniów, z zaznaczeniem ich oceny pod względem pomysłowości i technicznego wykończenia. W czasie pracy nauczyciel zachęca licealistów do korzystania z książek, katalogów i atlasów technicznych i artystycznych w ogóle, a zwłaszcza do wyzyskiwania biblioteki podręcznej znajdującej się w pracowni.

Należy szanować czas i materiał. Uczniowie powinni wychodzić z lekcji z tym przeświadczeniem, że nie zmarnowali ani chwili czasu, ani kawałka materiału.

MUZYKA

PRZEDMIOT OBOWIĄZKOWY.

KLASA I.

ŚPIEW.

(3 godziny tygodniowo)

Pieśni jedno i dwugłosowe, wybierane z pośród religijnych, narodowych, artystycznych i ludowych. Od czasu do czasu kanony i łatwe pieśni chóralne na 3 lub 4 głosy. Kształcenie prawidłowego oddechu, wyraźnej wymowy i należytego wydobywania głosu.

Powtórzenie i utrwalenie wstępnych wiadomości teoretycznych nabytych w poprzednich studiach (pismo nutowe, takty $2/4$, $3/4$, $4/4$, $3/8$ i $6/8$), praktyczne zaznajomienie z interwałami muzycznymi, z budową tonacji majorowych i triad muzycznych w tych tonacjach, oraz najczęściej używanymi terminami muzycznymi; w liceach męskich i koedukacyjnych ponadto z kluczem basowym.

Systematyczny kurs czytania nut głosem, oparty przede wszystkim na materiale pieśniowym w zakresie tonacji majorowych o mniejszej ilości znaków przykluczowych. Kształcenie słuchu przez odpowiednie ćwiczenia rozpoznawcze i dyktanda muzyczne. Kształcenie poczucia rytmicznego przez stosowanie taktowania podczas śpiewu i odpowiednie ćwiczenia rytmiczne. Śpiewanie kadencji w tonacjach majorowych.

Próby uczenia pieśni na terenie własnej klasy. Posługiwanie się przy tych próbach kamertonem lub instrumentem.

KLASA II.

ŚPIEW.

(3 godziny tygodniowo)

Trudniejsze pieśni jedno i dwugłosowe, wybierane z pośród religijnych, narodowych, artystycznych i ludowych. Trudniejsze kanony i pieśni chóralne na 3 i 4 głosy. Dalsze kształcenie prawidłowego oddechu, wyraźnej wymowy i należytego wydobywania głosu.

Praktyczne zaznajomienie z tonacjami minorowymi o mniejszej ilości znaków przykluczowych.

Dalszy systematyczny kurs czytania nut głosem, oparty przede wszystkim na materiale pieśniowym w zakresie tonacji majorowych z większą ilością a w zakresie tonacji minorowych z mniejszą ilością znaków przykluczowych. Dalsze kształcenie słuchu muzycznego i poczucia rytmicznego. Śpiewanie kadencji w tonacjach majorowych i minorowych.

Zaznajomienie z obowiązującymi programami nauki śpiewu w szkołach powszechnych III, II i I stopnia, praktyczne opracowanie materiału nauczania w zakresie pierwszych czterech oddziałów. Zapoznanie z głównymi zagadnieniami nauki śpiewu w szkole powszechnej, odnoszącymi się do wydobywania głosu w czasie śpiewu, kształcenia słuchu muzycznego i poczucia rytmicznego, nauczania pieśni ze słuchu, na podstawie nut i z nut, należytej interpretacji pieśni oraz śpiewu dwugłosowego. Przykładowe realizowanie wybranych zagadnień metodycznych nauki śpiewu przez nauczyciela i uczniów na terenie własnej klasy oraz na lekcjach w szkole powszechnej. Omówienie polskiej literatury metodycznej do nauki śpiewu w szkole powszechnej, śpiewników i podręczników.

Pieśni stosowane w szkole powszechnej głównie z zakresu pierwszych czterech lat nauczania. Inscenizacja pieśni. Stosowanie kamertonu lub instrumentu w nauczaniu śpiewu.

KLASA III.

Obowiązkowo dla wszystkich uczniów

CHÓR.

(1 godzina tygodniowo)

Pieśni i utwory chóralne na 3 i 4 głosy; będą to pieśni i utwory oryginalne polskich kompozytorów, opracowania wielogłosowe pieśni ludowych oraz utwory chóralne mające zastosowanie podczas uroczystości szkolnych. Kompozycje te należy wykonywać w odpowiedniej interpretacji, z uwzględnieniem prawidłowego oddechu, wyraźnej wymowy i należytej emisji.

Organizowanie na lekcjach chóru lub na innych wolnych godzinach audycji muzycznych, mniej więcej raz w miesiącu, celem wyrobienia smaku młodzieży i zaznajomienia jej z wartościową muzyką. Audycje winny być połączone z krótkimi pogadankami na temat utworów wykonywanych i życia ich twórców. Programy winny zawierać w pierwszym rzędzie utwory polskich kompozytorów.

Dla grupy uczniów wybierających muzykę.

A. ŚPIEW.

(1 godzina tygodniowo)

Pieśni jedno, dwu i trzygłosowe, opracowywane samodzielnie przez uczniów, ze szczególnym uwzględnieniem pieśni przeznaczonych do użytku w wyższych klasach szkoły powszechnej.

Pogłębienie sprawności w czytaniu z nut pieśni w tonacjach majorowych i minorowych, także na dwa i trzy głosy oraz wprawianie się w zapisywanie nutami melodii pieśni.

Praktyczne zaznajomienie z programem nauczania śpiewu w klasach wyższych szkoły powszechnej, w szczegól-

ności omówienie zagadnień, dotyczących śpiewu wielogłosowego, metod solfeżu, prowadzenia chóru, wyboru śpiewników i stosowania podręczników.

Analiza melodii, rytmiki i formy pieśni, stosowanych w szkole. Próby lekcyjne na terenie własnej klasy i szkoły powszechnej, ilustrujące rozwiązywanie pewnych zagadnień metodycznych z zakresu nauczania śpiewu. Towarzystwo instrumentalne do śpiewu. W związku z tym zaznajomienie z głównymi zasadami harmonizowania melodii celem nauczania poprawnego akompaniamentu do wykonywanych pieśni.

Najważniejsze wiadomości o kompozycjach i kompozytorach muzycznych, szczególnie polskich.

B. GRA NA SKRZYPCACH LUB FORTEPIANIE.

(2 godziny tygodniowo)

Gra na skrzypcach.

Rozwijanie techniki palcowej i smyczkowej przy pomocy odpowiednich ćwiczeń i etud znanych kompozytorów skrzypcowych w pozycji pierwszej.

Wdrożenie w początki gry w pozycji III i V. Wykonywanie utworów skrzypcowych, łatwiejszych duetów i tercetów, oraz pieśni w układach wielogłosowych, także z zastosowaniem gry w poznanych pozycjach. Pamięciowe przyswajanie pieśni używanych w szkole.

Gra na fortepianie.

Dalsze wyrabianie biegłości w stosowaniu łatwiejszych pasażów i akordów przez odpowiednie ćwiczenia i etudy. Opracowanie kilku łatwych utworów fortepianowych przede wszystkim polskich kompozytorów. Opanowanie większej ilości pieśni, z uwzględnieniem repertuaru szkolnego, w łatwych układach fortepianowych oraz akompaniamentów do pieśni, częściowo także z pamięci. Gra na 4 ręce.

PRZEDMIOT NADOBOWIĄZKOWY.

KLASA I.

GRA NA SKRZYPCACH, LUB NA FORTEPIANIE, LUB NA LUTNI.

Gra na skrzypcach.

(2 godziny tygodniowo)

Wprawianie w prawidłowe trzymanie skrzypiec i smyczka oraz w zachowywanie poprawnej postawy w czasie gry. Zaprawianie we właściwe ustawianie palców na strunach w różnych układach w zakresie pierwszej pozycji i ćwiczenia na wyrobienie biegłości palców. Stosowanie różnych rodzajów prowadzenia smyczka. Opracowywanie gam, ćwiczeń intonacyjnych i rytmicznych, prostych pieśni i utworów skrzypcowych w tonacjach majorowych i minorowych, łatwych ze stanowiska techniki skrzypcowej. Pamięciowe przyswajanie pieśni, głównie takich, które stosuje się w szkole. Wykonywanie łatwych duetów i pieśni dwuosobowych.

Gra na fortepianie.

(2 godziny tygodniowo)

Wprawianie we właściwy układ ręki podczas gry oraz w poprawne i wyraźne uderzenie palcami w klawisze. Wyrabianie biegłości palców bez podkładania i z podkładaniem. Początki gry akordowej. Posługiwanie się w grze nutami w kluczu skrzypcowym i basowym. Wykonywanie łatwych ćwiczeń, pieśni i utworów fortepianowych w tonacjach majorowych i minorowych.

Przyswajanie pamięciowe pieśni w łatwych układach.

Gra na lutni.
(1 godzina tygodniowo)

Wskazówki techniczne co do posługiwania się instrumencem. Strojenie lutni. Opracowywanie gam, ćwiczeń, melodji pieśni i utworów lutniowych w tonacjach najczęściej używanych na lutni w zakresie pozycji pierwszej. Wprawianie w grę akordową stosowaną przy akompaniamentach do pieśni.

Wykonywanie z pamięci pieśni używanych w szkole oraz odpowiednich akompaniamentów. Zapoznanie z zasadami stosowania trójdźwięków I, IV i V stopnia w harmonizacji melodii.

KLASA II.

GRA NA SKRZYPCACH, LUB NA FORTEPIANIE, LUB NA LUTNI.

Gra na skrzypcach.
(2 godziny tygodniowo)

Dalsze ćwiczenia na wyrobienie biegłości palców i sprawności w posługiwaniu się smyczkiem. Wykonywanie gam, trójdźwięków, ćwiczeń intonacyjnych i rytmicznych oraz łatwych pieśni i utworów skrzypcowych w tonacjach majorowych i minorowych z większą ilością znaków przykluczowych. Przyswajanie pamięciowe pieśni stosowanych w szkole. Łatwe pieśni na dwa głosy i duety.

Gra na fortepianie.
(2 godziny tygodniowo)

Dalsze ćwiczenia na wyrobienie sprawności w grze pasażowej i akordowej w różnych tonacjach majorowych i minorowych. Wykonywanie pieśni w łatwych układach i pa-

mięciowe ich przyswajanie. Łatwe utwory fortepianowe na 2 i 4 ręce. Próby harmonizowania na fortepianie melodji przy pomocy akordów I, IV i V stopnia.

Gra na lutni.
(1 godzina tygodniowo)

Dalsze rozwijanie biegłości w technice pasażowej i akordowej z zastosowaniem pozycji I—V. Opracowywanie ćwiczeń, etiud, utworów lutniowych i pieśni, także w trudniejszych do opanowania tonacjach. Pamięciowe przyswajanie melodji pieśni, szczególnie tych, które stosuje się w szkole. Wykonywanie trójdźwięków I, IV i V stopnia w najczęściej używanych na lutni tonacjach oraz stosowanie ich w akompaniamencie do śpiewu.

KLASA III.

GRA INSTRUMENTALNA ZESPOŁOWA.
(1 godzina tygodniowo)

Wykonywanie łatwych, wartościowych pod względem artystycznym utworów głównie polskich kompozytorów na zespoły złożone z dwóch do kilku instrumentów. Przy wykonywaniu należy dbać o czyste zestrojenie instrumentów, o poprawność intonacyjną i rytmiczną oraz należyłą interpretację.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Wzbudzenie zamiłowania do muzyki, a w szczególności do śpiewu; ma ono nie tylko wzbogacić życie wewnętrzne uczniów, ale udzielić się w przyszłości także dzieciom, które będą przez nich wychowywane. W związku z tym przy-

swojenie dużego zasobu wartościowych pieśni, należyte rozwinięcie słuchu muzycznego i poczucia rytmicznego, wyrobienie głosu, rozbudzenie wrażliwości na piękno muzyczne, wyrobienie smaku estetycznego oraz gruntowne przygotowanie metodyczne potrzebne do nauczania śpiewu w szkole powszechnej.

ORGANIZACJA NAUCZANIA MUZYKI.

Przedmioty nauczania muzyki w liceum pedagogicznym dzielą się na obowiązkowe i nadobowiązkowe.

Przedmioty obowiązkowe.

Klasa I. Śpiew w wymiarze 3 godzin tygodniowo.

Klasa II. Śpiew w wymiarze 3 godzin tygodniowo.

Klasa III. Chór w wymiarze 1 godziny tygodniowo.

Przedmioty nadobowiązkowe.

Poza godzinami obowiązkowymi może uczeń korzystać w klasie I i II z lekcji gry na skrzypcach lub na fortepianie w wymiarze 2 godzin albo z lekcji gry na lutni w wymiarze 1 godziny.

Uczniowie, mający szczególne uzdolnienia i zamiłowanie do muzyki, mogą w klasie III pogłębić swe wiadomości i sprawności na dalszych lekcjach śpiewu w wymiarze 1 godziny tygodniowo oraz na lekcjach gry na skrzypcach lub fortepianie w wymiarze dwóch godzin nauki tygodniowo. Warunkiem obrania tego studium w klasie III jest umiejętność gry na skrzypcach lub fortepianie, uzyskana poza liceum lub też ukończenie z zadowalającym postępem dwóch lat nadobowiązkowej nauki gry na jednym z instrumentów przewidzianych w programie.

Na lekcje gry na skrzypcach lub lutni przeznaczają się 2 godziny tygodniowo dla grupy złożonej maksimum z 15 uczniów. Na lekcjach gry na fortepianie na każdego z uczniów winno przypaść po 1/4 godziny tygodniowo przy 2 godzinach nauki tygodniowo, to znaczy, że grupa obejmuje z reguły 6 uczniów.

Uczniowie, którzy opanowali grę na jakimś instrumencie w dostatecznym stopniu mogą brać udział w zespole instrumentalnym. Lekcje gry zespołowej w klasie III są nadobowiązkowe.

WYKONYWANIE PIEŚNI.

Celem wzbudzenia zamiłowania do śpiewu należy położyć duży nacisk na śpiewanie pieśni jednogłosowych, a także dwugłosowych, bez towarzyszenia i z towarzyszeniem fortepianu lub lutni. Uczniowie winni w ciągu dwu lat zdobyć duży zasób pięknych i wartościowych pieśni, które wykonywaliby chętnie i często także poza lekcjami śpiewu. W klasie I należy dobierać pieśni raczej dla obudzenia zamiłowania do śpiewu, niż pod kątem widzenia przyszłego zawodu. Dlatego też poza pieśnią artystyczną, w pierwszym rzędzie Moniuszki, pieśń ludowa winna zająć najpocześniejsze miejsce. W klasach II i III należy przenieść punkt ciężkości na te pieśni, przy pomocy których nauczyciel będzie budził zamiłowanie do śpiewu dzieci — to znaczy pieśni z repertuaru szkolnego, przy czym należy wybierać najwartościowsze szczególnie ze zbiorów Noskowskiego, Niewiadomskiego i Maszyńskiego; równocześnie jednak należy w dalszym ciągu rozszerzać repertuar pieśni, odpowiedni wiekowi i upodobaniom młodzieży.

Pieśni należy wykonywać ze smakiem i umiarem. Należy urozmaić dynamikę, wydłubić prozodii, właściwe tempo winno podkreślać wartości estetyczne pieśni. Poza tym nauczyciel zwróci uwagę na należyte posługiwanie się głosem w czasie śpiewu, a zwłaszcza na stosowanie spokojnego i głębokiego oddechu, wyraźnej wymowy samogłosek i spółgłosek, oraz delikatnego a przystym dźwięcznego wydobycia głosu. W tym celu należy wykonywać również odpowiednie ćwiczenia głosowe oraz dbać o czysty śpiew indywidualny uczniów. Poznać należy rządzą głosowego oraz wskazówki higieniczne, jakich należy

przestrzegać podczas śpiewu, uzupełnią ten dział nauczania. Nowe zainteresowanie wywołuje śpiew wielogłosowy chóralny. Już w klasie I należy opracować kilka pieśni trzy lub czterogłosowych, celem zaprawienia uczniów do śpiewu chóralnego, to samo w znacznie szerszym zakresie należy w dalszym ciągu stosować w klasie II. Uczniowie poszczególnych klas winni tworzyć chóry klasowe, umiejące wykonać po kilka pieśni wielogłosowych w należytej interpretacji. Dużą pomoc w zespalaniu uczniów w śpiewie wielogłosowym daje wykonywanie kanonów i kadencji np. złożonych z trójdźwięków I, IV, V i I stopnia na 3 lub 4 głosy.

Właściwy chór szkolny tworzą uczniowie III klasy, którzy są w śpiewie najwięcej zaawansowani i mają na śpiew chóralny wyznaczoną specjalną godzinę lekcyjną. Do repertuaru tego chóru należy wybierać utwory wartościowe, głównie polskich kompozytorów i wykonywać je w możliwie poprawny sposób oraz w starannej interpretacji. Chór ten będzie także brał udział w uroczystościach szkolnych.

KSZTAŁCENIE SŁUCHU I POCZUCIA RYTMICZNEGO.

Nauczyciel winien dążyć do należytego rozwinięcia uczniów pod względem muzycznym. W szczególności winien starać się o rozwinięcie i wysubtelnienie ich słuchu muzycznego i poczucia rytmicznego tak, żeby nie tylko umieli jasno zdawać sobie sprawę z melodyjnej i rytmicznej treści pieśni, ale także potrafili wykonywać je przy pomocy swego głosu czysto i rytmicznie, wyraźnie i pewnie. Głównym środkiem do tego celu prowadzącym jest systematyczny kurs czytania nut głosem, tzw. solfeż, który winien być oparty przede wszystkim na odpowiednio dobranym materiale pieśniowym. Materiał ten winien obejmować pieśni ludowe, artystyczne oraz takie, które stosuje się w szkole. Próbnym czytania nut głosem winny stale towarzyszyć odpowiednie ćwiczenia słuchowe rozpoznawcze i dyktanda muzyczne. Mają one na celu nauczyć młodzież zdawać sobie dokładnie sprawę

z przebiegu melodyjnej linii pieśni, jej struktury rytmicznej i formalnej. W szczególności winni uczniowie nie tylko rozpoznawać w ogólnikowy sposób przebieg melodyjnej linii pieśni (np. czy melodia biegnie do góry czy w dół, czy pewne dźwięki powtarzają się), ale także wysokość poszczególnych dźwięków melodii i wielkość interwałów, występujących w pieśni. Poza tym winni rozpoznawać także rodzaj taktu i wartości rytmiczne poszczególnych dźwięków pieśni, najcharakterystyczniejsze rytmy np. tańców polskich, oraz najważniejsze szczegóły z zakresu budowy formalnej pieśni (np. pieśń składa się z trzech części, z których pierwsza i trzecia są podobne do siebie).

Oprócz ćwiczeń słuchowych rozpoznawczych przewiduje program także dyktanda muzyczne, jako środek kształcenia słuchu. Zapisywanie nutami słyszanych dźwięków muzycznych zmusza młodzież do jak najdokładniejszego zdawania sobie sprawy tak z wysokości jak i długości tych dźwięków. Uczniowie III klasy winni wprawiać się w poprawne zapisywanie pieśni, celem ewentualnego późniejszego notowania pieśni i tańców ludowych.

Równoległe z kształceniem słuchu muzycznego winno iść rozwijanie poczucia rytmicznego, w pierwszym rzędzie przez rytmiczne śpiewanie pieśni, które można uzyskać dzięki czystemu stosowaniu taktowania podczas śpiewu. Poszczególne trudniejsze rytmy należy opracować przy pomocy odpowiednich ćwiczeń śpiewanych. Przy sprzyjających warunkach można stosować również rytmikę ruchową, która w szkole powszechnej znajduje zastosowanie w zabawach rytmicznych i inscenizacjach pieśni.

Należyte rozwinięcie słuchu da się uzyskać jedynie przez indywidualne traktowanie uczniów. Dlatego też w liceum pedagogicznym należy stosować po za śpiewem zbiorowym jak najczęściej śpiew indywidualny, jako ten rodzaj śpiewu, który dla przyszłego nauczyciela posiada podstawowe znaczenie.

METODYKA NAUCZANIA.

Wiadomości metodyczne potrzebne do prowadzenia lekcji śpiewu należy podawać nie w formie teoretycznych wykładów ale w formie praktycznych wskazówek, popartych żywymi przykładami. Część wiedzy metodycznej winni uczniowie nabyć przez hospitacje i lekcje próbne na terenie szkoły ćwiczeń i innych szkół powszechnych, przez próby, dokonywane na terenie własnej klasy w czasie lekcji śpiewu oraz przez samodzielne studium podręczników i artykułów metodycznych, odnoszących się do nauczania śpiewu, z których sprawozdania złożą w odpowiednich referatach. Najważniejsze są lekcje w szkołach powszechnych. Dlatego też należy je przygotowywać gruntownie, tak żeby uczniowie umieli nie tylko zaśpiewać czysto i rytmicznie wybrane pieśni, ale zdawali sobie jasno sprawę z celu, do którego dążą w lekcji i z drogi, jaką postępować winni przy rozwiązywaniu wytkniętego zagadnienia metodycznego. Po lekcjach należy omówić tok nauki, sposób postępowania metodycznego i osiągnięte wyniki.

Pewne przygotowanie do nauczania śpiewu w szkole mogą nabyć uczniowie w próbnych lekcjach na terenie własnej klasy, ucząc kolegów nowych pieśni, powtarzając lub inscenizując dawniej poznane oraz wprawiając się w dygowanie.

GRA NA SKRZYPCACH.

Gra na skrzypcach będzie nauką trzyletnią dla tych uczniów, którzy zamierzają obrać śpiew w klasie III jako przedmiot z wyboru. Dla innych uczniów będzie to nauka dwuletnia, tworząca pewną zamkniętą całość. Ponieważ okres dwuletni a nawet trzyletni jest zbyt krótki, aby dać uczniom gruntowną znajomość podstaw gry na skrzypcach, przeto nauka ta winna ograniczyć się przede wszystkim do rzeczy niezbędnych dla nauczyciela przy używaniu skrzypiec jako instrumentu pomocniczego w czasie lekcji śpiewu.

W pierwszym więc i w drugim roku należy włączyć do programu pieśni jedno, a także i dwugłosowe, wykonywane jako duety, w trzecim zaś roku prócz pieśni jednogłosowych, także dwu i trzygłosowe, wykonywane jako duety i tria.

Nauka gry na skrzypcach w liceum pedagogicznym jest zasadniczo nauką zbiorową, ale mimo to należy jak najczęściej zajmować się poszczególnymi uczniami z osobna, zważając od nich gry indywidualnej. Od samego początku należy dbać o prawidłowe trzymanie skrzypiec, równe i spokojne prowadzenie smyczka, dokładne ustawianie palców na strunach, wydobywanie czystych tonów, grę z początku wolną, a zawsze wyraźną i rytmiczną.

Uzyskanie pewnej biegłości palcowej i smyczkowej jest warunkiem należytego wykonywania pieśni i utworów skrzypcowych, dlatego też uzyskanie tej biegłości przez opracowywanie odpowiednich wprawek i etud winno stać się troską nauczyciela. Przy wykonywaniu zaś samych pieśni i utworów skrzypcowych należy starać się o odpowiedni wyraz i interpretację. Pewien zasób tych pieśni, szczególnie z repertuaru szkolnego winni uczniowie opanować pamięciowo.

W końcu należy dążyć do tego, by uczniowie przyswoili sobie umiejętność czystego strojenia skrzypiec oraz właściwego obchodzenia się z instrumentem tak, by był utrzymany w należyłym stanie i czystości.

GRA NA FORTEPIANIE.

Dwuletnia a nawet trzyletnia nauka może uczniów wprowadzić zaledwie w początki gry na fortepianie, dlatego też winna zmierzać wyraźnie ku skromnym, ale praktycznym celom, wykonywania pieśni z repertuaru szkolnego w łatwych układach.

W czasie nauki gry na fortepianie należy zwracać uwagę na należyty układ rąk na klawiaturze, poprawne i wyraźne uderzanie palcami w klawisze, i wyrobienie należytej

biegłości zarówno w grze pasażów jak akordów. Przy wykonywaniu ćwiczeń pieśni utworów fortepianowych należy wymagać dokładnego palcowania, wyraźnej i rytmicznej gry, oraz należytego uwzględnienia tempa i dynamiki. Przed przystąpieniem do opracowania poszczególnych utworów należy omówić ich tonację, rodzaj taktu, tempo, budowę, sposób palcowania i znaki dynamiczne. Prócz gry z nut winni uczniowie uprawiać także grę z pamięci, szczególnie piosenek, stosowanych w szkole.

Gra na fortepianie jest w liceum pedagogicznym nauką zbiorową. Ponieważ jednak więcej uczniów nie może grać równocześnie na fortepianie, dlatego nauczyciel będzie traktował grę indywidualnie poświęcając każdemu z uczniów utamek lekcji. Reszta zaś uczniów będzie przypatrywała się grze kolegi względnie nauczyciela, albo też, co jest więcej wskazane, będzie wykonywała jakieś zadania piśmienne z zakresu zasad muzyki lub początków harmonii.

GRA NA LUTNI.

Nauka gry na lutni ma na celu dopomóc przyszłemu nauczycielowi w nauczaniu melodji pieśni, w intonowaniu ich we właściwej wysokości oraz w stosowaniu podczas śpiewu łatwego akompaniamentu.

Należy używać lutni sześciostrunowej, o ogólnie przyjętym stroju E A d g h e. Prócz lutni można także stosować gitarę hiszpańską, posiadającą strój analogiczny, a różniącą się od lutni kształtem. Lutnia ma pudło rezonansowe kształtu owalnego, gruszkowatego, o dnie wypukłym, gitara zaś posiada pudło rezonansowe o dnie płaskim w kształcie przypominającym skrzypce, to znaczy z dwoma wcięciami z boków.

Od samego początku należy uczniów wdrożyć w należyte trzymanie instrumentu, właściwy sposób układania palców na strunach, w wyraźne i czyste wydobywanie dźwięków z lutni, oraz w dokładne jej strojenie. Ponieważ przy-

szły nauczyciel będzie używał lutni nie tylko jako instrumentu towarzyszącego, ale także jako instrumentu służącego do wykonywania melodji, należy w nauce gry na lutni położyć szczególny nacisk na opanowanie gam, ćwiczeń jednogłosowych i wprawianie się w wykonywanie melodji pieśni. Znaczną ilość pieśni szczególnie z repertuaru szkolnego winni uczniowie przyswoić sobie na pamięć. Poza tym winni opracować także kilka łatwiejszych utworów z bogatego repertuaru literatury lutniowej, głównie polskiej.

Lutnia będzie jednak odgrywała dużą rolę jako instrument towarzyszący do śpiewu. Dlatego winni uczniowie wprawiać się także w wykonywaniu łatwych akompaniamentów, które w razie potrzeby winni także improwizować w sposób najprostszy przez zastosowanie trójdźwięków I, IV i V stopnia, jako podstawowych akordów w harmonizacji melodii.

Poza tym winni uczniowie przyzwyczaić się także do równoczesnego śpiewu i towarzyszenia na lutni.

ZESPÓŁ INSTRUMENTALNY.

Uczniowie zdolniejsi, którzy opanowali już w dostatecznym stopniu grę na jakimś instrumencie, mogą brać udział w zespole instrumentalnym. Zasadniczo zespół ten będzie się opierał na skrzypcach i fortepianie. Przy braku więc dalszych instrumentów będzie to duet lub trio skrzypcowe w kilkakrotnej obsadzie, z akompaniamentem fortepianu. Pożądanym jest jednak rozszerzenie tego zespołu do kwintetu smyczkowego: skrzypce I i II, altówka, wiolonczela, bas, z fortepianem lub bez. W razie sprzyjających okoliczności można taki zespół wzbogacić odpowiednimi instrumentami dętymi (fletem, klarnetem, trąbką, waltornią lub puzonem) i ewentualnie perkusyjnymi.

W zespole tym należy wykonywać utwory wartościowe, przede wszystkim polskich kompozytorów, przyczem należy dbać o staranne wykończenie i właściwą interpretację.

AUDYCJE MUZYCZNE.

Mniej więcej raz w miesiącu należy organizować audycje muzyczne. Nauczyciel może przeznaczyć na ten cel lekcję chóru lub też skorzystać z nadarzających się wolnych godzin. Z audycji muzycznych w miarę możliwości winna korzystać cała młodzież liceum.

Wykonanie programu audycji muzycznych winno stać na poziomie artystycznym, dlatego też wykonawcami winni być artyści soliści, (śpiewacy, skrzypkowie lub pianiści) względnie zespoły chórálne, kameralne lub orkiestralne stojące na należytych poziomach. Dopiero w braku odpowiednich wykonawców można uciec się do radia lub gramofonu.

Celem uprzyśpieszenia muzyki należy podawać ją systematycznie, zachowując kolejność utworów od przystępniejszych do trudniej zrozumiałych. Ponieważ uczniowie wynoszą pewien zasób wrażeń muzycznych z audycji słyszanych w gimnazjum, można programom audycji w liceum nadać pewną ciągłość, przez układanie ich w rozwoju historycznym, przez obrazowanie w nich różnorodności form muzycznych itp.

Audycjom winny towarzyszyć krótkie i treściwe objaśnienia, dotyczące dzieł wykonywanych (ich powstanie, forma, treść) i ich twórców. Należy się jednak ograniczyć tylko do niezbędnych objaśnień, które bądź to budzą zainteresowanie do dzieł wykonywanych, bądź też ułatwiają lepsze ich zrozumienie.

Poza tym należy zachęcać młodzież do korzystania w miarę możliwości z wartościowych przedstawień operowych, koncertów, także radiowych, na które nauczyciel winien zwracać uwagę.

JĘZYK OBCY NOWOŻYTNY.

A. PRZEDMIOT NADOBOWIĄZKOWY.

KLASA I i II

(po 2 godziny tygodniowo)

B. PRZEDMIOT OBRANY PRZEZ UCZNIÓW.

KLASA III.

(3 godziny tygodniowo)

Lektura urywków literackich i popularno-naukowych, wprowadzających w najbardziej charakterystyczne przejawy współczesnego życia kulturalnego, społecznego i państwowego danego narodu z uwzględnieniem w miarę potrzeby pierwiastka przeszłości. Należy przy tym w dostatecznej mierze uwzględnić teksty, dotyczące zjawisk i zagadnień z zakresu wychowania i szkolnictwa. W związku z lekturą prowadzi się pracę nad wywiczeniem sprawności i poprawności gramatycznej i stylistycznej.

UWAGI.

CELE NAUCZANIA.

Nauka języka obcego nowożytnego w liceum pedagogicznym ma na celu przygotowanie ucznia do:

1. samodzielnego rozumienia łatwych tekstów literackich oraz popularno-naukowych z zakresu przyszłej pracy zawodowej;

2. rozumienia nieco trudniejszego tekstu przy pomocy słownika;

3. wypowiedziania w języku obcym swych myśli w mowie i piśmie w związku z przeczytanym tekstem lub zagadnieniem aktualnym, przy pomocy zdań i zwrotów zupełnie prostych. Przy tekstach trudniejszych wystarczy tłumaczenie ścisłe a poprawne na język polski przy pomocy słownika.

ORGANIZACJA I METODY NAUCZANIA.

Język obcy nowożytny jest w klasie I i II liceum pedagogicznego przedmiotem nadobowiązkowym, w klasie III zaś może być przez ucznia obrany jako jeden z dwu przedmiotów pracy własnej i wówczas należy do przedmiotów obowiązkowych. Mogą wówczas powstać dwie grupy: *a*) uczniowie, którzy uczyli się danego języka jako obowiązkowego w gimnazjum i w klasie I i II liceum jako przedmiotu nadobowiązkowego, oraz *b*) uczniowie, którzy uczyli się danego języka tylko w gimnazjum ogólnokształcącym jako przedmiotu obowiązkowego. W związku z tym w programie klasy III dla grupy *a* podano poniżej pewne dodatkowe wymagania w zakresie lektury, ćwiczeń w mówieniu i rozumieniu przemówień oraz ćwiczeń piśmiennych. Dla grupy *b* lektura, ćwiczenia i gramatyka są identyczne jak dla klasy I i II, ulegnie tylko ograniczeniu ilość przerobionego materiału i ćwiczeń ze względu na nieco mniejszy wymiar czasu (3 godziny tygodniowo zamiast 4).

Cele i metody nauczania pozostają we wszystkich klasach te same.

Podczas gdy w gimnazjum ogólnokształcącym drogą konsekwentnego stosowania metody bezpośredniej dąży się do wyrabiania czynnej znajomości języka obcego, to w liceum pedagogicznym aczkolwiek nie należy zaniedbywać wyrabiania zdolności możliwie poprawnego wypowiedziania swych

myśli w mowie i w piśmie w języku obcym, nie jest to już celem najważniejszym. Za taki cel nauczania języka obcego należy, jak to wyżej wskazano, w liceum pedagogicznym uznać, poza wzbogaceniem zasobu słownictwa, umiejętność rozumienia tekstów drogą należytej orientacji w budowie danego zdania (analiza zdania). Przyszły nauczyciel szkoły powszechnej bowiem wyjątkowo tylko będzie miał potrzebę i możliwość wystawiania się w języku obcym, natomiast literatura, zwłaszcza zawodowa w języku obcym winna być ważnym czynnikiem jego samokształcenia. Wobec tego metodę bezpośrednią trzeba będzie względnie często uzupełniać metodą tzw. mieszaną, stosując tłumaczenia na język ojczysty, zwłaszcza przy lekturze tekstów popularno-naukowych.

LEKTURA.

Najbardziej korzystnym byłoby oprzeć lekturę w klasie I i II liceum pedagogicznego oraz w klasie III w grupie *b* na wypisach (jeden niezbyt obszerny podręcznik), które zawierać powinny: żywe obrazy i opisy, opowiadania, krótkie nowele, wybrane rozdziały z powieści, urywki z komedji, rozprawki popularno-naukowe oraz łatwe sprawozdania z zakresu przyszłej pracy zawodowej uczniów.

Dopóki nie ukażą się odpowiednie wypisy dla liceów pedagogicznych, nauczyciel dobierze nowele lub urywki z powieści wydane oddzielnie, omawiając, pogłębiając i oświetlając odpowiednio zagadnienia pedagogiczne, społeczne, gospodarcze itp. W języku francuskim nadawałyby się do czytania np. Lichtenberger: *Le petit Trott* (dla chłopców), Line (dla dziewcząt); Augier: *Le gendre de M. Poirier* (dla wszystkich); w języku niemieckim nowele tzw. Schulgeschichten, Erziehungsromane autorów takich jak: E. Wildenbruch, F. Müller-Partenkirchen, Busse, Otto Ernst, Hans Hoffmann, Schicker-Ebe i innych.

W klasie III w grupie *a* uczniowie pod względem przy-

gotowania językowego winni mniej więcej dorównać uczniom klasy II liceów ogólnokształcących, można więc korzystać z wypisów na klasę II licealną, wybierając urywki najbardziej cenne dla ogólnego wykształcenia uczniów. Obok tego należy przeczytać jedno większe (lub 2, 3 mniejsze) podstawowe, niezbyt trudne dzieło (od 100—150 stron), omawiające zagadnienia związane ze szkolnictwem powszechnym.

Liceum pedagogiczne powinno zaprenumerować 2—3 czasopisma pedagogiczne najbardziej znane we Francji, względnie w Niemczech i Szwajcarii. Z tych czasopism uczniowie zgłaszają krótkie referaty dobrowolnie, względnie otrzymują pewne artykuły do opracowania indywidualnego lub grupowego, ustnego lub piśmiennego. Należy zachęcać uczniów do dobrowolnej lektury domowej przez dobór do biblioteczki szkolnej nowel i krótkich powieści, pisanych stylem łatwym; czasopism fachowych, jednego lub dwu dzienników lub tygodników bogato ilustrowanych treści ogólnej (np. *Je suis partout*, *Benjamin*, *Allô*, *Vu* a zwłaszcza *Illustration*, *B. Z. am Mittag*, *Die Berliner Illustrierte* itp.).

W związku z zaprawianiem młodzieży do samodzielnej lektury, należy doprowadzić również do zupełnego opanowania przez uczniów umiejętności radzenia sobie ze środkami pomocniczymi, jak słownik (jedno i dwujęzyczny), gramatyka, encyklopedia podręczna (np. *Le petit Larousse*, *Volks Brockhaus*).

Pamiętać należy, że lektura artykułów, związanych z zainteresowaniami specjalnymi wychowanków liceum pedagogicznego przyniesie największą korzyść, jeżeli w możliwie szerokiej mierze uwzględniona będzie korelacja z materiałem przerabianym na lekcjach przedmiotów pedagogicznych.

ĆWICZENIA W MÓWIENIU.

Przy nauczaniu języka obcego w liceum pedagogicznym nie może chodzić o wprawę w wypowiadaniu swych myśli na dowolny temat, należy więc ograniczyć się do ćwiczeń

w streszczaniu przeczytanego materiału w formie zwięzłej a ściślej, uwzględniającej najcharakterystyczniejsze momenty treści. Od czasu do czasu można stosować próby rozwinięcia i pogłębienia tematów, poruszonych w lekturze w związku z korelacją z innymi przedmiotami lub z osobistymi przeżyciami. Nie należy stawiać zbyt wysokich wymagań co do wypowiedziania się ucznia i zadawać sobie umiejętności streszczenia czy oświetlenia przeczytanego tekstu przy pomocy zdań zupełnie prostych i krótkich.

W klasie III dla uczniów grupy *a* ćwiczenia w mówieniu nie ograniczają się do streszczenia, lecz bardziej będą zbliżone do swobodnej dyskusji na niezbyt trudny temat. Należy też u tych uczniów zwrócić większą uwagę na przypomnienie i rozszerzenie słownictwa z życia potocznego.

ĆWICZENIA W ROZUMIENIU PRZEMÓWIEN.

Należy zwrócić uwagę i na pewną — chociażby minimalną — wprawę w rozumieniu nieco dłuższych, łatwych przemówień w języku obcym, jak np. wykładu nauczyciela, referatu kolegi, bardzo łatwej audycji radiowej.

GRAMATYKA.

Gramatykę powtarza się i utrwała głównie wówczas, gdy zachodzi potrzeba przeprowadzenia wyżej wspomnianej analizy zdania, oraz przy wyjaśnianiu błędów, bądź to w odpowiedziach uczniów, bądź to przy korekcie wypracowań piśmiennych. Jednak dla uniknięcia większych braków w zakresie znajomości najbardziej podstawowych zasad gramatyki, należy cały niezbędny materiał gramatyczny potraktować według pewnych działów, umożliwiających powtórzenie całości.

ĆWICZENIA PIŚMIENNE.

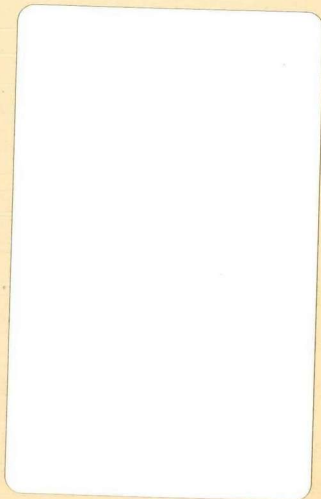
Wśród licznych rodzajów ćwiczeń piśmiennych do najbardziej celowych w liceum pedagogicznym zaliczyć należy

ćwiczenia w ścisłym, dokładnym a krótkim streszczeniu czytanych urywków literackich i rozprawek popularno-naukowych oraz ćwiczenia w układaniu planu czytanych fragmentów. Nauczycielowi pozostawia się jednakże zupełną swobodę w urozmaicaniu ćwiczeń piśmiennych.

Krótkie ćwiczenia domowe wymagające 10–15 minut pracy należy pisać możliwie często, dłuższe wymagające około jednej godziny czasu oraz dłuższe ćwiczenia klasowe sprawdzające po 4 na rok.

W klasie III w grupie *a* w ćwiczeniach piśmiennych zwłaszcza domowych należy uwzględniać także i tzw. wolne tematy.

TREŚĆ.

	Str.
Rozporządzenie Ministra Wyznań Religij- nych i Oświecenia Publicznego	3
UWAGI WSTĘPNE	3
Charakter i zadania liceum pedagogicznego	5
Konstrukcja programu	9
Metody i organizacja pracy	16
PLAN GODZIN	20
RELIGIA RZYMSKOKATOLICKA.	
Klasa I	22
Klasa II	25
Klasa III	29
Uwagi	32
JĘZYK POLSKI.	
Klasa I	37
Klasa II	39
Klasa III	41
Uwagi	45
Lista lektury	66
HISTORIA.	
Klasa I	70
Klasa II	73
Klasa III	75
Uwagi	76
Program liceum pedagogicznego.	16

MATEMATYKA.	Str.
Klasa I	82
Klasa II	83
Klasa III	84
Uwagi	85
FIZYKA I CHEMIA.	
Klasa I	88
Klasa III	90
Uwagi	92
GEOGRAFIA	95
BIOLOGIA.	
Klasa I	96
Klasa II	98
Klasa III	99
Uwagi	101
PSYCHOLOGIA PEDAGOGICZNA.	
Klasa I	110
Klasa II	113
Klasa III	114
Uwagi	115
NAUCZANIE I WYCHOWANIE W SZKOLE POWSZECHNEJ.	
Klasa II i III	119
Uwagi	130
ZYCIE DZIECKA W ŚRODOWISKU I ZAGAD- NIENIA ŻYCIA WSPÓŁCZESNEGO.	
Klasa I, II, III	
A. Poznawanie życia dziecka w środowisku	137
B. Poznawanie środowiska	141
C. Zagadnienia życia współczesnego	148

Uwagi do całości programu	155
Higiena	158
PEDAGOGIKA.	
Klasa III	162
Uwagi	167
PRZYSPOSOBIENIE WOJSKOWE.	
<i>Młodzież męska</i>	
Klasa I	173
Klasa II	174
Klasa III	175
Uwagi	175
<i>Młodzież żeńska</i>	
Klasa I	176
Klasa II	177
Klasa III	179
Uwagi	179
CWICZENIA CIELESNE.	
Klasa I, II, III	180
Uwagi	190
RYSUNEK.	
Klasa I	198
Klasa II	202
Klasa III	203
Uwagi	205
ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.	
Klasa II i III	213
Uwagi	214
MUZYKA.	
<i>Przedmiot obowiązkowy</i>	
Klasa I	219
Klasa II	220
Klasa III	221

<i>Przedmiot nadobowiązkowy</i>	Str.
Klasa I	223
Klasa II	224
Klasa III	225
Uwagi	225

JĘZYK OBCY NOWOŻYTNY.

Klasa I, II, III	235
Uwagi	235

1812

77/80

06/72
27/90
08/82

Skontrum 2007

PEDAGOGICZNA BIBLIOTEKA

RP 1812

Programy

